

Трубников В.М.

Павленко Т.А.

УДК 342.7 (477)

ББК 67.400 (4 УКР)

**КОНЦЕПЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ В УКРАЇНІ**

Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні:
Монографія. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 288 с.

Харків – 2009

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ, ТЕРМІНІВ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Право людини на життя в системі прав та свобод людини і громадянина в Україні	12
1.1. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя як елемент національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина.....	12
1.2. Поняття, сутність та ознаки права людини на життя.....	34
1.3. Теоретичні засади кримінально-правової охорони права людини на життя.....	62
1.4. Юридичне визначення та законодавче закріплення меж кримінально-правової охорони права людини на життя.....	83
Висновки до розділу 1.....	100
РОЗДІЛ 2. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя як елемент національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина та її структурні елементи.....	105
2.1. Кримінально-правова політика як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя.....	105
2.2. Законодавство про кримінальну відповідальність як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя...	113
2.3. Кримінальна відповідальність як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя.....	132
2.4. Заходи кримінально-правового характеру як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя.....	164
Висновки до розділу 2.....	184
ВИСНОВКИ.....	188
ДОДАТКИ.....	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ, ТЕРМІНІВ

ВМА – Всесвітня медична асамблея;

ЗМІ – засоби масової інформації;

КК – Кримінальний кодекс;

МВС – міністерство внутрішніх справ;

п. – пункт;

прим. – примітка;

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка;

РФ – Російська Федерація;

СНД – співдружність незалежних держав;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття;

УНР – Українська Народна Республіка;

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина;

ЦК – Цивільний кодекс;

ч. – частина;

non scripta, sed nata lex – не писаний, а природжений закон

ВСТУП

Орієнтація України на міжнародні стандарти у галузі прав людини накладає на нашу державу певні зобов'язання, пов'язані насамперед з реальним забезпеченням проголошених Конституцією України прав та свобод. Це зумовлює необхідність розробки національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина, яка може стати першим кроком до належного забезпечення та охорони прав і свобод. Оскільки положення про *першочерговий* захист права людини на життя підкреслюється низкою конституційних та галузевих норм, які визнають право на життя та гарантують його непорушність, відповідно, постає необхідність першочергового відображення у Програмі питань забезпечення, охорони та захисту права людини на життя.

У системі гарантій права людини на життя важливе місце займає його кримінально-правова охорона, оскільки завданням Кримінального кодексу (КК) України є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань, а також запобігання злочинам.

Охорона права людини на життя у кримінальному праві в основному здійснюється шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи (Розділ II КК України 2001 р.). Але життя людини як об'єкт злочинного посягання охороняється не тільки шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти життя людини, але й низкою інших кримінально-правових норм (статті 112, 134, 348, 379, 442 КК та ін.). Охорона права людини на життя забезпечується і шляхом регламентації права людини на самозахист. У низці конституційних норм (ст. 27, ч. 5 ст. 55 Конституції України) встановлюється право кожної людини як на захист власного життя, так і життя інших осіб. Ці норми розвинуті у ст. 36 КК (необхідна оборона) та

ст. 39 КК (крайня необхідність).

Особливості охорони права людини на життя здавна викликали науковий та практичний інтерес не тільки вчених-криміналістів, але й представників конституційного, міжнародного і багатьох інших галузей права. Значний інтерес для дослідження становлять фундаментальні праці широкого кола сучасних науковців-правознавців, що стосуються загальних питань окресленої проблематики (М.І. Абдулаєв [1], С.С. Алексєєв [5; 6], М.В. Вітрук [56], Л.Д. Гаухман [63; 64], О.Ф. Кістяковський [110], В.В. Копейчиков [92], О.А. Лукашова [198; 230; 231], І.Й. Магновський [160], М.Н. Малєіна [164; 165], М.І. Матузов [169-171], А.В. Наумов [183; 184], В.С. Нерсєсянц [103; 187], Е.Ф. Побігайло [220], М.К. Подберезський [285], П.М. Рабінович [236], Н.Д. Сергієвський [256], О.Ф. Скакун [285], М.С. Таганцев [277; 278], Ю.М. Тодика [124; 288; 289], О.Ю. Тодика [124], В.М. Трубников [291; 292] та ін.).

Плідний внесок у розвиток окремих напрямків дослідження проблем охорони та захисту права людини на життя у кримінальному праві презентовано працями М.К. Аніянца [10], Ю.В. Бауліна [19], В.Г. Беляєва [22], В.І. Борисова [30; 31], К.О. Гориславського [72; 73], Н.І. Загородникова [94; 95], В.І. Зубкової [99], А.М. Красикова [136; 137], Н.Ф. Кузнєцової [146], В.М. Куца [151], С.Я. Лихової [156], В.О. Навроцького [181], В.А. Никонова [189], Т.М. Нуркаєвої [196], Г.Б. Романовського [240], Б.С. Сарієва [247] та ін.

У контексті дослідження певний науковий інтерес мають праці (як вітчизняних, так і зарубіжних авторів), присвячені загальним та спеціальним питанням кримінально-правової охорони права людини на життя (М.І. Бажанов [16], С.В. Бородін [33-36], Н.Г. Вольдимарова [59], О.С. Капинус [106; 107], В.В. Сташис [270-273], М.Д. Шаргородський [338; 339], Н.М. Ярмиш [342; 343] та ін.).

Однак, не зважаючи на значну кількість наукових робіт, поза увагою науковців залишилась проблема права людини на життя як цілісного об'єкту кримінально-правової охорони, що вимагає поглибленого та комплексного аналізу в контексті державотворчих процесів сучасної України.

Отже, кримінально-правова охорона права людини на життя є досить складним явищем, яке потребує комплексного, системно-функціонального, концептуально нового підходу, який повинен знайти відображення у новій Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя як елементу національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина. Недостатня розробка у кримінально-правовій літературі обраного аспекту проблеми, її наукове та практичне значення і обумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження.

РОЗДІЛ 1

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ В СИСТЕМІ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

1.1. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя як елемент національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина

Права людини та громадянина, їх генезис, соціальне коріння і призначення є однією з «вічних» проблем розвитку людства, що пройшла через тисячоліття і незмінно знаходилася у центрі уваги політичної, правової, етичної, філософської та релігійної думки¹.

Не применшуючи ролі та значення філософського, соціального, історичного, політичного підходів до дослідження прав людини та громадянина, ми вважаємо, що аналіз даної проблеми з точки зору юриспруденції має бути першочерговим завданням. Як зазначає Ю.М. Тодика, для правників найважливішим інструментом впливу на стабільність суспільних процесів є право. Забезпечення і захист невід'ємних прав людини – найважливіший елемент та необхідна умова стабільного розвитку соціуму. Порушення прав та свобод людини і громадянина дестабілізує суспільства, веде до конфронтації різних політичних сил, загострення соціально-політичної обстановки².

У світовій науці підходи до розуміння права обумовлені протиріччями фактично двох глобальних традицій правової думки: природного права та юридичного позитивізму. Така ж тенденція, як зазначає Т.А. Денисова, спостерігається і у розвитку української теорії держави та права, філософії права та окремих галузей права. Юридичний позитивізм міцно тримає у своїх

¹ Общая теория прав человека / В.А. Карташкин, Н.С. Колесова, А.М. Ларин и др.; Рук. авт. коллектива и отв. ред. Е.А. Лукашева; Ин-т государства и права Рос. акад. наук. – М.: Норма, 1996. – С.3-4.

² Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. – К.: Концерн Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – С.4

руках не лише тих, хто жив та працював за радянських часів, але й тих, хто бере участь у розвитку науки кримінального права у наш час¹. Сучасна вітчизняна методологія та доктрина права, як і за радянських часів, продовжує базуватися на позиціях державоцентризму, тоді як право необхідно розуміти «не як функцію держави, а як функцію соціуму». Декларуючи пріоритетність інтересів людини, закони Верховної Ради України фактично мають на увазі захист інтересів держави, хоча вона вже не тоталітарна радянська держава, а суверенна держава – Україна. В Україні розповсюджена думка, що основним засобом вирішення актуальних суспільних проблем може бути застосування законодавчих актів або навіть стан «диктатури закону», витоки якого простежуються у державній діяльності, навіть у функціонуванні «сильної держави». Але вже давно відомо, що основним критерієм ефективності організації та функціонування державної влади, окремих її гілок є не кількість схвалених юридичних рішень, законів, а, перш за все, ступінь задоволення суспільних потреб та інтересів. Витоки влади не у владі, не в державній владі, не в законі, а безпосередньо у громадянському суспільстві, потребах та інтересах окремих реально існуючих людей². Основним джерелом права, діючих нормативно-правових актів є людина, а не держава та влада³.

Належне забезпечення прав людини є вирішальним компонентом стабільного розвитку держави, серцевиною та вирішальною функцією правової держави⁴, її головною метою⁵. Права людини – це головна мета і найважливіший інструмент будь-якої цивілізованої правової держави, яка прагне забезпечити свободу та добробут особи, безпеку людей, захистити їх

¹ Денисова Т.А. Функции уголовного наказания: (Монография). – Харьков: НУВД, 2004. – С.27.

² Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: (Монографія). – К.: Видавничий Дім “ІнЮре”, 2002. – С.630.

³ Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: (Монографія). – К.: Видавничий Дім “ІнЮре”, 2002. – С.19.

⁴ Гіждіван Л. Про деякі питання адаптації законодавства України з громадянських прав людини до норм Ради Європи // Право України. – 1999. – № 11. – С.27; Кондратьєв Я.Ю. Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Міжнар. наук. конф. Харків, 21-22 черв. 2001 р. – Харків: Право, 2001. – С.537.

⁵ Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні // Право України. – 1997. – № 10. – С. 8.

від згубних наслідків дестабілізаційних суспільних процесів. Як досить влучно зазначає Г. Удовенко, права людини мають бути тим мірилом національного розвитку, демократії і прогресу, до якого ми так прагнемо. Права людини – це той компас, за яким кожен день держава повинна звіряти свою діяльність в усіх сферах суспільного життя¹.

Конституція України 1996 р. проголосила права людини найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав та свобод людини і громадянина головним обов'язком держави. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина, визнання їх як визначальної мети розвитку суспільства і держави є єдиним можливим шляхом до стабільного, дієздатного громадянського суспільства, яке необхідно побудувати в Україні. Важливою умовою переходу до усталеного розвитку є забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Як зазначає Ю.М. Тодика, демократична держава стає «сильною», лише спираючись на право, визнаючи пріоритет прав людини².

Природні невід'ємні права людини є тим правовим загальногромадянським мінімумом, без якого ні одне суспільство не зможе нормально функціонувати та розвиватися. Однак проголошення будь-якого права людини, навіть закріпленого відповідними актами держави та її органів, ніщо без реальних гарантій його здійснення. Демократія, правова держава і права людини є невіддільними одне від одного. Правова держава – гарантія реальності прав людини в плані його захисту від порушень з боку апарату влади, а права людини – головна умова та ознака демократії, гуманістичний, людський вимір правової державності. Гармонійний розвиток кожної людської особистості можливий лише при використанні досягнень світового прогресу. І будь-який рух і розвиток у бік «відкритого суспільства»

¹ Удовенко Г. Станет ли День прав человека праздником в Украине? // Голос Украины. – 2004. – № 234 (10 груд.). – С.7.

² Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. – К.: Концерн Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – С.16.

стосується перш за все дотримання прав людини¹. Тобто через реалізацію, охорону і захист прав людини і громадянина пролягає шлях до побудови «сильної», демократичної, стабільної, правової держави та громадянського суспільства.

Важливим кроком у належному забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина повинна стати розробка проекту національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина, в основу якої мають бути покладені норми та принципи взаємовідносин громадянина і держави, визнані міжнародною спільнотою (за зразок можна взяти проект Концепції, розроблений у Російській Федерації у 2000 р. Комісією з прав людини при Президентові РФ²). Оскільки серед прав людини і громадянина основоположним є право людини на життя, то перший розділ національної Програми повинен бути присвячений саме забезпеченню цього права. Кримінальне право, як окрема, самостійна галузь законодавства, повинно зробити свій внесок у побудову національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина. Як підкреслює Т.А. Денисова, вчені-криміналісти повинні орієнтуватися на твердження у кримінально-правовому та кримінально-виконавчому уявленні та праворозумінні дуже важливої та першочергової тези про необхідність безумовного введення до кримінально-правового регулювання суспільних відносин, що існують у нашому суспільстві, замість колишньої ідеології «панування» держави над людиною. Це буде принципово нова ідеологія «служіння» держави інтересам людини. Завдання кримінального та кримінально-виконавчого законодавства повинні підпорядковуватися завданням всеохоплюючої демократизації та гуманізму держави [82, с. 39]. Наука кримінального права, законодавство потребують змін, і ці зміни повинні проводитися на основі дотримання принципу верховенства права,

¹ Удовенко Г. День прав человека в стране, выбравшей свободу // Голос Украины. – 2005. – № 235 (10 груд.). – С.9.

² http://revolution.allbest.ru/law/00008867_0.html. – Заголовок з екрану.

більшого наближення апарату судової та виконавчої влади до інтересів та очікувань суспільства в цілому і кожного громадянина окремо.

На сьогодні кримінальне право неадекватно реагує на значущість прав та свобод людини і громадянина взагалі і права людини на життя зокрема. У кримінальному праві не повною мірою втілено принципи верховенства прав і свобод, першочерговість захисту природного невід'ємного права людини – права на життя. Крім того, кримінально-правова охорона права людини на життя є досить складним явищем, яке потребує системно-функціонального, концептуально нового підходу. На наш погляд, такий підхід повинен знайти відображення у новій Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя як елементу національної Програми забезпечення та охорони прав та свобод людини і громадянина. Сам термін «концепція» (від лат. *conception* – розуміння, система) означає певний спосіб розуміння, трактування будь-яких предметів, явищ, процесів, керівна ідея для їх системного висвітлення¹.

Проблема розробки такої Концепції виникає тому, що накопичені знання у галузі кримінального права та суміжних наук, філософії, психології, соціології дають підстави для з'ясування закономірностей, за якими формуються, наприклад, поняття злочин та покарання, поняття кримінально-правової охорони та ін.; накопичені результати потребують групування отриманих знань, відомих науці кримінального права, доробок інших галузей права, що також забезпечують та охороняють право людини на життя, систематизації їх, зіставлення та порівняння.

Потреба виділення Концепції охорони права людини на життя у кримінальному праві пов'язана з тим, що кримінальне право є першорядним у забезпеченні охорони особистого (природного) права людини, без якого всі інші права та свободи втрачають усякий сенс, – права на життя. Крім того, *від ефективності охорони права людини на життя залежить повнота його*

¹ Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – С.624; Політологічний словник / За ред. проф. В.І. Астахової та проф. М.І. Панова. – Харків: Прапор, 1997. – С.95.

реалізації. Комплексне бачення кримінально-правової охорони права людини на життя проявляється у формі Концепції, оскільки кримінальне право є частиною правової науки.

Дослідження в області кримінального права дали багато результатів, які мають велике значення як для теорії, так і для практичної діяльності правоохоронних органів. Вагомою подією стало прийняття Кримінального кодексу України 2001 р., до якого увійшли вагоміші досягнення науки та практики (зокрема, ст. 1 КК закріплює пріоритетність охорони прав і свобод людини). Разом з тим, слід відзначити, що вчені, які зверталися до аналізу кримінально-правової охорони права людини на життя не робили серйозних спроб комплексного дослідження цього питання, виділення та аналізу його структурних елементів. У чому ж тут справа? Невже вчені-криміналісти, які займалися дослідженням цього питання, вважають, що кримінально-правова охорона права людини на життя полягає лише у встановленні кримінальної відповідальності за злочини проти життя? Але це не так. Далі ми спробуємо показати, що робляться певні кроки, особливо останнім часом, у напрямку виявлення того, що кримінально-правова охорона права людини на життя пов'язується не лише з питанням кримінальної відповідальності¹. Ми можемо зробити висновок, що відповідь на це питання полягає виключно у складності вирішення даної проблеми.

Не зважаючи на складність проблеми, ми ставимо перед собою завдання вивчення сутності кримінально-правової охорони права людини на життя через аналіз внутрішніх якостей та ознак цього права та виділення внутрішніх структурних елементів кримінально-правової охорони права людини на життя, які в своїй сукупності створюють певну специфічну систему, що, на наш погляд, має носити назву – Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя.

¹ Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003; Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003; Амрахов Надир Исламзаде Оглы. Права и свободы человека и гражданина как объект уголовно-правовой охраны: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Государственный ун-т. – Высшая школа экономики – М., 2006.

Слід відзначити, що виділення поняття Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя не є першочерговим завданням нашого дослідження, оскільки виділення лише самого поняття не дає майже нічого, якщо не ставити перед собою конкретних завдань та цілей; тільки в такій сукупності мета дослідження може бути належним чином досягнута. Виведення та викладення поняття Концепції дозволить розкрити всі її можливості. Таким чином, визначення поняття Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя повинно не передувати дослідженню самого предмета або явища, а виступати певним результатом дослідження у вигляді сукупності суджень про найсуттєвіші ознаки об'єкта, що досліджується.

Не зважаючи на досить значну кількість досліджень, що стосуються проблеми кримінально-правової охорони життя людини та права людини на життя, на сьогодні вона залишається не до кінця розкритою та недостатньо розробленою. Тому знання, що накопичені впродовж довготривалих наукових досліджень, потребують нового підходу, що заснований на досягненнях науки кримінального права. Численні роботи, присвячені дослідженню питання кримінальної відповідальності за посягання на життя людини, кримінально-правової охорони права людини на життя та ін.¹

¹ Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1953; Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. – М.: Издательство министерства юстиции СССР, 1948; Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Юридическая литература, 1961; Мендельсон Г.А. Уголовная ответственность за убийство и телесные повреждения. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962; Анианц М.К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. – М.: “Юридическая литература”, 1964; Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Уголовно-правовое и криминологическое исследование. – Воронеж: Издательство Воронежского ун-та, 1965; Сугачев Л.Н. Ответственность за преступления против жизни и здоровья по советскому уголовному праву: Конспект лекций. – Харьков: Харьковский юридический ин-т, 1965; Сарыев Б. Ответственность за преступления против жизни и здоровья / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.А. Куринова. – Ашхабад, “Ылым”, 1973; Безуглов А.А. Человек и закон. – М.: “Советская Россия”, 1974; Сташис В.В., Бажанов М.И. Уголовно-правовая охрана личности. – Харьков: “Вища школа”, Издательство при Харьковском ун-те, 1976; Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. – М.: “Юридическая литература”, 1977; Бородин С.В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. – М.: Юрист, 1994; Бородин С.В. Преступления против жизни: Прак. пособ. / Институт государства и права РАН. – М.: Юрист, 1999; Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003; Беляев В.Г., Свидлов Н.М. Вопросы квалификации убийств: Учеб. пособ. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984; Борисов В.И. Решение вопросов Особенной части в новом Уголовном кодексе Украины // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: Лекс Эст, 2002; Сташис В.В., Бажанов М.И. Личность – под охраной уголовного закона – Глава III Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием.

дозволяють провести узагальнення отриманих знань у формі постійних та необхідних зв'язків між окремими структурними внутрішніми елементами Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя.

Виходячи з філософського трактування, розуміння Концепції як керівного задуму, певного способу розуміння, трактування будь-якого явища¹, Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя являє собою комплексне бачення (наукове, законодавче, методологічне) права людини на життя як певного явища у кримінальному праві. Відповідно і охорона цього явища у кримінальному праві повинна носити структурно-функціональний, комплексний характер.

Концепція являє собою систему (об'єднання певної різноманітності в єдине та чітко розчленоване ціле, елементи якого відносно цілого і інших частин займають певне місце²), яка має властиві їй якості та ознаки. Будь-яка система, в свою чергу, може виступати як компонент або підсистема іншої системи. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя як певна система є елементом більш великої системи – правового

– Симферополь: Таврида, 1996; Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001; Попов А.Н. О начале уголовно-правовой охраны жизни в новом тысячелетии // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002; Попов А.Н. Убийство при отягчающих обстоятельствах. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003; Короленко М. Об'єкт злочинів проти життя людини // Економіка, фінанси, право. – 2001; Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навч. посіб. – 2-е вид. – К.: Атака, 2002; Остапенко Л.А. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – К., 2002. – Випуски 45-48; Остапенко Л. Визначення поняття “життя” як об'єкта кримінально-правової охорони // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4; Капинус О.С. Убийство: мотивы и цели. – М.: Изд-во ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2003; Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003; Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003; Рогова О. Право на життя: розвиток законодавства і суспільно-правової практики // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2004. – № 2 (37); Бояров С. Проблемы определения начала жизни человека в уголовном праве // Уголовное право. – 2004. – № 4; Саченко С. Виняткова міра покарання як головне обмеження права на життя (теоретико-правовий аспект) // Право України. – 2005. – № 8; Рогова О. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз // Вісник академії правових наук України. – Харків: Право, 2005. – № 4 (43); Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа // Уголовное право. – 2005. – № 1; Борзенков Г.Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья: Учеб.-практ. пособ. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2005; Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: Норма, 2005.

¹ Философский энциклопедический словарь / Сост.: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С.222.

² Философский энциклопедический словарь / Сост.: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С.415.

забезпечення прав та свобод людини і громадянина в цілому у суспільстві, яке й повинне знайти свій прояв у національній Програмі забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина.

Для аналізу Концепції як системи необхідно виділити її елементи, які мають певну структуру. Такими структурними елементами Концепції є: кримінально-правова політика держави; законодавство про кримінальну відповідальність; кримінальна відповідальність; заходи кримінально-правового характеру. Однак не слід забувати, що, оскільки ми говоримо про системний підхід до охорони права людини на життя, то необхідно враховувати вплив науки і методології на формування цілісного уявлення про охорону права людини на життя у кримінальному праві.

Усі структурні внутрішні елементи Концепції мають щонайменше одну спільну властивість – вони взаємодіють один з одним. Тобто між компонентами, які утворюють систему, існують системоутворюючі зв'язки та відносини, за допомогою яких реалізується специфічна для системи єдність. Система наділена загальними функціями, якостями та характеристиками, яких не мають ні елементи, що її утворюють, взяті окремо, ні «проста арифметична сума» цих елементів. Елементи існують, взаємодіючи один з одним, для вирішення головної мети Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя, що випливає з кримінального закону – забезпечення охорони права людини на життя. Структура функціональних зв'язків, що виникає при цьому, характеризується певним рівнем взаємодії структурних елементів всередині даної Концепції. Усі елементи функціонують узгоджено, гармонійно, і тому *Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя являє собою не просто систему, а певну функціональну цілісність*. Важливим аспектом системного дослідження є функціональний аспект, який являє собою аналіз динаміки тих зв'язків, які існують між елементами системи, і дає відповідь на питання про те, як працює певний компонент системи і як працює система в цілому. Отже, *кримінально-правова охорона права людини на життя потребує*

структурно-функціонального аналізу, який є методом пояснення соціальних факторів (в тому числі кримінально-правової охорони права людини на життя) за допомогою виявлення їх функцій, розкриття тієї об'єктивної ролі, яку ці фактори відіграють у суспільному житті. Метою структурно-функціонального аналізу є пояснення феноменів, які вивчаються (в даному випадку забезпечення охорони права людини на життя у кримінальному праві) шляхом встановлення їх значення для великих соціальних структур, частиною яких вони є.

Об'єднання структурних внутрішніх елементів у певну самостійну систему має на меті підвищення рівня, якості та ефективності забезпечення охорони права людини на життя у кримінальному праві.

Елементи, які входять до системи, тобто до Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя, повинні підпорядковуватися певним умовам та виконувати певні функції (завдання), що гарантуватиме довготривалість такої системи. Елементи, що входять до Концепції, одночасно забезпечують тривале функціонування такої системи і беруть участь у подальшому моделюванні інших можливостей такої Концепції, це дозволяє, не порушуючи існуючих зв'язків між елементами Концепції, створювати інші варіанти систем у випадках зміни кримінально-правової політики держави, законодавства про кримінальну відповідальність тощо.

Як вже зазначалося, Концепцію кримінально-правової охорони права людини на життя необхідно розглядати як динамічну, функціональну систему, в якій характер та кількість структурних внутрішніх елементів може змінюватися: доповнюватися, вдосконалюватися та ін., оскільки така Концепція буде результативною лише тоді, коли елементи, що входять до її структури будуть постійно оптимізувати свої зв'язки.

Варто зазначити, що така система може бути стійкою в певний період часу або навіть впродовж якогось значного періоду, в тому випадку, якщо зв'язки, що виникають між її внутрішніми структурними елементами,

взаємодіють один з одним, створюють сприятливі умови для належного забезпечення кримінально-правової охорони права людини на життя.

Отже, Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя з одного боку характеризується динамічністю, постійним розвитком та вдосконаленням, з іншого боку – стабільністю впродовж певного періоду, у випадку, коли така система виконує всі завдання та досягає мети, задля якої вона була створена.

Усі структурні елементи Концепції постійно взаємодіють один з одним (кримінально-правова політика формує законодавство про кримінальну відповідальність, на законодавчому рівні встановлюється кримінальна відповідальність та покарання за посягання на право людини на життя). Разом з тим кожен із цих елементів має певну захисну оболонку, яка дає змогу не лише взаємодіяти їм один з одним, але також взаємодіяти як з іншими інститутами кримінального права (злочином, судимістю і т.д.), так і з іншими галузями права взагалі. Ці два фактори сприяють вирішенню головної мети Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя – максимальному підвищенню рівня та ефективності забезпечення охорони права людини на життя у кримінальному праві як на законодавчому рівні, так і на практиці, враховуючи досягнення науки, практики, методології та ін. Виходячи із розуміння Концепції як системного бачення, дослідження права людини на життя як певного явища у кримінальному праві, його всебічної охорони, маємо змогу виділити головну ідею Концепції, що полягає, по-перше, у переосмисленні об'єкта кримінально-правової охорони в цілому з позицій прав та свобод людини і громадянина, по-друге, першочерговості захисту та охорони права людини на життя. Але разом з тим, якщо ми говоримо про право людини на життя як певного явища, то необхідно пам'ятати про те, що людина може як вимагати охорони цього права, так і може розпорядитися своїм правом на життя.

У цілому Концепція дозволить нам по-новому поглянути на проблему кримінально-правової охорони права людини на життя. Саме з позицій

охорони права людини на життя кримінальне право повинно змінити свої підходи, всі інститути кримінального права повинні бути переосмислені саме з цих позицій. Це стосується не лише Особливої частини кримінального права, а й Загальної його частини.

Сутність концептуального підходу до кримінально-правової охорони права людини на життя визначається діалектичною єдністю форми та змісту. Структурно-функціональний підхід до охорони права людини на життя визначається не лише законодавством, а й сферою суспільного буття. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя повинна бути не лише науково обґрунтованою, а й будуватися з урахуванням криміногенної ситуації в Україні (тобто з урахуванням практики), також вона повинна базуватися на зобов'язаннях України привести національне законодавство у відповідність до міжнародних та європейських стандартів у галузі прав людини.

Якщо взяти до уваги, що сукупність елементів, які входять до системи, не може поєднуватися довільним способом, то, засіб зв'язку елементів (структура Концепції) деякою мірою визначатиметься якостями елементів, які беруться для її побудови. Кримінально-правова охорона права людини на життя знаходиться у найтіснішому зв'язку з кримінально-правовою політикою нашої держави. Політика ж держави безпосередньо впливає на законотворчий процес, на встановлення кримінальної відповідальності, на змістовну характеристику покарання, систему моральних цінностей, вибір кримінального покарання тощо. У всіх випадках особливу важливість та цінність набувають права та свободи людини, і саме ці цінності стають вирішальними при розробці концепцій щодо вдосконалення кримінального законодавства, у випадках, коли постає питання щодо криміналізації діянь чи декриміналізації суспільно небезпечних діянь, які визнаються на сьогодні злочинними, встановлення кримінального покарання тощо.

Політика держави у сфері охорони права людини на життя кримінально-правовими засобами та законодавча практика, як елементи

Концепції, є складним процесом цілеспрямованого, нормативно-правового творення, і повинні відображати зовнішні зміни середовища. З одного боку, закон про кримінальну відповідальність, важливішою ознакою якого є стабільність, оскільки тільки за таких умов можливо виробити певну визначеність та стійкість кримінально-правового регулювання, що забезпечить дотримання законності, повинен адекватно відображати ті зміни, які відбуваються у суспільстві. З іншого боку, закони впливають на ті суспільні відносини, які привели до їх появи, що є гарантом ефективності кримінально-правових норм та правозастосовчої практики, обов'язковою умовою оптимального досягнення мети та завдань правового регулювання¹.

Схематично структура Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя представлена на рисунку 1.1. (авторська розробка).

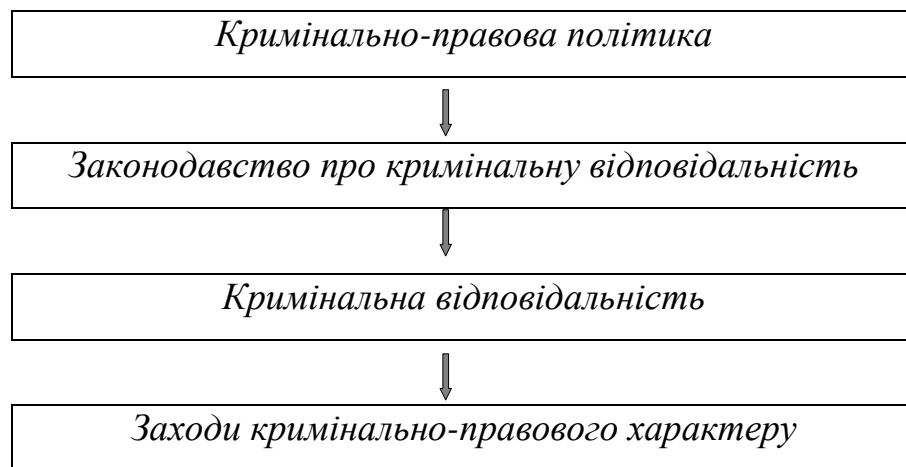

Рис. 1.1. Схематична структура Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що *Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя* являє собою систему таких елементів, як *кримінально-правова політика держави, законодавство*

¹ Общая теория государства и права: В 2 т. / Отв. ред. М.Н. Марченко; Московский государственный ун-т им. М.В. Ломоносова. – М.: Зерцало, 1998. – Т.2. – С.175-176.

про кримінальну відповідальність, кримінальна відповідальність та заходи кримінально-правового характеру, враховує практику застосування кримінально-правових норм; головним завданням є підвищення рівня, якості та ефективності забезпечення охорони права людини на життя у кримінальному праві з урахуванням досягнень науки, методології та практики.

Розкриття сутності внутрішніх структурних елементів Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя дозволить нам визначити їх конкретні функції, які вони виконують у межах Концепції при забезпеченні охорони права людини на життя.

Але перш ніж перейти до детального аналізу Концепції та її елементів, необхідно пояснити: чому саме ми говоримо про Концепцію кримінально-правової охорони *права людини на життя*. Концепція покликана сприяти розробці методів та засобів всебічного забезпечення охорони того, що потребує першочергового захисту з боку кримінального законодавства, того, на що спрямоване посягання і чому спричиняється або може бути спричинена шкода у випадку вчинення злочину (права на життя). В свою чергу, об'єктом злочину, і це визнає більшість вчених-криміналістів, – є те, на що посягає особа, яка вчиняє злочинне діяння і чому наноситься або може бути нанесена шкода злочином¹. І саме тому, на нашу думку, назріла необхідність визначення об'єкта злочину.

Стосовно того, що ж визнавати об'єктом злочину, в науці кримінального права єдності думок немає. Всі підходи до визначення об'єкта злочину об'єднав у вісім основних теорій М.В. Сенаторов: 1) теорія кримінального закону як об'єкта злочину; 2) теорія правового обов'язку як об'єкта злочину; 3) теорія суб'єктивного права як об'єкта злочину;

¹ Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. – М.: Бек, 1996. – С.147; Курс российского уголовного права. Особенная часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спартак, 2002. – С.204; Уголовное право Украины. Общая часть: Учеб. для студ. юрид. вузов и фак. / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др. / Под ред. профессоров М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков: Право, 1998. – С.74; Гаухман Л.Д. Уголовно-правовое значение “согласия потерпевшего” на причинение смерти или телесных повреждений // Труды Киевской школы МВД СССР. – К., 1976. – Вып. X. – С.62.

4) нормативна теорія як об'єкт злочину; 5) теорія інтересу, який охороняється правом, як об'єкт злочину; 6) теорія правового блага як об'єкт злочину; 7) теорія суспільних відносин як об'єкт злочину; 8) антропологічна теорія об'єкта злочину¹. Ми зупинимося лише на деяких з цих теорій.

У середині XIX століття була досить поширена так звана нормативістська теорія об'єкта злочину, що базувалася на формальному визначенні злочину. Згідно цієї теорії злочин є порушенням норми права, а відтак, правова норма і є об'єктом злочину, тобто те, на що посягає злочинне діяння.

Так відомий дореволюційний юрист М.С. Таганцев вважав, що об'єктом злочину завжди є юридична норма в її реальному бутті. Він писав, що норма права сама по собі є формулою, поняттям, що створене життям, але потім таке, що отримало самостійне буття. Будь-яка юридична норма, як самостійне положення, може бути заперечена, може піддаватися критиці, невизнана: однак тільки норма, що має реальне життя, може бути порушена. Якщо ми будемо у злочині бачити лише посягання на норму, будемо надавати виключне значення моменту протиправності вчиненого, то злочин стане формальним, нежиттєздатним поняттям, що нагадує нам погляди епохи Петра I, який вважав і заколот, і вбивство, і носіння бороди, і порубку заповідного дерева рівно важливими діяннями, що варті смертної кари, оскільки все це винний робив, однаково не боячись царського гніву². Визначаючи об'єкт злочину, М.С. Таганцев підкреслював, що таким є заповідь або норма, що знайшла своє вираження у такому, що входить у сферу суб'єктивних прав, охоронюваною цією нормою інтересі життя. Тобто, можна зробити висновок, що М.С. Таганцев вбачав за нормою її реальний зміст – благо, яке охороняється кримінальним законом від злочинних посягань.

¹ Сенаторов М.В. Питання боротьби зі злочинністю // 36. наук. Праць – Харків, 2003. – Вип. 7. – С.84.

² Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть Общая.: В 2 кн. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1874. – Книга 1: Учение о преступлении. – Вып. 1: Курс лекций. – С.182.

Крім нормативістської теорії у XIX столітті існувала і теорія суб'єктивного права як об'єкта злочину. Цю теорію, зокрема, відстоював В.Д. Спасович. Він писав, що злочином вважається протизаконне посягання на право будь-кого настільки істотне, що держава, визнаючи це право однією з необхідних умов співіснування, за недостатністю інших засобів охорони охороняє його непорушність покаранням¹.

Надавалися і «двоякі» визначення об'єкта. Зокрема, досить цікавим є визначення надане Н. Неклюдовим. Він визначав, що об'єктом злочину є: по-перше, загальне право, оскільки право порушується злочином як таке, ним порушується загальна воля, що викладена в законі, і опосередковано спричиняється шкода навіть самій державі, і, по-друге, приватне право, оскільки право порушується безпосередньо і кількісно і якісно лише до певного ступеня, у певних межах; все право, все суспільство, вся держава лише опосередковано зачіпаються злочином².

Ми не випадково звернулися до різних точок зору дореволюційних дослідників на об'єкт злочину. Якщо у радянський період вони піддавалися жорсткій критиці, то в наш час відбувається повернення до їх «авторитету» та поглядам.

На відміну від дореволюційного різноманіття точок зору, радянська школа права впродовж кількох десятиліть дотримувалася єдиної концепції об'єкта злочину. Так А.А. Піонтковський запропонував визнавати об'єктом злочинного діяння суспільні відносини³. Цей підхід був підтриманий багатьма вченими-криміналістами і в продовж тривалого часу залишався домінуючим.

¹ Спасович В.Д. Учебник уголовного права: Учеб.: В 2 т. – СПб: Типография Иосафата Огризко, 1863. – Т.1. – Вып. 1. – С.84.

² Неклюдов Н.А. Руководство к Особенной части русского уголовного права: Преступления и проступки против личности – СПб.: Типография Павленкова, 1887. – С.400.

³ Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР. Часть Общая. – М.: Государственное издательство, 1924. – С.129-130.

Його підтримували такі вчені, як Я.М. Брайнін¹, Б. С. Нікіфоров², В.К. Глістін³ та інші.

Нині цей підхід відстоюють О. Агафонов⁴, Л.Д. Гаухман⁵, Н.О. Гуторова⁶, М.Й. Коржанський⁷, А.О. Пінаєв⁸, В.В. Сташис, В.Я. Тацій⁹, Тацій⁹, Н.М. Ярмиш¹⁰ та інші. Разом з тим М.Й. Коржанський зазначає, що суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінальним законом потребують деякого уточнення, зокрема, вважається, що об'єктом кримінально-правової охорони мають бути визнані всі конституційні права та свободи громадян¹¹.

Під суспільними відносинами як об'єктом злочину вчені розуміють відносини, які об'єктивно існують у суспільстві і які охороняються кримінальним законом, що виникають між людьми у процесі їх спільної діяльності або спілкування, тобто, це урегульовані правовими або моральними нормами економічні, соціально-політичні, ідеологічні та інші відносини¹².

Останнім часом, як вже зазначалося, все більше звучить критика стосовно визнання як об'єкта злочину, об'єктивно існуючих у суспільстві суспільних відносин. Так А.В. Наумов висловлює думку про те, що теорія суспільні відносини як об'єкт злочину «спрацьовує» не завжди. На думку

¹ Брайнін Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М.: “Юридическая литература”, 1963. – С.163-169.

² Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – С.8-29.

³ Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений: (Объект и квалификация преступлений). – Л.: Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1979. – С.19-31.

⁴ Агафонов А. Личность как объект уголовно-правовой охраны // Уголовное право. – 2004. – № 2. – С. 7.

⁵ Гаухман Л.Д. Уголовно-правовое значение “согласия потерпевшего” на причинение смерти или телесных повреждений // Труды Киевской школы МВД СССР. – К., 1976. – Вып. X. – С.80.

⁶ Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: (Монографія). – Харків: Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ, 2001. – С. 62-63

⁷ Коржанский Н.И. Объект уголовно-правовой охраны. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – С.25.

⁸ Пінаєв А.А. Уголовное право Украины. Общая часть. – Харьков: “Харьков юридический”, 2005. – С.90.

⁹ Тацій В.Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву: Учеб. пособ. – Харьков: Юридический ин-т, 1982. – С.36.

¹⁰ Ярмыш Н.Н. К вопросу о родовом объекте преступлений против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности // Актуальні питання правотворчої та правозастосовальної діяльності: Темат. зб. наук. праць / Відп. ред. М.І. Панов. – К.: НМК ВО, 1992. – С.87; Ярмыш Н.Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства: Дис. ... канд. юрид наук: 12.00.08. – Харьков, 1992. – С.13.

¹¹ Коржанский Н.И. Объект уголовно-правовой охраны. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – С.27, 197.

¹² Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: (Монографія). – Харків: Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ, 2001. – С. 62-63.

вченого, визнання об'єктом вбивства життя людини не як самого по собі, а як сукупності суспільних відносин, принижує не тільки абсолютну цінність людини як біологічної істоти, а й життя взагалі як біологічного явища. Вчений вважає не припустимим перетворення людини із самостійної абсолютної цінності на носія суспільних відносин. На його думку, теорія суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, як об'єкта злочину, не може бути визнана універсальною і тому доцільно повернутися до теорії правового блага як об'єкта злочину. Вчений пропонує визнавати об'єктом злочину ті блага та інтереси, на які посягає злочинне діяння і які охороняються кримінальним законом¹.

З критикою суспільних відносин як об'єкта злочину виступив С.Б. Гавриш. Він вважає таку конструкцію об'єкта злочину надуманою та штучною². Така позиція, на його думку, обумовлена, з одного боку, концепцією складу злочину, де об'єкт відіграє центральну роль, а з іншого, звісно, – марксистським підходом до пояснення дійсності, яка завжди соціалізована і являє собою «сукупність суспільних відносин». В дійсності ж і закон і практика використовують досить конкретні та реальні категорії для встановлення об'єкта злочину: смерть людини, втрата певного майна, знищення або пошкодження природних об'єктів, приниження честі та гідності, порушення громадської безпеки тощо. Кримінально-правова шкода пов'язана з правовим благом (предметом), що охороняється, від нього залежить, ним визначається. Правове благо завжди піддається злочинному впливу і тому йому наноситься шкода, яка може бути встановлена завдяки, в першу чергу, як раз саме розумінню блага як цінності. Саме від цінності правового блага як об'єкта залежить характер, зміст і розмір наслідків злочинного діяння особи. На думку С.Б. Гавриша, концепція «об'єкт – правове благо як певна цінність» узгоджується з чинним законодавством, тому що законом охороняються лише конкретні життєві блага. З

¹ Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. – М.: Бек, 1996. – С. 147-151

² Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. – № 11. – 2000. – С. 4.

урахуванням їх характеру, цінності та інших особливостей законодавець конструює ту чи іншу кримінально-правову норму. Благо, яке охороняється цією нормою, робить її індивідуальною та неповторною, такою, що відрізняє її від інших. Цінність блага лежить в основі криміналізації посягання на нього. Вона ж дозволяє встановити реальну небезпеку поведінки винної особи, а також значною мірою визначає вид та розмір санкції¹.

Дійсно, недоцільно визначати об'єктом злочину виключно суспільні відносини. Ми погоджуємося з С.Б. Гавришем, оскільки законодавець на сьогодні не використовує при перерахуванні у відповідних статтях Кримінального кодексу об'єктів кримінально-правової охорони або у будь-якому іншому розумінні термін «суспільні відносини». Так, суспільні відносини або інші філософські категорії не можуть виступати в якості об'єкта злочину, інша справа, що вони є уявною моделлю, зліпком об'єктивних суспільних процесів на даний час, здатні надати більш глибоке уявлення, інформацію про зміст соціальних зв'язків та протиріч, що існують у суспільстві². І з цим не можна не погодитися.

Є. Фесенко пропонує визнавати об'єктом злочину – цінності. Під цінностями, на його думку, необхідно розуміти об'єкти матеріального світу, в тому числі і саму людину, які мають істотне позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп та суспільства в цілому. Він вважає, що у структуру об'єкта злочину слід включати такі компоненти: потерпілі; інтереси, права; соціальні зв'язки; блага (матеріалізовані (предмети), не матеріалізовані)³. З цією позицією погоджується і В.М. Куц, він називає п'ять видів цінностей, які є об'єктами злочину і які повинні лягти в основу класифікації злочинів за об'єктом. До них належать: особа; необхідні умови існування особи та суспільства; суспільство; держава; міжнародний правопорядок. «Поміж» особою та суспільством розміщені необхідні умови

¹ Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. – № 11. – 2000. – С. 14-15.

² Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. – № 11. – 2000. – С. 10.

³ Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину // Право України. – № 6. – 1999. – С. 75-78.

їх існування. Мається на увазі власність, економіка та екологія. Це своєрідний «місток» між особою та суспільством, без якого ні перше, ні друге існувати не може¹.

З'явилося і досить незвичне трактування об'єкта злочину. Наприклад, Г.П. Новосьолов зазначає, що не лише об'єктом кожного злочину, але й кожним з об'єктів багатооб'єктного злочину виступають люди – індивіди або їх менші чи більші групи (об'єднання)². Цю позицію підтримує І.Я. Козаченко, який у передмові до праці Г.П. Новосьолова³ зазначає, що у будь-якому випадку спричиняється або може бути спричинена шкода не чому-небудь (благам, нормам права, відношенням, інтересам та ін.), а комусь, і, відповідно, як об'єкт злочину необхідно розглядати не щось, а когось. Така точка зору, на наш погляд, є навряд чи обґрунтованою. Оскільки, як зазначає М.Й. Коржанський, визнаючи об'єктом злочину людину як біологічну істоту, неможливо буде пояснити правомірність позбавлення життя людини при необхідній обороні, при виконанні вироку, оскільки об'єкт не може бути поставлений під захист кримінального закону і в той же час не захищатися ним. Очевидно, що об'єктом при посяганні на життя, здоров'я, честь, свободу та гідність є не людина як біологічна істота, а особистість як сукупність суспільних відносин, на які вчиняється посягання⁴. В.М. Трубников зазначає, що особистість як об'єкт злочину, розуміється як єдність соціального та біологічного: сукупність суспільних відносин, які складають її соціальне підґрунтя, а також сукупність психологічних та біофізіологічних якостей, які характеризують її як природну, біологічну істоту. Співвідношення біологічного та соціального в людині неможливо виміряти, вирахувати в числах, відсотках. Ці якості не просто взаємопов'язані, вони взаємодіють постійно одне з одним, вони як би розчинені одне в одному. Розмежувати їх

¹ Куц В.М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. – Харків: Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 1999. – С.25.

² Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. – М: Издательство НОРМА, 2001. – С. 43-66.

³ Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. – М: Издательство НОРМА, 2001.

⁴ Коржанский Н.И. Объект уголовно-правовой охраны. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – С.25; Пинаев А.А. Уголовное право Украины. Общая часть. – Харьков: «Харьков юридический», 2005. – С.92.

просто неможливо. Вчений виділяє таке поняття, як соціальна оболонка, під якою розуміє сукупність суспільних відносин, яка формується як єдність та взаємодія особистості та середовища, яка існує завжди як певна абстракція, яку ми не завжди усвідомлюємо та сприймаємо і яку нам ще треба буде дослідити для розуміння істинного її значення як суспільного, соціально-психологічного та правового явища. Соціальній оболонці завжди завдається шкода, незалежно від того, підпадають чи ні суспільні відносини під сферу правового регулювання, а також заборонені вони правом чи ні. Безпосередній об'єкт злочину – це завжди те, що стоїть за соціальною оболонкою, у соціальній оболонці і що ми вже прямо (особисто) сприймаємо (майно, здоров'я, життя тощо). Соціальна оболонка може стати, в окремих випадках, матеріальною передумовою існування та розвитку суспільних відносин. Тому, наприклад, при вчиненні вбивства злочином руйнується передусім соціальна оболонка, яка складається з великої кількості соціально корисних сплетінь і належить людині як соціальній істоті (вторинний безпосередній об'єкт) і нам ще треба буде встановити розмір спричиненої соціальній оболонці шкоди і він може бути значнішим ніж позбавлення життя потерпілого¹.

Що ж необхідно визнавати об'єктом злочину? Ми згодні з А.В. Наумовим, що теорія суспільних відносин як об'єкт злочину «спрацьовує» не завжди. І особливо це стосується випадків злочинного посягання на життя людини, на її природне право, оскільки дійсно у такому випадку принижується цінність людини як біологічної істоти. Однак, разом з тим, ми не можемо не погодитися з В.М. Трубниковим стосовно того, що не можна окремо розглядати людину лише як біологічну істоту, і не зважати на її соціальні якості, оскільки біологічне і соціальне в людині співіснує, і визначити їх відсоткове співвідношення не можливо. Деякі автори зауважують, що життя людини невід'ємне від суспільних відносин, оскільки об'єктом злочинного посягання при вбивстві є життя людини в біологічному

¹ Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления // Право і безпека. – № 1. – 2002. – С.86.

аспекті, і порушення суспільних відносин, суб'єктом яких вона виступає¹. Тобто, прибічники цієї позиції намагаються знайти компроміс між двома поглядами щодо визначення об'єкту злочину – суспільні відносини і благо; і стверджують, що об'єктом є людина як носій та ланка єдиного, нерозривного соціального зв'язку. Не можна не відмітити позитивного моменту в такому розумінні об'єкта злочину, оскільки в ньому намагаються поєднати біологічне і соціальне в людині, але, у такому випадку, дещо применшується значимість людини як особистості, індивіда, і на перший план знову виходить теза «людина в першу чергу частина суспільства».

Н.І. Амрахов говорить про основні права та свободи людини і громадянина як про «об'єкт кримінально-правової охорони» і відмежовує цей термін від поняття «об'єкта злочину». Він відзначає, що об'єкт кримінально-правової охорони прав та свобод людини і громадянина містить в собі: а) суспільні відносини, що становлять сутність конкретної особи; б) особу як суб'єкта, учасника цих відносин; в) інтереси, цінності у вигляді основоположних прав та свобод людини і громадянина, які є основою цих відносин. У цьому випадку об'єкт кримінально-правової охорони, на думку вченого, наближується за своїм об'ємом та змістом до поняття загального об'єкта злочину, але не співпадає з ним, оскільки містить лише ті суспільні відносини, які пов'язані з основними правами та свободами людини і громадянина². Ми бачимо, що Н.І. Амрахов показує пріоритетність охорони прав та свобод людини і громадянина у кримінальному праві, розглядаючи їх як об'єкт кримінально-правової охорони, що є досить позитивним моментом; разом з тим, при визначенні об'єкта злочину і об'єкта кримінально-правової охорони він знову повертається до теорії суспільних відносин. При цьому не досить зрозуміло, яким чином об'єкт кримінально-правової охорони прав і свобод людини і громадянина може включати в себе таке поняття як

¹ Бородин С.В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. – М.: Юрист, 1994. – С.5.

² Амрахов Надир Исламзаде Оглы. Права и свободы человека и гражданина как объект уголовно-правовой охраны: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Государственный ун-т. – Высшая школа экономики – М., 2006. – С.19.

суспільні відносини і складові суспільних відносин: суб'єктів (учасників цих відносин) та предмету, з приводу якого ці відносини існують (інтереси, цінності у вигляді основоположних прав та свобод людини і громадянина, які складають основу цих відносин).

На нашу думку, необхідно говорити саме про права та свободи людини і громадянина як об'єкт злочину. Ці права та свободи мають бути настільки необхідними для співіснування, що за відсутності можливості охороняти їх іншими засобами, держава забезпечує їх непорушність шляхом встановлення кримінального покарання за посягання на них. Ми згодні з точкою зору В.Д. Спасовича, який зазначав: «Преступление есть посягательство на чье-либо право, а так как всякому праву в одном лице соответствует известная обязанность в других лицах, то преступление можно бы иначе назвать: отрицание известной обязанности. Юридическое право и юридическая обязанность предполагают всегда отношение между двумя, по крайней мере, лицами. Право может принадлежать только лицу единичному или собирательному. Если мы в кодексах встречаем преступления не противу лиц, но противу отвлеченных понятий (нравственности, религии), то это суть неправильности и уклонения от коренных оснований уголовного права, которые доказывают только трудность осуществления в жизни действительной принципов юридических во всей их полноте»¹.

Крім того, розуміння об'єкта злочину як прав та свобод людини і громадянина дозволить у повній мірі втілити у життя нові ідеї та принципи, на яких повинна будуватися правова держава та громадянське суспільство – «служіння держави інтересам людини через першочергове забезпечення прав та свобод».

Такий підхід до визначення об'єкта злочину відповідає і чинному законодавству. Конституція України 1996 р. закріплює положення, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Конституційні права і

¹ Спасович В.Д. Учебник уголовного права: Учеб.: В 2 т. – СПб: Типография Иосафата Огризко, 1863. – Т.1. – Вып. 1. – С. 84-85

свободи гарантуються і не можуть бути скасованими; не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. А відтак, кримінальне законодавство ставить під охорону найбільш суттєві права і свободи людини. У Загальній частині Кримінального кодексу України (ч. 1 ст. 2 КК) надається узагальнений перелік об'єктів кримінально-правової охорони. До них належать *права і свободи людини і громадянина*, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України. Цей узагальнений перелік конкретизується в Особливій частині КК. Зокрема, у розділі V КК України встановлюється кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Тож, наприклад, такі права, як право на працю, право на освіту, право на безоплатну медичну допомогу безпосередньо знайшли своє відображення у кримінальному законодавстві. Інші права і свободи знаходять відображення у кримінальному законодавстві опосередковано. Наприклад, охорона проголошеного права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю забезпечується шляхом встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти власності у Розділі VI КК (хоча в першу чергу при посяганні на власність шкода завдається не власності, а порушується право людини на власність); охорона права на безпечне для життя та здоров'я довкілля забезпечується шляхом встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля; права людини на життя – шляхом встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти життя особи. Можна зробити висновок, що права і свободи в усіх випадках є об'єктом кримінально-правової охорони і виступають загальним об'єктом злочину. Конкретні права чи свободи (або їх сукупність, а в деяких випадків права та свободи певної групи осіб, зокрема при вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України) виступають родовим або безпосереднім об'єктом злочину (право на життя, на здоров'я, на працю, на житло, на безпечні умови життєдіяльності в цілому та ін.). Це положення

підтверджується і результатами опитування, проведеного автором серед працівників правоохоронних органів. Так, 100% респондентів вважають доцільним визнавати об'єктом злочину права і свободи людини і громадянина (див. Додатки А.1-А.7).

Що ж необхідно визнавати об'єктом злочинів проти життя людини?

Як зазначав М.С. Таганцев, «...преступление может нарушить нормы права не в их понятии, а в их реальном существовании, т.е. в форме действительных прав и благ, покоящихся на этих нормах. Убийца не только ниспровергает господство юридического порядка вообще – «не убей», но уничтожает реальное бытие этой нормы – «не убей данное лицо», и, следовательно, тем самым разрушает право на неприкосновенность жизни данного отдельного индивида. Таким образом, объектом преступления всегда является юридическая норма в ее реальном бытии»¹. Однак якщо об'єктом злочину є те, чому заподіяна або може бути заподіяна шкода, то норма права як така не може виступати об'єктом злочину, оскільки саме їй шкода не заподіюється. Відповідно шкода заподіюється або правам, або благу.

На нашу думку, в даному випадку доцільно говорити саме про посягання на право людини на життя, як стверджував В.Д. Спасович. Ми говоримо про право людини на життя, як об'єкт злочину, оскільки саме таке поняття, як право людини на життя, здатне повною мірою відобразити сутність об'єкта злочину при посяганні на життя людини.

По-перше, право людини на життя виникає з моменту появи самого життя; по-друге, виникнення права людини на життя, як і самого життя, не залежить ані від волевиявлення його власника, ані від держави; по-третє, воно є природним і невід'ємним правом, яке людина має лише в силу того факту, що вона є людиною. Це дає нам змогу виділити спільне між життям людини (як благом) і правом людини на життя. Разом із цим, право людини на життя є ширшим поняттям, аніж «життя», оскільки включає не лише факт

¹ Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть Общая.: В 2 кн. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1874. – Книга 1: Учение о преступлении. – Вып. 1: Курс лекций. – С.175.

біологічного існування людини, але й право вимагати від інших осіб утримання від протиправного позбавлення життя людини, право людини на самозахист тощо.

Ґрунтуючись на позиції В.Д. Спасовича, ми можемо стверджувати, що право людини на життя є настільки суттєвим, істотним (оскільки при його втраті втрачається як саме життя, так і сенс усіх інших прав і свобод), що держава, вважаючи це право необхідною умовою співжиття, при недостатності інших заходів охорони (наприклад, за допомогою конституційного, цивільного законодавства та ін.) встановлює кримінальну відповідальність та покарання за посягання на нього.

Тобто ми говоримо про те, що держава має змогу не лише констатувати наявність такого права, але й забезпечити його охорону та захист.

І тому ми говоримо про Концепцію кримінально-правової охорони саме права людини на життя.

1.2. Поняття, сутність та ознаки права людини на життя

Перш ніж перейти до аналізу поняття і змісту права людини на життя і, відповідно, аргументації того, що це право є основоположним, необхідно пояснити, чому ми вживаємо саме поняття право *людини* на життя, а не право людини і громадянина на життя чи право громадянина на життя. Для цього необхідно з'ясувати, чи є поняття: «права людини» та «права громадянина» синонімами або ж вони несуть зовсім різне змістовне навантаження? Як зазначає М.І. Матузов, говорячи про права людини і громадянина, ми досить часто не вбачаємо між цими поняттями ніякої різниці¹. Між тим, ці поняття не завжди означають одне й те ж.

¹ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 1972. – С.66.

Коли використовують термін «людина», звичайно мають на увазі особу, персону, індивід, індивідуум¹.

Якщо звернутися до терміну „громадянин”, то як синонім звичайно використовується – «підданий»². Громадянин – це поняття, яке виражає певні політико-правові якості або стан людини, що називається громадянством. Не кожна особа може виступати в цій якості, тобто мати громадянство³. Отже, громадянин – це людина, але не будь-яка людина має статус громадянина.

Таким чином, відсутність смислової тотожності, різне емоційне забарвлення, специфіка їх контекстного вживання дають підстави для зняття проблеми синонімів цих двох слів. Між цими поняттями дійсно існує тісний взаємозв’язок, але ототожнення, співпадіння немає.

Якщо ці терміни не можуть бути спожиті як тотожні один одному, тоді необхідно показати їх відмінність один від одного, і, напевно, відмінність у вельми істотних ознаках. І дійсно, такі відмінності існують, особливо якщо йдеться про права і свободи, що становлять природне право людини. Необхідно зазначити, що ще у V–IV століттях до н.е. софісти (Лікофрон, Антісфен) проводили розмежування між природним, що не залежить від волі людей, правом та створеним людьми позитивним правом, яке не повинно суперечити природному праву⁴. Як відзначає С.С. Алексєєв, «історичні передумови, передуючі формуванню філософії права як самостійної науки свідчать: філософське осмислення правової реальності почалося з розмежування права на природне і позитивне – з того, що саме це розмежування зорієнтувало на пошук основ права в природному житті людей, в «людській суті» їх буття». І далі він відзначає, що «основна цінність підходу до правових явищ з позицій природного права полягає в тому, що

¹ Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка / Под ред. Л.А. Чешко. – 2-е изд., стереотип. – М.: “Советская энциклопедия”, 1969. – С. 586-587

² Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка / Под ред. Л.А. Чешко. – 2-е изд., стереотип. – М.: “Советская энциклопедия”, 1969. – С.110.

³ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 1972. – С.72.

⁴ Введение в политологию. Наука о политике. Учеб. пособ. / Под общ. ред. проф. Н.И. Горлача, доц. Г.Т. Головаченко: В 2-х ч. – Харьков: Региональный университет: Харьковский колледж, 1994. – Ч.2 – С.52.

таким шляхом можна вийти із замкнутого кола одних лише юридичних явищ і безпосередньо з ними пов'язаних (ще з «епохи мононорм») феноменів – етики, релігії і побачити основи, точніше, мабуть, підоснови права¹. Причому такі основи або підоснови, які дійсно мають для законів, правосуддя, всіх юридичних явищ визначальне, базисне значення.

Говорити про це доводиться не тому, що виникла нагальна потреба розібратися в значенні кожного з цих термінів, а тому, як зазначають В.М. Трубников та Ю.А. Чеботарьова, що вони по-різному і в різних поєднаннях згадуються в міжнародно-правових документах². Так, наприклад, у статтях французької Декларації 1789 р. проводиться чітке розмежування між поняттями «права людини» і «права громадянина» (наприклад, право брати участь особисто або через своїх представників у створенні законів, рівний (однаковий) доступ до всіх публічних посад і т.д.)³. По суті справи, проведене в Декларації розмежування між правами людини і правами громадянина означало проведення розмежування між людиною як приватною особою (членом громадянського суспільства) і політичною людиною як членом держави, громадянином. Таке положення було властиве і законодавству Сполучених Штатів⁴. Що ж до Загальної декларації прав і свобод людини⁵, то в цьому правовому документі мова йде тільки про права людини і фактично не вживається термін «права громадянина». Виникає питання: у чому ж справа?

Загальна декларація прав людини висуває на перший план загальнолюдські цінності, вважаючи їх найважливішими і значущими, і такими, що завжди повинні бути під надійним захистом держави; тому всі люди, незалежно від обставин, не можуть позбавлятися основоположних

¹ Алексеев С.С. Философия права. – М.: Издательство НОРМА, 1997. – С.16,17.

² Трубников В.М., Чеботарьова Ю.А. Правовой статус засужденных до позбавлення волі: (Монографія). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – С.8.

³ Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С.137.

⁴ Страхов Н.Н. Права человека и права гражданина: историко-правовой аспект // Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Наук. конф. Харків, 10-11 груд. 1998 р. – Харків: Національна юридична акад. України, 1998. – С. 23-26

⁵ Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов. / Сост. и авт. вступ. ст. Г.М. Мелков. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 14-19

прав і свобод без законних на те підстав. Права громадянина, таким чином, вважалися похідними від прав людини, розглядалися як правова форма закріплення прав людини¹. І дуже часто в Конституціях багатьох країн не проводиться чіткого розмежування між цими поняттями, вони часто підміняють одне одного або просто змішуються (наприклад, у Конституції Іспанії 1978 р.² розмежування між правами людини і правами громадянина взагалі провести неможливо). Мається на увазі, що всі права і свободи, викладені в Загальній декларації прав людини, повинні включатися до Конституції будь-якої країни (коли йдеться про основні права і свободи) хоча завжди підкреслювалася пріоритетність прав людини над правами громадянина (наприклад, у Конституції Греції 1975 р.³).

Загальна декларація прав людини як специфічний збірний міжнародно-правовий документ, увібрала в себе всі досягнення світової цивілізації в області прав людини; вона включає весь комплекс прав і свобод в цивільній, політичній, соціально-економічній і культурній сферах.

Надалі розвиток міжнародного конституційного права пішов шляхом, виділення прав громадянина і визнання їх особливої цінності.

У подальшому всі держави, в тому числі й Україна, пішли шляхом розмежування прав людини і прав громадянина, причому специфічні права громадянина разом з правами людини одержали своє конституційне закріплення і захист.

Права людини походять із невід'ємної якості людської особистості – «гідності, притаманній всім членам людської сім'ї, та свободи». «Права громадянина» визначають політико-правовий зв'язок особи і держави⁴.

Тож необхідно констатувати, що існує відмінність між поняттями права людини і права громадянина і, напевне, права людини і права громадянина

¹ Трубников В.М., Чеботарьова Ю.А. Правовой статус засужденных до позбавлення волі: (Монографія). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – С.8.

² Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С. 297-351.

³ Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С. 355-430.

⁴ Абдулаев М.И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты. – СПб.: Издательство Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2004. – С.178.

завжди знаходитимуться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, а процес розширення об'єму прав громадянина і далі продовжуватиметься.

Права людини – складне, багатогранне явище, що в значній мірі пов'язане з генезисом правових норм, в яких сформульовані права людини¹. Права та свободи людини (індивіда) є фундаментальними загальнолюдськими цінностями і мають універсальний характер. Автори британської енциклопедії, на що звертає увагу М.І. Абдулаєв, визначають права людини як «права, що належать індивіду внаслідок того, що він є людиною. Вони співвідносяться з широким континуумом цінностей, які є універсальними за своїм характером і, в певному розумінні, рівно притаманні всім людським істотам»².

Історія становлення інституту прав людини являє нерозривний, єдиний процес розвитку людської цивілізації. Цей інститут впродовж багатьох століть збагачувався новими правами та свободами. Процес історичного формування людини в значній мірі залежить від об'єму її прав та свобод, що визначає її соціальні можливості та блага, забезпечує характер життєдіяльності, систему взаємодії, зв'язків людей у суспільстві. Тому проблема прав людини завжди була предметом гострих дискусій, що зводилися до заволодіння, розширення прав, які закріплюють становище людини у суспільстві. Кожна сходинка розвитку суспільства була кроком до здобуття чи розширення прав і свобод. Як показує історія, кожному поколінню людей доводиться знову і знову відстоювати свої права і свободи. Людська цивілізація ще не знає випадків, коли не потрібно було б прикладати ніяких зусиль для підтримки та захисту прав і свобод³.

У різні епохи проблема прав людини, перш за все, була проблемою правовою, але досить часто набувала філософського, релігійно-етичного

¹ Общая теория прав человека / В.А. Карташкин, Н.С. Колесова, А.М. Ларин и др.; Рук. авт. коллектива и отв. ред. Е.А. Лукашева; Ин-т государства и права Рос. акад. наук. – М.: Норма, 1996. – С. 3-4.

² Абдулаев М.И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты. – СПб.: Издательство Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2004. – С.7.

³ Тодыка Ю.Н. Конституционно-правовой статус иностранцев и беженцев в Украине: Учеб. пособ. – Харьков: Факт, 1998. – С.8.

забарвлення. Ідея прав людини нерозривно пов'язана з історією розвитку права, правових вчень, становлення юридичного світосприйняття.

Права та свободи людини не існують ізольовано, вони тісно пов'язані та знаходяться у взаємозалежності з багатьма інститутами (правовими, соціально-економічними), вони пронизують життя кожного.

Як наголошується в літературі, виділяються так звані три покоління прав. Звернемо увагу на перше покоління прав і свобод людини і громадянина, якими є засновані на традиційних ліберальних цінностях права і свободи, що визначили межі втручання державної влади у сферу цивільного суспільства і особистого життя людей, відображали пафос буржуазних революцій XVII–XVIII століть¹. З'явившись у процесі буржуазних революцій, ці права стали своєрідним протестом, реакцією суспільства на авторитарний характер влади, що вторгалася в усі сфери суспільного життя. На сьогодні повага та дотримання прав і свобод людини є приводом для утвердження верховної цінності особи в державі та суспільстві. Сучасна правова держава, незалежно від її політичного чи суспільного ладу, на підставі своїх основних принципів повинна визнавати та гарантувати природні права та свободи людини, які належать кожному від народження, незалежно від якостей особи. Як зазначає М.І. Абдулаєв, усвідомлення прав особи, їх законодавче закріплення відносно держави та обмеження прав держави над особою складають найбільш видатні та такі, що відрізняють ознаки вироблені цивілізацією правової держави, на відміну від держави античного світу або ж абсолютної та поліцейської держави². Держава, діючи в рамках виданих нею законів, разом з тим наділяє громадян широким спектром прав, свобод та механізмами реалізації своїх інтересів та потреб, тим самим, реалізуючи відомий принцип «дозволено все, що не заборонено

¹ Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – С.140.

² Абдулаєв М.І. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.8.

законом». У демократичній державі право обмежує державу і висуває особу людини, її статус і права на чільне місце¹.

Отже, до прав першого покоління належить категорія особистих (громадянських) прав людини. Особисті права та свободи можна визначити як сукупність природних та невід'ємних прав і свобод, що належать людині від народження і не обумовлені її належністю до конкретної держави². Коло особистих прав і свобод людини, як вже зазначалося, окреслене, в першу чергу, в міжнародних документах з прав людини: Загальній декларації з прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадські та політичні права 1966 р. та інших, що на сьогодні мають назву міжнародних стандартів у галузі прав людини³. Саме до особистих (громадянських) прав людини і належить право на життя.

Згідно з міжнародно-правовими актами (ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 6 Міжнародного пакту про громадські та політичні права, ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод) право на життя є природним і невід'ємним правом, яке надається від народження. Право людини на життя не може бути поставлене у залежність від того, в якій державі народилась людина, чи існує в цій державі правова система з забезпечення та гарантії прав і свобод, чи ні. Право людини на життя, яке є природним правом, передує виникненню держави і законодавства, воно не може бути відібрано у людини, воно не може бути обмежено, і тим паче скасовано. Як зазначає С. Шевчук, саме природні права (до яких належить і право на життя) існували і в природному стані, тобто передували створенню держави та (її) позитивних законів, таким чином, природні права (права людини) забезпечують «сферу індивідуальної та суспільної свободи» від

¹ Абдулаев М.И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты. – СПб.: Издательство Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2004. – С.8.

² Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2003. – С.36; Права человека. Учеб. для вузов / Отв. ред. – член-корр. РАН, доктор юрид. наук Е.А. Лукашева – М.: Издательство НОРМА, 2000. – С.142.

³ Ткаченко Е. Кто гарантирует гражданину право? // Юридическая практика. – 2005. – №16. – Режим доступа: <http://www.yurpraktika.com/>. – Заглавие с экрана.

свавільного державного втручання¹. Право людини на життя є основою її життєдіяльності, основою її існування взагалі. Саме тому це право називається природним правом людини і вимагає всебічної охорони та захисту.

Слід зазначити, що особисті (громадянські) права людини, і в тому числі право людини на життя, з'явилися не одразу і не раптом. Вони мають свою історію розвитку, витoki якої необхідно шукати починаючи ще з VI–V століть до н. е.². Саме тоді зародилися перші пагони природно-правової теорії, в основу якої була покладена ідея загальної рівності людей.

Вже у країнах Стародавнього Сходу з'явилися ідеї рівності людей³. У V столітті до н.е. у Китаї філософ Мо-цзи відстоював ідею рівності всіх людей перед Всевишнім⁴. Значний вклад у розвиток ідей природного права вніс Аристотель. Але слід зазначити, що відстоюючи та захищаючи права, що притаманні людині від народження, він головну увагу приділяв не праву людини на життя, а праву на приватну власність.

В епоху просвітництва відбувається усвідомлення необхідності відмежування приватного життя громадян від посягань будь-якої влади. Визнання прав людини є головним гаслом, що склалося до кінця XVIII століття у розумінні європейського права. Ця основна ідея простежується в працях філософів права того часу від Джона Локка до Іммануїла Канта. Зокрема у центрі вчення Дж. Локка знаходиться система природних прав та свобод особи, що включає право на життя, право на свободу, право на майно. Людина за своєю природою, як зазначає Дж. Локк, має право охороняти

¹ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної традиції. – К.: Реферат, 2006. – С.18, 21.

² Балагуров О.В. История становления прав человека в Украине // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 36. – С.270.

³ История политических и правовых учений: Учеб. для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – 2-е изд. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – С.17.

⁴ Введение в политологию. Наука о политике. Учеб. пособ. / Под общ. ред. проф. Н.И. Горлача, доц. Г.Т. Головченко: В 2-х ч. – Харьков: Региональный университет: Харьковский колледж, 1994. – Ч.2 – С.52; История политических и правовых учений: Учеб. для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – 2-е изд. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – С.17.

«свою власність, тобто своє життя, свободу та майно»¹. Так само Локк виділяє право на життя. Він розуміє, що життя є священним, тому що людина – творіння Боже. Головне полягає в тому, щоб ніхто не міг присвоїти життєві сили іншої людини. Шарль Луї Монтеск'є також підкреслював, що всім суспільним та політичним законам «передують закони природи, які мають таку назву тому, що вони походять тільки із будови нашого єства»². Тобто прибічники концепції природних прав людини підкреслювали незалежність їх юридичного закріплення від позиції законодавця. Зокрема, як пізніше відмічав М.М. Коркунов, та на що звертає увагу і О.С. Капинус, це природне право абсолютно не обумовлене ні часом, ні місцем. Воно існувало б та було б таким же, навіть якби Бога зовсім не існувало³.

Але незважаючи на те, що право людини на життя являє собою абсолютну цінність світової цивілізації, *оскільки всі інші права втрачають всякий сенс та значення у разі загибелі людини*⁴, воно не є одним з перших, що знайшло своє текстуальне відображення та закріплення в комплексі нормативних актів, що сьогодні мають назву «право прав людини» (міжнародні стандарти в галузі прав людини). Зокрема Велика Хартія вільностей у XIII столітті, передусім, закріпила гарантії особистої недоторканості⁵. Концепція природних прав уперше була законодавчо закріплена англійським парламентом у Біллі про права 1689 р.⁶. Однак ні в цьому акті, ні в інших законодавчих пам'ятках Англії того часу ми не знаходимо згадок про будь-які природні (особисті) права людини. Під час Великої французької революції як основоположні цінності були проголошені рівність та свобода. І лише у Декларації прав Вергінії, що була прийнята

¹ Локк Дж. Избранные философские произведения: В 2-х т. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – Т.2. – С.50.

² Монтескье Ш. Избранные произведения / Пер. с фр. – М.: Политиздат, 1955. – С.165.

³ Капинус О.С. Эвтаназия в свете права на жизнь: (Монография). – М.: Издательский дом “Кармен”, 2006. – С.169.

⁴ Права человека: Учеб. для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – С.143.

⁵ Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.131.

⁶ Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учеб. пособ. / Сост. В.Н. Садиков; Под. ред. проф. З.М. Черниловского. – М.: Фирма Гардарика, 1996. – С.131.

конвентом США 12 червня 1776 р., вперше проголошувалося, що всі люди від природи є вільними, незалежними і володіють певними невід’ємними правами, від яких вони не можуть відректися, вступаючи у суспільство: *правом на життя та свободу*¹. І вже потім Декларація незалежності, що була прийнята 4 липня 1776 р. тринадцятьма Сполученими Штатами Америки, також закріпила невід’ємне право на життя: «...все люди сотворены равными, и все они одарены своим создателем некоторыми неотчуждаемыми правами, к числу которых принадлежат: жизнь, свобода и стремление к счастью»². Однак у подальшому це право не включалося майже впродовж двохсот років до конституційних актів жодної держави. І лише у Загальній декларації прав людини 1948 р. право на життя набуло форми суб’єктивного права, що стало поштовхом до включення права на життя до конституцій багатьох країн (п. 2 ст. 2 Конституції ФРН 1949 р.: «Каждый имеет право на жизнь...»³; Ст. 15 Конституції Іспанії: «Все имеют право на жизнь...»⁴). Конституції колишнього СРСР не закріплювали права на життя. Зокрема в російській Конституції право на життя знайшло своє закріплення лише у 1991 році, коли на основі російської Декларації прав і свобод людини і громадянина в Конституцію РРФСР 1978 р. були внесені зміни і доповнення, що стосувалися прав і свобод людини і громадянина. Не була винятком і Конституція Української РСР 1978 р. Слід зазначити, що ідеологема природних невідчужуваних від людини прав була найбільшим завоюванням демократичної думки у боротьбі з абсолютизмом. Однак, маючи абстрактний характер, при перекладі її на мову права піддавалася корективам. Ні одне з прав, що належали до природних, не стали невідчужуваними. Смертна кара за вироком суду, тобто органу держави (а в деяких країнах церковно-державного органу), існувала, в ряді держав існує і дотепер поряд із

¹ Абдулаев М.И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.84.

² Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учеб. пособ. / Сост. В.Н. Садиков; Под. ред. проф. З.М. Черниловского. – М: Фирма Гардарика, 1996. – С.176.

³ Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С.154.

⁴ Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С.300.

концепцією права на життя, як невід'ємного (але слід зауважити, що в Україні спочатку був введений мораторій на застосування смертної кари, а згодом вона була відмінена). Як зазначає В.Є. Чиркін, зміст положення про право на життя при його появі полягав лише в тому, що монарх та його чиновники не мали права позбавляти підданих життя свавільно без закону і суду¹.

Що стосується проблеми визначення місця права на життя в українській суспільно-правовій практиці упродовж історії, то формування права на життя та його закріплення в українському законодавстві вивчалися здебільшого в контексті загальної концепції прав людини або у площині скасування смертної кари² (така тенденція було характерною і для світової спільноти).

Якщо звернутися до законодавства починаючи з 1917 року, то видно, що у той час першочерговим завданням було закріплення та збереження нового політичного ладу та ідей державного будівництва. Але в той же час, у «Статуті про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки (Конституція УНР)», ухвалений 29 квітня 1918 р. Центральною Радою, у Розділі II «Права громадян України» у ст. 12 проголошувалось, що громадяни в УНР рівні в своїх громадських і політичних правах, а ст. 14 закріплювала положення, що громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані підданий будь-яким карам по тілу або іншим актам, які принижують людську гідність³. Конституція УРСР 1919 р. характеризувалася класовою спрямованістю, щодо прав людини і громадянина, та увага зверталася лише на те, що позбавляються політичних прав окремі особи та окремі групи, які користуються ними на шкоду

¹ Чиркін В.Е. Общечеловеческие ценности, философия права и позитивное право // Право и политика. – 2000. – № 8. – С.10.

² Баулін Ю.В. Захист кримінальним законом права людини на життя // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2000 р.: У 2 ч. – Харків, 2000-2002. – Ч.2 / За ред. М.І. Панова. – С. 122-125; Загоруй І.С. Конституционные гарантии права на жизнь и проблемы смертной казни в Украине // Вісн. Луганського ін-ту внутрішніх справ. Спец. випуск: У 4-х ч. – Луганськ: Ін-т внутрішніх справ МВС України, 1999. – Ч.2: Наук.-теор. журнал: Проблеми вдосконалення законодавства та практика його застосування з урахуванням прогнозу злочинності. – С. 207-213.

³ Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К: Либідь, 1993. – С.268.

соціалістичної революції¹. Отже, ні про які інші права, в тому числі і право на життя мова не йшла.

Що стосується кримінального законодавства радянського періоду історії нашої держави, то воно свідчить про відсутність розробленої та визнаної концепції права на життя, а також вирішення проблеми смертної кари. Про це свідчать постійні зміни, щодо скасування, а потім відновлення смертної кари. Зокрема Декрет II Всеросійського з'їзду Рад «Про скасування смертної кари» скасовував відновлену Керенським смертну кару на фронті. Але такий стан речей проіснував недовго. Вже 5 вересня 1918 р. постановою Ради Народних Комісарів «Про червоний терор» це положення скасовувалось: «...забезпечення тилу шляхом терору є прямою необхідністю ... підлягають розстрілу всі особи, причетні до білогвардійських організацій»².

Основні Начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік від 31 жовтня 1924 р. серед видів «заходів соціального захисту», зокрема судово-виправного характеру, не згадують про смертну кару. Але разом з тим, у прим. 2 до статті 13-1 зазначалося, що тимчасово, як вища міра соціального захисту, наперед до повного її скасування Центральним Виконавчим Комітетом Союзу РСР, для боротьби з найтяжчими видами злочинів, які погрожують засадам радянської влади і радянського ладу, допускається розстріл³. Таким чином, можна говорити, що на той час проголошувалась тимчасовість такої міри покарання, як смертна кара, та її виключний характер.

Конституція УРСР 1929 р. ніяких змін щодо визначення та закріплення права на життя не внесла. Лише у 1937 р. була прийнята Конституція УРСР, в розділі X «Основні права й обов'язки громадян» якої, з'явилася ст. 126, яка

¹ Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького / Ю.С. Шемшученко (відп. ред.), І.О. Кресіна (упоряд.). – К., 2001. – С.50.

² Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / Под ред. И.Т. Голякова. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1953. – С.34.

³ Рогова О. Право на життя: розвиток законодавства і суспільно-правової практики // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2004. – № 2 (37). – С.210.

проголошувала, що громадянам УРСР забезпечується недоторканість особи¹. Але в цілому ця Конституція була підкорена державоцентристським принципам правового регулювання, про що свідчить те, що розділ про права та обов'язки громадян був розміщений після розділів про основи соціалістичного ладу і політики.

У Конституції УРСР 1978 р. з'явився новий розділ «Держава і особа», Глава 6 якого мала назву «Основні права, свободи і обов'язки громадян Української РСР»². Стосовно права на життя Конституція 1978 р. повторювала Конституцію УРСР 1937 р. та її редакцію від 1977 р. І лише Конституція 1996 р. визнає людину, її життя найвищою соціальною цінністю, а стаття 27 Конституції прямо закріплює невід'ємне право людини на життя.

Ми з'ясували, що право людини на життя належить до так званих прав «першого покоління». Отже, теза, що право на життя є фундаментальним правом людини та повинно знаходитися під максимальним правовим захистом, не викликає сумнівів. Право зобов'язане захищати та охороняти життя будь-якої людини, незважаючи на її стать, вік, расову та національну належність, незважаючи на її місце та роль у суспільстві та ін. Проблема забезпечення охорони права на життя знаходиться у центрі уваги всієї світової спільноти. І це не дивно, оскільки реальне забезпечення права на життя, яке очолює всю існуючу у сучасному суспільстві систему прав особи, є одним з найважливіших показників рівня демократичності держави. Однак чіткі нормативні межі права на життя є досить розмитими. Постає широке коло питань. Чим окреслюється життя? Чи лише фактом народження, чуттєвим сприйняттям оточуючого світу та помиранням окреслено це явище? Чи виходить право на життя за межі простого негативного обов'язку держави запобігати свавільним та незаконним вбивствам? Або держава зобов'язана застосовувати позитивні заходи, щоб усунути загрозу праву на життя та

¹ Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького / Ю.С. Шемшученко (відп. ред.), І.О. Кресіна (упоряд.). – К., 2001. – С.152.

² Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. для студ. юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 р.–1996 р. – С.643, 645.

забезпечити його здійснення та охорону? Тобто, яким же є правовий простір, що підвладний дії законодавства, яке в свою чергу забезпечує належну охорону та захист права людини на життя у кримінальному праві. Отже необхідно з'ясувати межі, в яких право людини на життя отримує правове закріплення.

Визначити межі кримінально-правової охорони права людини на життя не можливо без з'ясування поняття та змісту самого цього права.

Розуміння права на життя, його змісту різними науковцями є неоднозначним, як, зокрема, і розуміння самого життя людини. Необхідно зазначити, що відносно розуміння поняття «життя людини» в науці склалися досить різні точки зору, які певним чином впливають і на розвиток поняття права людини на життя. Зупинятися на детальному аналізі підходів, щодо вирішення цього питання ми не будемо, лише зазначимо, що здебільшого сучасними правовими системами фактично враховується лише біологічний підхід до розуміння життя, право ж все частіше ототожнюється з офіційним нормативним актом, оформленим у письмовій формі¹.

Тож можна констатувати, що, не зважаючи на термінологічну уніфікацію як вихідних засад концепції прав людини, так і самих прав, як досить правильно зазначає О. Рогова, й досі немає єдності щодо тлумачення змісту та меж окремих прав². Дійсно існує чимало чинників, які сприяють урізноманітненню змісту та обсягу прав людини. Як зазначає П.М. Рабінович, нормативний юридичний текст має здатність бути потенційним носієм різних розумінь, що є його об'єктивною та неминучою властивістю³. Що стосується прав людини, то це означає неможливість їх однозначного, уніфікованого тлумачення. Те саме можна сказати і про право людини на життя.

¹ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – С.15.

² Рогова О. Право на життя: розвиток законодавства і суспільно-правової практики // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2004. – № 2 (37). – С. 206.

³ Рабінович П.М. Права людини: діалектика універсалізації та урізноманітнення // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2001. – № 4 (27). – С.16, 20.

Звісно, найважливішим серед особистих прав, що забезпечують природне існування людини як фізичної особи та одиниці громадянського суспільства, є право на життя. Воно є *фундаментальним правом* людини і розглядати його можна у різних аспектах. На сьогодні вирішення проблеми прав людини взагалі, і права людини на життя зокрема, на нашу думку, полягає не у площині їх законодавчого закріплення, а у визначенні поняття, змісту та об'єму. Дослідженнями проблеми визначення поняття, об'єму та змісту права на життя займалися вчені-юристи України О. Домбровська, М.І. Ковальов, О.В. Кохановська, О.О. Пунда, З.В. Ромовська та науковці-правники ближнього зарубіжжя Т.М. Нуркаєва, А.М. Рабець, Г.Б. Романовський та інші. Що стосується науки кримінального права, то лише останнім часом почали виділяти таке поняття, як «право людини на життя»; здебільшого ж кримінальне право, захищаючи життя людини від різних посягань, встановлювало ознаки та умови, за якими визначалися межі життя. Тож на сьогодні у кримінальному праві не склалося визначення поняття права людини на життя та його змісту, що не сприяє належній його охороні засобами кримінально-правового впливу.

Перш ніж перейти до аналізу поняття, об'єму та змісту права людини на життя необхідно зазначити, що в юридичній літературі на противагу позиції визнання існування такого терміну, як «право на життя» (досить широке його використання не тільки у вітчизняному законодавстві, а й у міжнародному праві) існує інша точка зору, яка зводиться до критики існування саме такого вислову. Серед прибічників такого підходу можна виділити дві позиції. Перша – зводиться до повного заперечення існування такого поняття. Зокрема, А. Арендар зазначає, що словосполучення «право на життя» – це суто літературний термін, який не належить до правової сфери¹. Пояснюючи свою позицію автор посилається на те, що право – це свобода індивіда творити свою волю. Право реалізується внаслідок

¹ Арендар А. Деякі філософські аспекти права на життя і смертної кари // Право України. – 1995. – № 5–6. – С.47.

укладення угоди або договору. Вольовий акт передуює такій угоді, праву. А. Арендар підкреслює, що життя індивіда існує незалежно від його волевиявлення, і тому словосполучення «право на життя» є абсурдним. Така позиція напевне заслуговує на увагу, однак ми не можемо погодитися з нею. Позиція науковця є ще одним підтвердженням того, що життя людини це унікальну «річ», якою не можна розпоряджатися в силу самої її природи. Ми погоджуємося з С.Д. Порошком та О.В. Онуфрієнко, що право на життя є специфічним, воно стоїть осторонь від інших суб'єктивних прав і, власне тому, до права на життя не можна застосовувати державні чи недержавні методи впливу, котрі застосовуються відносно інших прав людини¹.

Друга позиція щодо терміну «право на життя» зводиться до того, що її прибічники вважають назву «право на життя» неточною. Як зауважує Л.А. Ольховик, до прибічників такого підходу належить З.В. Ромовська, вона зазначає, що більш правильним було б назвати це право правом на недоторканість життя, «оскільки лише шляхом порушення права на тілесну недоторканість людина може позбутися життя»². На нашу думку, такий підхід є занадто вузьким, оскільки в такому разі поза межами визначення залишаються деякі структурні елементи права на життя. Л.А. Ольховик пропонує розглядати «право на життя» як «право на народження» та «право на недоторканість»³. На наш погляд, доцільно говорити саме про право людини на життя, «як про природне право будь-якої людини»⁴, і вже в межах цього права виділяти його елементи (тобто аналізувати його об'єм та зміст).

Що стосується безпосередньо поняття права людини на життя, то як вже зазначалося, законодавчого визначення цього поняття немає. Традиційно право на життя розумілося як право на збереження життя і трактувалося, перш за все, як відмова від війни і участі в ній, відмова від смертної кари,

¹ Порошук С.Д., Онуфрієнко О.В. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Наук.-теор. журнал. – Луганськ: Ін-т внутрішніх справ МВС України, 1998. – Вип. 2. – С. 4.

² Ольховик Л.А. Право на життя // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.163.

³ Ольховик Л.А. Право на життя // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.163.

⁴ Ковалев М.И. Право на жизнь и право на смерть // Советское государство и право. – 1992. – № 7. – С.68.

встановлення порядку застосування зброї і перебування її у цивільному обігу¹. Останнім часом все більше науковців намагається дати визначення такого складного і об'ємного поняття, як право на життя.

Л.А. Ольховик зазначає, що у сучасному розумінні право на життя розглядається як особисте немайнове право фізичної особи, що виникає з приводу особистого немайнового блага, яким є життя людини².

Дещо схожу трактовку цього поняття надає Г. Миронова, яка зауважує, що право на життя є найважливішим серед особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування людини як фізичної особи та одиниці громадянського суспільства³.

Досить споріднені визначення права людини на життя надають А.В. Соловйов та С.Б. Булеца. Зокрема, А.В. Соловйов пропонує таке визначення права людини на життя – це закріплена нормами міжнародно-правових актів та внутрішнього законодавства можливість певної поведінки людини, спрямованої на забезпечення недоторканості свого життя з боку інших осіб та свободи розпорядження ним⁴. С.Б. Булеца стверджує, що право на життя може бути охарактеризоване як закріплена нормами права можливість вимагати від інших суб'єктів не порушувати це право та звертатися у випадку порушення його за захистом до органів державної влади і судових органів⁵.

С. Саченко не даючи поняття права на життя, однак зазначає, що право на життя не означає саме життя, це суб'єктивна правомочність, яка має формально атрибутивне оформлення. Також він вказує, що на сучасному

¹ Ольховик Л.А. Право на життя // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.162; Каліцька О. Як я розумію право на життя // Право України. – 1999. – № 7. – С.90.

² Ольховик Л.А. Право на життя // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.164.

³ Миронова Г. Етичні засади права людини на життя // Право України. – 2005. – № 9. – С.19.

⁴ Соловйов А.В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка – Львів, 2004. – С.9.

⁵ Булеца С.Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична акад. – Одеса, 2005. – С.8.

етапі право на життя не можна розглядати лише як право на біологічне існування¹. І це зауваження є досить слушним.

Більш широке тлумачення права людини на життя дають С.Д. Порошук та О.В. Онуфрієнко, які зазначають, що право на життя – це властивість, притаманна людині. Отже, право на життя – це фізіологічно обумовлена здатність людини як біологічного індивіда до існування, причому як вільної особистості, інтегрованої в суспільство, так і окремо, незалежно від нього, що захищена нормативно-правовими актами – міжнародними угодами та конституціями більшості демократичних країн, нормами моралі, релігійними нормами, нормами-звичаями та іншими соціальними нормами².

Усі наведені точки зору з приводу визначення права людини на життя напевне, мають право на існування, ми ж, узагальнюючи їх, спробуємо дати власне визначення цього складного «явища». Але перш ніж це зробити ми вважаємо за необхідне зупинитися на деяких питаннях. По-перше, право на життя, на нашу думку, можна розглядати, з одного боку, як суб'єктивне право, з другого ж боку як право об'єктивне. Така заява потребує обґрунтування. При поясненні цієї тези ми посилаємося на твердження М.І. Матузова про те, що право як норма, закон, державна настанова і право як можливість або правомочність суб'єктів діяти певним чином в рамках цих настанов – це є суттю розмежування права на об'єктивне і суб'єктивне³. По-друге, розглядаючи право на життя як об'єктивно встановлене, слід мати на увазі саме ті конкретні правомочності, якими наділена особа саме завдяки такому нормативному закріпленню. По-третє, не слід забувати, що право на життя це лише констатація цього явища з боку держави, в тому розумінні, що держава сама не може створювати нове життя – для цього необхідно волевиявлення людини. Дійсно, як зазначають С.Д. Порошук та О.В.

¹ Саченко С. Виняткова міра покарання як головне обмеження права на життя (теоретико-правовий аспект) // Право України. – 2005. – № 8. – С.126.

² Порошук С.Д., Онуфрієнко О.В. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Наук.-теор. журнал. – Луганськ: Ін-т внутрішніх справ МВС України, 1998. – Вип. 2. – С.5.

³ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 1972. – С.15.

Онуфрієнко, намір реалізувати біологічний механізм продовження роду, що виник у свідомості батьків (інакше кажучи – бажання створити нову живу Істоту), у момент виникнення початкової стадії майбутнього організму – зиготи, втілюється в житті дитини, набуваючи форми права на життя¹. Людське життя є первинним щодо будь-якого позитивного регулювання і як таке не потребує юридичного дозволу².

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що *право людини на життя* – це природне невід’ємне право, що забезпечує природне існування людини як фізичної особи та одиниці громадянського суспільства і є захищеним нормативно-правовими актами – міжнародно-правовими, конституційними та актами інших галузей права.

Поняття права на життя у будь-якому разі не дає повного уявлення про сутність цього основного права, оскільки право на життя є надзвичайно об’ємним поняттям, і саме тому необхідно розглянути схему змісту цього права. І через аналіз цієї категорії (змісту – того, що наповнює форму³) простежити наскільки широким є право людини на життя.

В юридичній літературі склалися досить різні підходи до визначення об’єму та змісту права людини на життя. Що стосується елементів, які повинні входити до змісту права людини на життя, то науковці виділяють від двох до восьми таких елементів. Проаналізуємо ці підходи та на основі їх аналізу спробуємо з’ясувати, які ж елементи входять до змісту права людини на життя.

О.А. Лукашева право на життя пропонує розглядати в двох аспектах (тобто виділяє два елементи): як право особи на свободу від будь-яких

¹ Порошук С.Д., Онуфрієнко О.В. Право людини на життя як об’єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Наук.-теор. журнал. – Луганськ: Ін-т внутрішніх справ МВС України, 1998. – Вип. 2. – С.5.

² Миронова Г. Право людини на життя: проблемні питання українського законодавства // Право України. – 2006. – № 9. – С.52.

³ Философский энциклопедический словарь / Сост.: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С.314, 422.

посягань на її життя з боку держави, її представників чи інших осіб, і як право особи на вільне розпорядження своїм життям¹.

М.М. Малєїна стверджує, що право на життя має декілька аспектів, в тому числі право на збереження життя і право на розпорядження життям².

На думку авторів науково-практичного коментарю до Конституції України право на життя складається з невід'ємного права на життя, заборони свавільного позбавлення життя, права на позбавлення життя внаслідок неминучої потреби застосувати силу³.

Т.М. Нуркаєва зазначає, що перш за все, це право особи на свободу від незаконних посягань на її життя з боку держави, її представників або приватних осіб. Але разом з тим, Т.М. Нуркаєва звертає увагу на те, що ст. 2 Європейської конвенції передбачає перелік випадків, коли позбавлення життя не розглядається як порушення права на життя. Позбавлення життя визнається правомірним, якщо воно стало результатом захисту будь-якої особи від протиправного насилля; вчинене при виконанні законного арешту або перешкодженні втечі особи, що затримана на законних підставах; трапилося для придушення бунту або заколоту⁴. З іншого боку, це право особи на вільне розпорядження своїм життям (тобто проблема евтаназії). Одним з аспектів цього права є проблема смертної кари⁵.

Дещо ширше трактування змісту права людини на життя надає Г.Б. Романовський, який відносить до нього репродуктивні права (репродуктивне право при цьому розглядається Г.Б. Романовським як елемент права на життя не лише дитини, але й її батьків⁶), проблему вільного

¹ Права человека. Учеб. для вузов / Отв. ред. – член-корр. РАН, доктор юрид. наук Е.А. Лукашева – М.: Издательство НОРМА, 2000. – С.143.

² Малєїна М.Н. О праве на жизнь // Советское государство и право. – 1992. – №1. – С.50.

³ Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Харків: Видавництво “Право”; К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – С.134.

⁴ Нуркаєва Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.37.

⁵ Нуркаєва Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.37.

⁶ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.34.

розпорядження людиною своїм життям (самогубство, евтаназія, можливість розпоряджатися людським життям, поза його волею (наприклад, професії, основне завдання яких пов'язане з ризиком для життя, застосування смертної кари), можливість спричинення шкоди (позбавлення життя) в умовах необхідної оборони, крайньої необхідності.

О. Домбровська виділяє вісім елементів права людини на життя: 1) визначення початку та кінця життя (як можливість людини існувати у часі і просторі, тобто діяти чи бездіяти на власний розсуд); 2) охорона життя (як можливість людини вимагати від зобов'язаних суб'єктів забезпечити існування у часі і просторі, гарантії від свавільного позбавлення людини життя, захист людиною свого життя та життя інших людей від протиправних посягань); 3) користування захистом життя людини з боку держави; 4) розпорядження власним життям; 5) можливість постійно користуватися таким абсолютним соціальним благом існування у часі і просторі; 6) можливість звертатися до компетентних і зобов'язаних суб'єктів для відновлення порушеної можливості чи відшкодування збитків при посяганні на життя; 7) запобігання передчасній смертності, включаючи дитячу; 8) протипожежні профілактичні дії¹.

Досить цікаво розглядає зміст права людини на життя А.М. Рабець, виділяючи три його елементи: 1) це право особи самій вирішувати, чи буде вона виконувати дії, пов'язані з ризиком для життя. Він зазначає, що не повинна наставати кримінальна відповідальність ні за ухилення від військової служби, ні за самовільне покидання поля бою, якщо це безпосередньо не пов'язано з веденням бойових дій по захисту вітчизни²; 2) право на життя означає право на природну, ненасильницьку смерть, можливість «померти у власному ліжку». Насильницька смерть може настати внаслідок доведення до самогубства, зараження ВІЛ-інфекцією, вчинення вбивства, заподіяння шкоди життю незаконними діями правоохоронних

¹ Домбровська О. Захист прав людини і громадянина // Право України. – 2002. – № 5. – С.37.

² Рабець А.М. Право на жизнь и проблемы гражданско-правовой ответственности за его нарушение // Юрист. – 2001. – № 6. – С.60.

органів при відсутності вини посадових осіб; 3) і третій аспект, це проблема спричинення смерті із співчуття до потерпілого¹.

Л. Федюк до змісту права на життя відносить такі елементи: 1) заборона позбавлення життя фізичної особи; 2) захист життя свого та інших осіб дозволеними способами від протиправних посягань. До цього він додає, що не слід особу примушувати ризикувати своїм життям при веденні бойових дій, якщо це безпосередньо не пов'язано із захистом вітчизни; 3) підтримка медичними засобами внутрішньоутробного розвитку плоду у тілі померлої матері; 4) заборона як активної, та і пасивної евтаназії; 5) недозволеність проведення медичних, наукових та інших дослідів щодо неповнолітньої, недієздатної чи без вільної згоди; 6) неможливість стерилізації неповнолітньої та особлива вимога щодо порядку стерилізації недієздатної особи; 7) визначений порядок проведення операції по штучному перериванню вагітності, штучному заплідненні та перенесення зародка в організм жінки².

Щодо віднесення визначення порядку проведення операції по штучному перериванню вагітності, штучному заплідненні та перенесенні зародка в організм жінки висловлює протилежну позицію А.В. Соловйов. Він стверджує, що право людини на життя не охоплює права на сурогатне материнство, проведення операцій штучного переривання вагітності, стерилізацію та зміну (корекцію) статевої належності, штучне запліднення, перенесення зародка в організм жінки, надання своїх клітин для клонування, трансплантацію органів і тканин та деякі інші, оскільки ці можливості безпосередньо не впливають на фізичне життя самого носія права, хоча й можуть вплинути на якість його життя. Перелічені можливості, зазначає А.В. Соловйов, доцільно віднести до змісту права на охорону здоров'я й медичну допомогу³. Ця точка зору є спірною, якщо взяти до уваги, що право

¹ Рабец А.М. Право на жизнь и проблемы гражданско-правовой ответственности за его нарушение // Юрист. – 2001. – № 6. – С. 62-63.

² Федюк Л. Право на життя в цивільному законодавстві // Право України. – 2004. – № 9 – С.109.

³ Соловйов А.В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка – Львів, 2004. – С.8.

на сурогатне материнство, перенесення зародка в організм жінки, надання своїх клітин для клонування врешті решт може призвести до появи нового самостійного життя. Дійсно, з розвитком медицини та біології не тільки відкриваються перед людством нові можливості, але й виникають досить складні питання, як етичного так і правового характеру, в тому числі про припустимі межі досліджень, про можливість вторгнення у найсвятіше людського буття – народження та смерть людини. Це стосується перш за все питання клонування, генетичних експериментів, трансплантології, і це лише невеликий перелік проблем, що також торкаються змісту права людини на життя. Ми лише окреслили наявність цих проблем, які потребують детального, самостійного дослідження, оскільки вони вельми складні і не лише з правової точки зору, а й з позицій етики та моральності. У рамках цього дослідження неможливо провести їх детальний розгляд.

Що стосується міжнародно-правових актів та Конституції, то, як вже зазначалося, в них проголошується право людини на життя, але разом з цим ні визначення, ні елементів, що входять до його змісту не надається. Аналіз норм міжнародно-правових актів та Конституції показує, що сприйняття права на життя офіційними нормативними актами базується здебільшого або на короткій констатації цього права, або ж на його закріпленні (це виражається у тому, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя (це положення пов'язане і з питанням смертної кари) з фіксацією деяких виключень (позбавлення життя внаслідок захисту від протиправного посягання тощо). Зокрема, Загальна декларація прав людини обмежується лише проголошенням права людини на життя. Стаття 6 Міжнародного пакту про громадські та політичні права закріплює положення, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Інші положення присвячені гарантіям неприпустимості несправедливих смертних кар.

Регіональні конвенції також практично дотримуються усталених традицій. Наприклад, Європейська конвенція про захист прав людини і

основних свобод від 4 листопада 1950 р. у ст. 2 передбачає, що право кожної особи на життя охороняється законом. Ніхто не може бути умисно позбавлений життя інакше як при виконанні смертного вироку, що винесений судом за вчинення злочину, за який законом передбачене таке покарання. В подальшому встановлюється виключення з правил: позбавлення життя не розглядається як порушення цієї статті, коли воно є результатом абсолютно необхідного застосування сили: а) для захисту особи від протиправних посягань; б) для здійснення законного затримання або перешкоджання втечі особи, що поміщена під варту на законних підставах; с) для придушення, згідно з законом бунту чи заколоту. Аналогічне положення ми можемо зустріти і у Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини. Слід зазначити, що в Основному законі нашої країни також ч. 1 ст. 27 проголошує невід'ємне право на життя, зазначивши, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Перевагою Конституції України є те, що ч. 2 цієї статті закріплює, право кожного громадянина захищати своє життя... Ми говоримо про перевагу Конституції України на основі аналізу конституцій європейських країн, які будуються за однаковою схемою: або коротка констатація права на життя (наприклад, ст.2 Конституції ФРН¹) або водночас фіксується та гарантується неприпустимість свавільних смертних кар або повна заборона застосування такого виду покарання (наприклад ст. 24 Конституції Португалії²). Конституції деяких країн закріплюють право на життя в комплексі з іншими правами в одній статті (наприклад, ст. 15 Конституції Іспанії³. Ми погоджуємося із О. Роговою, що, виходячи зі змісту Конституції, можна виділити такі елементи права на життя: по-перше, правомірна діяльність суб'єктів права (ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а праву на життя кореспондується обов'язок держави та інших суб'єктів права визнавати та не порушувати його), по-

¹ Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С.154.

² Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.18.

³ Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С.300.

друге, реальна можливість для людини вимагати від держави виконувати свій обов'язок – захищати життя людини (обов'язок держави криміналізувати вбивство та відмовитися від смертної кари як засобу кримінального покарання); по-третє, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (існування можливості необхідної оборони та крайньої необхідності)¹.

Законодавче закріплення змісту поняття права на життя надається у Цивільному кодексі України 2003 р. Із ст. 281 ЦК України² зрозуміло, що до змісту права на життя законодавець відносить такі елементи: 1) заборона позбавлення життя фізичної особи; 2) захист свого життя і здоров'я та інших осіб від протиправних посягань не забороненими законом способами; 3) неможливість проведення медичних, наукових та інших дослідів щодо неповнолітньої, недієздатної особи чи без її вільної згоди; 4) заборона задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя; 5) недозволеність стерилізації щодо неповнолітньої особи та особлива вимога щодо порядку стерилізації недієздатної особи; 6) визначений порядок проведення операцій по штучному перериванню вагітності, штучного запліднення та перенесення зародка в організм жінки.

Якщо говорити про кримінальне законодавство, то воно не визначає поняття та зміст права на життя. Але оскільки життя людини є найціннішим благом, то і засоби забезпечення повинні бути найбільш вагомими. Такими є кримінально-правові засоби захисту. Саме тому необхідно визначити елементи права людини на життя в рамках кримінального права.

Як зазначає Т.М. Нуркаєва, право на життя у кримінальному праві зводиться до: встановлення кримінальної відповідальності в законі за позбавлення потерпілого життя; правильної кваліфікації вчиненого і призначенні справедливого покарання особі, винній у подібному діянні; допустимості заподіяння шкоди (в тому числі позбавлення життя) в умовах

¹ Рогова О. Право на життя: розвиток законодавства і суспільно-правової практики // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2004. – № 2 (37). – С. 211-212.

² Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – №40. – Ст.356.

необхідної оборони, затримання злочинця; проблеми евтаназії в кримінальному праві; реалізації конституційного права кожного засудженого до смертної кари на перегляд вироку вищим судом у порядку встановленому законом, а також права просити про помилування або пом'якшення покарання¹.

Зміст права на життя, як вірно відзначає А.В. Соловійов, істотно залежить від того, хто визнається його суб'єктом. Суб'єкт права на життя ним розглядається у двох аспектах: 1) з точки зору початку та кінця життя; 2) з точки зору «людиноутворюючих» критеріїв: зовнішньої подоби та людської свідомості². Що ж стосується кримінального права, то в ньому також має принципове значення визначення моменту, з якого життя людини ставиться під кримінально-правову охорону та захист, тобто, початковий момент життя людини, а також момент припинення кримінально-правової охорони та захисту життя людини, і, відповідно, момент припинення людського життя. Це важливо для правильної кваліфікації вчиненого, відмежування вбивства від незаконного аборту. Крім того, ми вважаємо, що вирішення цього питання (кінцевий та початковий моменти життя людини) має принципове значення і для кримінально-правової охорони права людини на життя (визначення початку та кінця охорони права людини на життя у кримінальному праві), оскільки право на життя у людини виникає від моменту виникнення самого життя.

Як вже зазначалося, зміст права на життя є багатогранний і не є однаковий. Зокрема у країнах, де смертна кара скасована як вид покарання, право на життя означає, що жодна людина ні за які діяння не може бути позбавлена життя, навіть державою (так зване абсолютне право на життя). У країнах, де існують різні режими збереження цього інституту (застосування смертної кари, застосування її у виняткових випадках), під правом на життя,

¹ Нуркаєва Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.103.

² Соловійов А.В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка – Львів, 2004. – С.7.

звичайно, розуміється те, що жодна людина не може бути позбавлена його без належної правової процедури (так зване, відносне право на життя).

Що ж стосується українського законодавства, то конструкція ст. 27 Конституції свідчить про те, що в Україні право на життя не є абсолютним. По-перше, в цій статті зазначається, що ніхто не може бути *свавільно позбавлений життя*, і по-друге, в окремих випадках неминучої потреби застосувати силу людина може бути позбавлена життя (ст. 27: кожен має право захищати своє життя...). Але такі випадки повинні бути чітко прописані в законах України, (також на випадки неминучої потреби застосувати силу вказує і міжнародне законодавство). Позбавлення життя може мати місце при захисті будь-якої людини від незаконного посягання або в разі захисту свого власного життя, або іншої особи. Це може відбуватися внаслідок необхідної оборони або крайньої необхідності. По-третє, ч. 2 ст. 281 ЦК України проголошує, що фізична особа не може бути позбавлена життя; але разом з тим тут же зазначається, що фізична особа має право захищати своє життя... від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом (тобто встановлюються виключення за яких особа може бути позбавлена життя). Тому ми не можемо погодитися з позицією Л.А. Ольховик, що у ст. 281 ЦК йдеться про абсолютне право на життя¹.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що в нашій державі право людини на життя є відносним.

Що стосується такого аспекту права на життя, як можливість вільного розпорядження своїм життям, то, як відзначає А. Малиновський, право на життя гарантоване державою, і одним із проявів цієї гарантії є те, що людина, яка «спіймана» при спробі вчинити самогубство, підлягає поверненню до життя. Він підкреслює, що Конституцією не проголошується право на смерть. Вважається, що людина не має законних підстав здійснити свободу

¹ Ольховик Л.А. Право на життя // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.163.

вибору між життям та смертю. Якщо людина не має права на смерть, то, ні держава, ні суспільство не зобов'язані й поважати це право. Виходить, що, будь-яку людину, яка вчиняє самогубство, необхідно примусово повертати до життя. Особа, що не бажає продовжувати жити, певно, повинна бути обмежена у свободі своєї поведінки, аж до психіатричного примушення. Хвора людина також не має права на легку та безболісну смерть. Вона мусить жити всупереч своїм бажанням та проти своєї волі, жити, тому, що так бажає суспільство, мораль якого заперечує самогубство¹.

З цього приводу слід зазначити, що на відміну, наприклад, від законодавства часів царату, коли згідно Воїнському Артикулу 1715 р. передбачалося так зване покарання за самогубство – тіло самогубці волочили по обозу або вулиці до безчесного місця і там закопували (Арт. 164 глава XIX)². На сьогодні самогубство не є злочином і покаранню не підлягає, але дійсно у багатьох країнах вважається вельми негативним соціальним явищем.

Що ж стосується «вбивства з милосердя» (евтаназії), на яке також звертає увагу А. Малиновський, то дійсно це поняття є одним з аспектів права людини на життя, і відповідно потребує регулювання на рівні кримінального законодавства.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що до змісту права людини на життя у контексті кримінального права входять: 1) юридичне визначення початкового та кінцевого моментів життя людини (що зумовлює виникнення і самого права людини на життя); 2) право вимагати від інших суб'єктів вчинення певних дій, спрямованих на забезпечення чи захист права на життя або утримання від їх вчинення, тобто право вимагати від інших осіб утриматися від протиправного позбавлення життя людини; 3) право людини на самозахист свого життя, тобто допустимість спричинення шкоди (в тому числі і позбавлення життя) в умовах необхідної оборони, крайньої необхідності (тобто захист свого життя і здоров'я та інших осіб від

¹ Малиновский А. Имеет ли человек право на смерть? // Российская юстиция. – 2002. – № 8. – С. 54-55.

² Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1986. – Т.4: Законодательство периода становления абсолютизма. – С.358.

протиправних посягань не забороненими законом способами) або затримання злочинця; 4) право людини вільно розпоряджатися своїм життям, тобто питання евтаназії у кримінальному праві («право на смерть»); 5) проблема смертної кари. І хоча в Україні смертна кара скасована як вид покарання, але в теорії кримінального права й досі точаться дискусії про доцільність чи недоцільність такого виду покарання.

Проаналізувавши поняття та зміст права людини на життя, ми можемо говорити про те, що право на життя регулюється, забезпечується, охороняється та захищається не лише кримінальним законодавством. Правовий простір, який оточує людину, містить в собі і цивільне законодавство, і адміністративне, і норми конституційного законодавства, знаходить своє відображення й у теорії держави та права і т.д. В.М. Трубников зазначає: як біологічно людина оточена священною аурою, так і будь-який член суспільства оточений «соціальною оболонкою», що складається із сукупності суспільних відносин. І ця соціальна оболонка при вчиненні злочину в усіх випадках без виключення руйнується. Отже, і при посяганні на право людини на життя в першу чергу зазнає удару соціальна оболонка людини, а вже потім сама людина. А ще залежно від того, який з аспектів права людини на життя порушується «оживає» конкретна норма галузевого законодавства. Наприклад, при вчиненні вбивства руйнується вся соціальна оболонка, вступають в дію майже всі норми законодавства (наприклад, норми цивільного законодавства у разі пред'явлення цивільного позову у кримінальному процесі), але базовими, основними в даному випадку є саме норми кримінального законодавства. Схематично це зображено на рис. 1.2. (авторська розробка).

Крім того, деякі автори пропонують виділяти умови здійснення права на життя. Необхідно відмітити, що поняття «умова» означає: те, від чого залежить інше, що робить можливим існування речі, стану, процесу¹.

¹ Философский энциклопедический словарь / Сост.: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С.314, 469.

Зокрема О. Рогова говорить, що за текстом Конституції такими умовами є, по-перше, правомірна діяльність суб'єктів права (ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а праву на життя кореспондується обов'язок держави та інших суб'єктів права визнавати та не порушувати його); по-друге, умовою здійснення права на життя є реальна можливість для людини вимагати від держави виконувати свій обов'язок – захищати життя

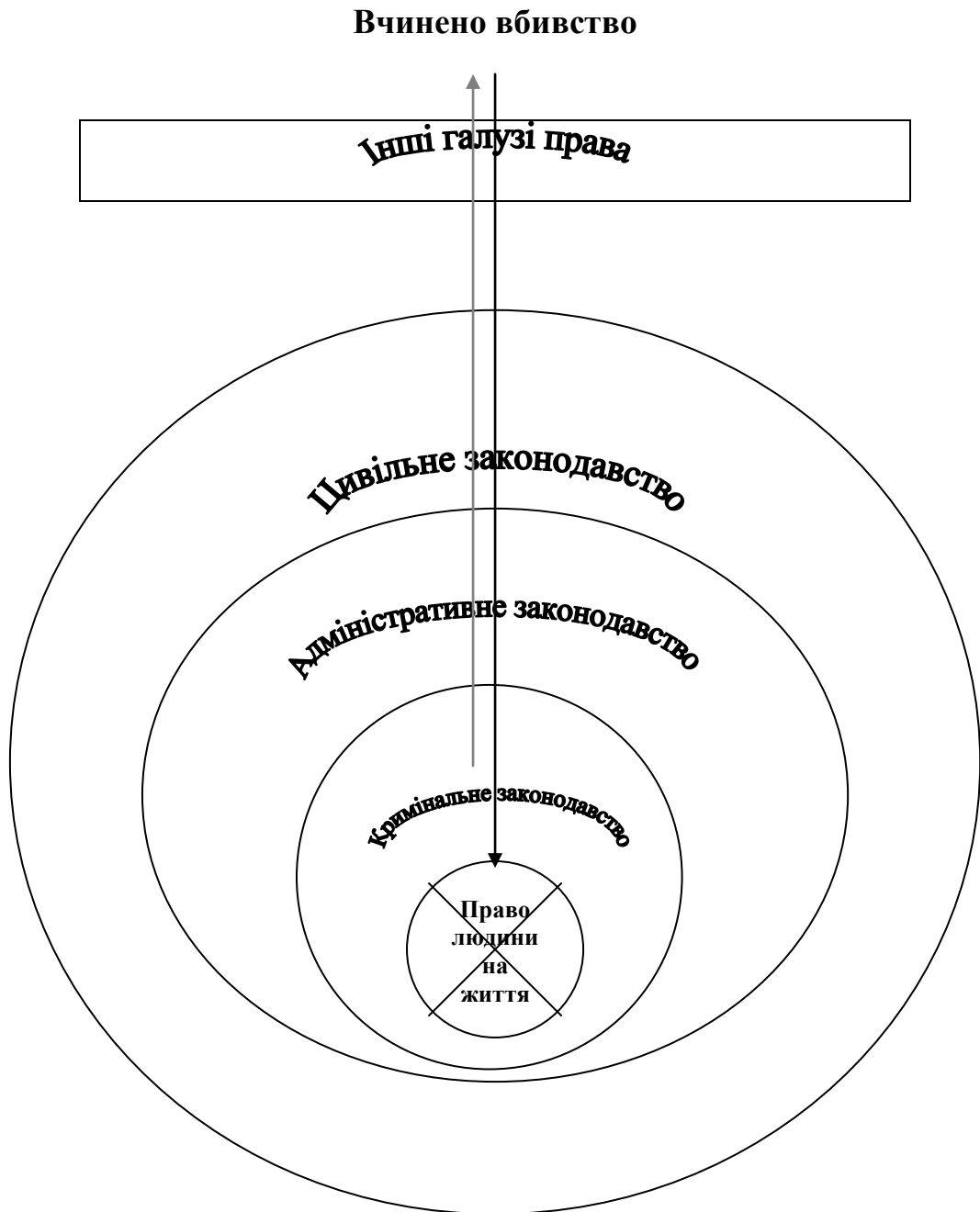

Рис. 1.2. Правовий простір людини при вчиненні вбивства

людини (ця можливість реалізується через обов'язок держави криміналізувати вбивство та відмовитися від смертної кари як засобу кримінального покарання); по-третє, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (засобом реалізації цих конституційних положень є існування можливості необхідної оборони та крайньої необхідності)¹. У кримінальному праві такими умовами, на нашу думку, є: 1) реальна можливість для людини вимагати від держави виконувати свій обов'язок – захищати життя людини, (що проявляється у законодавчому закріпленні кримінальної відповідальності за позбавлення потерпілого життя); 2) правильна кваліфікація вчиненого та притягнення до кримінальної відповідальності згідно з діючим законодавством особи, яка вчинила злочин та призначення їй справедливого покарання; 3) детальна регламентація у кримінальному законодавстві права людини на необхідну оборону, крайню необхідність тощо. Ми не говоримо про те, що наявність лише цих умов робить можливим існування права людини на життя, але саме ці умови сприяють належній охороні права людини на життя в рамках кримінального права.

Узагальнюючи викладене, ми можемо зробити деякі висновки, що стосуються виділення характерних ознак права людини на життя у кримінальному праві. На наш погляд до ознак права людини на життя необхідно віднести такі:

- право людини на життя є природним невід'ємним правом, людина має це право лише внаслідок того, що вона є людиною;
- право людини на життя виникає з моменту появи самого життя і втрачається з моменту настання смерті;

¹ Рогова О. Право на життя: розвиток законодавства і суспільно-правової практики // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2004. – № 2 (37). – С. 211-212.

- виникнення права людини на життя не залежить ні від волевиявлення власника цього права, ні від держави, яка лише має змогу констатувати наявність такого права та забезпечити його охорону та захист;
- право людини на життя може мати абсолютний або відносний характер (законодавство нашої держави ґрунтується на принципі, що право людини на життя є відносним);
- право людини на життя є правом, яке не передається в силу своєї особливої природи;
- право людини на життя не можна поновити у випадку його втрати з будь-яких причин, оскільки людське життя не підлягає відновленню.

1.3. Теоретичні засади кримінально-правової охорони права людини на життя

Поняття «право на життя» досить часто використовується разом із такими термінами як «охорона», «захист», «забезпечення», «реалізація» та «гарантії прав людини», але все ще не має чіткості в їх застосуванні¹. Ці поняття досить тісно пов'язані. Але, разом з цим, їх змістовне навантаження є різним². Отже необхідно з'ясувати їх поняття та зміст.

Перш за все, необхідно зупинитися на визначенні таких понять, як «реалізація» та «забезпечення» прав людини.

За словником С.І. Ожегова реалізувати означає здійснити, виконати, а забезпечити – зробити досить можливим, дійсним, що реально можливо виконати³. Таке ж визначення поняття реалізації надається і у тлумачному словнику В. Даля: «реализировать – осуществить, исполнить на деле»⁴.

¹ Ростовщиков И.В., Ростовщикова О.В. О юридических гарантиях прав и свобод человека // Российский юридический журнал. – 2000. – № 14 (28). – С.26.

² Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2003. – С.101.

³ Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереот. – М.: Русский язык., 1983. – С.598, 347.

⁴ Даль В. Толковый словарь живого русского языка. В IV т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – Т. IV. – С.87.

В юридичній літературі дається різне визначення цих понять. За Великим юридичним словником реалізація права – це процес втілення правових приписів у поведінці суб'єктів. До форм реалізації права відносяться: 1) дотримання норм права; 2) виконання норм права; 3) використання норм права; 4) застосування норм права¹. С.С. Алексєєв визначає реалізацію як складне явище, що характеризується як програми поведінки, які закладені в юридичних нормах, а потім виражені в конкретних мірах поведінки для даних суб'єктів (в правах і обов'язках), втілюються у життя, здійснюються у фактичній поведінці учасників суспільних відносин, стають реальністю². Схоже визначення дає і О.Ф. Скакун: «Реалізація норм права – це втілення положень правових норм у фактичній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності». До форм реалізації права О.Ф. Скакун відносить: дотримання, виконання, використання, застосування³. В.В. Копейчиков зазначає, що реалізація норм права – це втілення положень правових норм у фактичній поведінці (діяльності) суб'єктів права. «Реалізація норм права – це втілення виключно правомірної поведінки, різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих або інших суб'єктів. Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права»⁴.

Забезпечення прав та свобод особи розглядається в юридичній літературі як система їх гарантій, тобто як система загальних умов та спеціальних засобів, що забезпечують їх правомірну реалізацію⁵. Забезпечення прав і свобод людини – це створення умов для здійснення її прав і свобод. Як відмічають автори науково-практичного коментарю до Конституції України, воно включає такі три елементи (напрями) державної

¹ Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1997. – С.583.

² Алексеев С.С. Общая теория права: В 2 т. – М.: Юридическая литература, 1982. – Т 2. – С.26.

³ Теорія держави і права: Експериментальний підручник / О.Ф. Скакун, М.К. Подберезький. – Харків, 1996. – С.211.

⁴ Загальна теорія держави і права / За ред. академіка АПрН України, докт. юрид. наук, проф. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – С.177.

⁵ Конституционный статус личности в СССР. – М.: Юридическая литература, 1980. – С. 195-196.

діяльності: сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики правопорушень); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності)¹.

Щодо співвідношення понять «реалізація» та «забезпечення», то, як зазначає Т.М. Нуркаєва, реалізація це більш широке та об'ємне поняття, що охоплює стадію забезпечення прав особи, як створення умов для втілення того чи іншого права у життя, для його реалізації. Іншими словами, забезпечення виконує немовби допоміжну роль у відношенні до реалізації. Однак реалізація охоплює не тільки стадію забезпечення прав особи, але і стадію здійснення вимог та можливостей права, що виражається у поведінці людей щодо втілення норм права у життя (так звана безпосередня реалізація). Таким чином, Т.М. Нуркаєва робить висновок, що реалізацію прав та свобод особи слід розуміти не тільки як забезпечення цих прав (система гарантій), але і як практичну діяльність людей щодо втілення норм права у життя².

Погоджуючись з позицією Т.М. Нуркаєвої, необхідно зазначити, що реалізація є ширшим поняттям аніж забезпечення, оскільки містить в собі як стадію забезпечення прав людини, так і практичну діяльність людей (фактичну поведінку суб'єктів права) щодо втілення норм права у життя.

У свою чергу, забезпечення досить тісно стикається з іншими поняттями, і перш за все з поняттям гарантії прав людини і громадянина.

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина прийнято розглядати як систему їх гарантій. Це положення підтверджується і тлумаченнями, що надаються у словниках. Зокрема за Великим словником В. Даля, гарантія

¹ Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Харків: Видавництво “Право”; К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – С.23.

² Нуркаєва Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.102.

вживається у значенні запорука, забезпечення¹. Так визначає термін «гарантія» і ряд інших словників². Юридичні гарантії визначаються як законодавчо (в тому числі в Конституції) закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави³. Тому смислове навантаження цих понять є тотожним. А відтак, забезпечення прав людини і громадянина можна розуміти як систему гарантій цих прав.

На наш погляд, у кримінальному праві доцільно було б говорити саме про охорону та захист права людини на життя. Для того, щоб підтвердити це положення, по-перше, необхідно визначити зміст цих понять, і по-друге, оскільки мова йде про охорону та захист у кримінальному праві, то на нашу думку, необхідно звернутися до аналізу завдань та функцій кримінального права і саме через аналіз змісту завдань і функцій кримінального права показати доцільність застосування саме цих понять щодо терміну «право на життя».

У перекладі з англійської мови ці поняття (охорона та захист) здебільшого відображаються одним терміном «protection». Що ж стосується українського законодавства, то в ньому зустрічається як термін «захист», так і «охорона».

Термін «захист» використовується у Конституції України в юридичних конструкціях, що на думку В. Темченка означають: 1) юридичний обов'язок держави чи інших зобов'язаних суб'єктів правовідносин із захисту прав і свобод людини; 2) можливості особи реалізувати власне суб'єктивне процесуальне право на захист у разі порушення її прав.

При цьому він зазначає, що юридичний обов'язок слід розуміти як міру юридично необхідної поведінки, встановленої Конституцією для задоволення

¹ Даль В. Толковый словарь живого русского языка: В IV т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – Т. I. – С.344.

² Політологічний словник / За ред. проф. В.І. Астахової та проф. М.І. Панова. – Харків: Прапор, 1997. – С.173.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – С.173.

інтересів уповноваженої особи, яка забезпечена можливістю державного примусу. Загальна теоретична структура юридичного обов'язку включає необхідність: певним чином діяти або утримуватися від дій; зреагувати на зверненні до зобов'язаного законні вимоги уповноваженого; не перешкоджати контрагенту користуватися тим благом, на котре він має право; зобов'язаного нести юридичну відповідальність за невиконання цих вимог. Зазначений обов'язок може бути реалізований у формі виконання, дотримання чи застосування відповідними суб'єктами права. Держава, зокрема, виконує цей обов'язок шляхом: створення реально діючих законодавчих механізмів захисту; притягнення до відповідальності винних осіб за скоєне правопорушення тощо.

Можливості особи реалізувати власне суб'єктивне процесуальне право на захист (поновлення, компенсацію тощо) у разі порушення її прав, на думку В. Темченка, реалізуються за допомогою відповідних державних та недержавних механізмів, інститутів, методів, порядку, інструментів тощо¹.

Що ж до застосування терміну «охорона», то його особливістю є те, що у низці юридичних конструкцій він застосовується подібно терміну «захист», як обов'язок держави та інших суб'єктів із забезпечення прав та свобод. Якщо звернутися до Конституції нашої держави, то, наприклад, ч. 3 ст. 51 встановлює обов'язок держави охороняти сім'ю, дитинство, материнство і батьківство. У науково-практичному коментарі ч. 3 ст. 51 термін «охорона» використовується як синонім терміна «захист». Зокрема наголошується, що захист сім'ї державою – важливий соціально-правовий інститут, який впливає на стабільність і міцність сімейних відносин².

Спеціально-юридичний та мовний способи тлумачення змісту наведених юридичних конструкцій у текстах нормативно-правових актів, як стверджує В.І. Темченко, дає підстави зробити висновок, що терміни

¹ Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини // Право України. – 2005. – № 9. – С. 33-34.

² Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С.260.

«охорона» і «захист» вживаються як синоніми чи подібні за значенням слова¹.

Аналіз змісту міжнародних нормативно-правових актів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. Перший протокол та протоколи № 1, 4, 6, 7, 9, 10 та 11 Конвенції, Декларація про право й обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загальновизнані права людини й основні свободи (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 53/144 від 9 грудня 1998 р.)) дає підстави стверджувати, що юридичне тлумачення термінів «охорона» та «захист» («protection») відображає певне багатофункціональне явище і використовується для позначення діяльності державних чи недержавних організацій, окремих осіб, і здійснюється за допомогою законодавчих, адміністративних й інших заходів, які можуть виявитися необхідними для забезпечення ефективних гарантій прав і свобод.

Як зазначає О.В. Синьов, «значення терміну «охорона» носить хоча й активний, але попереджувальний характер впливу, а охоплювана даним терміном діяльність органів виконавчої влади та дія норм права здійснюється до вчинення певного правопорушення і спрямована на його запобігання. У тих випадках коли мова йде про припинення правопорушень (адміністративного, кримінального...) і притягнення до відповідальності, вірніше застосовувати термін «захист». На етапі захисту функція норм, що регламентують адміністративну відповідальність, із попереджувальної (заборона і вказівка на протиправність поведінки та можливість відповідальності) перетворюється в нормативну підставу юрисдикційного провадження, у якому вони реалізуються шляхом застосування до винного заходів адміністративного стягнення². Таким чином, зазначає О.В. Синьов, термін «захист» є вужчим аніж термін «охорона».

¹ Темченко В.І. Поняття та зміст форм забезпечення прав людини і основних свобод в міжнародних та національних правових актах // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 82-85.

² Синьов О.В. Права людини як об'єкт адміністративно-правової охорони // Право і безпека. – 2005. – № 4'2 – С.30.

Ми вважаємо, що дійсно термін «охорона» є ширшим ніж термін «захист» (хоча слід зазначити, що це питання сьогодні у науці залишається досить спірним¹), але тут ми погоджуємося з В.І. Новосьоловим, який вважає, що охорона полягає як в попередженні порушень прав і свобод, так і в захисті. «Поняття «захист» вужче, ніж поняття «охорона» і є його складовою частиною»².

Що стосується функцій кримінального права, то у кримінально-правовій науці й досі ведуться дискусії щодо визначення їх кількості, змісту, і навіть щодо їх назви³.

Для нашого ж дослідження являє інтерес саме охоронна функція кримінального права.

На думку більшості вчених, виходячи із завдань, що стоять перед кримінальним правом, охоронна функція повинна визнаватися головною функцією кримінального права⁴. Деякі вчені не виділяють цю функцію у самостійну. Так, І.Є Звечаровський наголошує, що завдання охорони суспільних відносин, що стоїть перед кримінальним правом, вирішується за допомогою функцій: регулятивної (або регулятивно-охоронної), попереджувальної, відновлювальної⁵.

¹ Тодика Ю.М., Марцеляк О.В. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян: (Монографія). – Харків: “Лібра”, 1998. – С. 33-35; Домбровська О. Забезпечення реалізації суб’єктивного права на життя людини (теоретико-правовий аспект) // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С.99-100.

² Новоселов В.И. Способы защиты прав и свобод, гарантированных Конституцией СССР // Советская юстиция. – 1979. – № 18. – С.7.

³ Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. – СПб: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 70; Смирнов В.Г. Функции советского уголовного права. (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования). – Л.: Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1965. – С. 17-27; Разгильдиев Б.Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация. – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 1993. – С.27; Уголовное право России: Часть общая: Учеб. для вузов / Отв. ред. Л.Л. Кругликов. – М.: БЕК, 1999. – С.8; Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Свердловский государственный ун-т – Свердловск, 1971. – С. 7-8; Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С. 229-230; Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Под. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.В. Здравомыслова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 1999. – С.12; Курс уголовного права. Общая часть: Учеб. для вузов: В 5 т. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Том 1: Учение о преступлении / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. – С.9.

⁴ Уголовное право Украины. Общая часть: Учеб. для студ. юрид. вузов и фак. / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др. / Под ред. профессоров М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков: Право, 1998. – С. 5-6.

⁵ Уголовное право России. Общая часть / Под ред. И.Э. Звечаровского. – М.: Юрист, 2004. – С. 15-17.

Зокрема, А.П. Козлов визнає, що у кримінальному праві переважає позиція щодо віднесення норм кримінального права до охоронних. Наприклад, якщо звернутися до ч. 1 ст. 2 КК РФ, то дійсно в ній закріплюється завдання охорони тих чи інших суспільних відносин від злочинних посягань. На цій основі здається, що всі проблеми кримінального права як охоронної галузі знімаються. Разом з тим А.П. Козлов стверджує, що хоч і дуже схоже на те, що кримінально-правова охорона об'єкта – одна з головних функцій в кримінальному праві, кримінальне право безпосередньо не пов'язане з охороною¹.

А.П. Козлов, посилаючись знов таки на КК РФ, вказує, що згідно ч. 1 ст. 2 Кодексу завданнями кримінального права є охорона тих чи інших відносин від злочинних посягань, попередження злочинів та забезпечення миру та безпеки людства. Він зазначає, що кримінальне право є ретроспективною галуззю права, оскільки воно регламентує правовідносини з приводу злочину, що вже вчинений. І в цьому плані не доводиться говорити про охорону відносин, яким вже заподіяно шкоду або які вже були поставлені під загрозу спричинення шкоди, не менш нелогічно виділяти при цьому завдання попередження² [117, с. 228].

Існування самого кримінального кодексу як акту, що встановлює карність злочинів, виконує завдання загальної превенції, а не охорони – це загальновизнаний факт. Але і загальна превенція, на думку А.П. Козлова, як явище, що жахає потенційних злочинців, схоже, сама по собі проблематична. Цей факт А.П. Козлов аналізує на прикладі смертної кари, зазначаючи що історія кримінального права останніх століть – боротьба прибічників і противників смертної кари. Одним з самих сильних аргументів останніх є соціологія, яка показує, що введення або виключення смертної кари ніяк не впливає на рівень тих злочинів, за якими має місце або відмінена смертна

¹ Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.228.

² Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.228.

кара¹, тобто впливу, що страшить смертна кара немає. До цього можна додати, що таку ж позицію підтримував ще у 1892 році проф. Н.П. Загоскін, який посилаючись на Ч. Бекарія писав: «Эти кары бессильны не только уничтожить, но бессильны хотя бы только уменьшить преступность в народе. Напротив: такие кары, как смертная казнь, лишь ожесточающая нравы деморализуют общество, – и, следовательно, делают людей более восприимчивыми в смысле преступности»².

Кримінальне право має своїм предметом кримінальний закон, злочин, кримінальну відповідальність та звільнення від неї³. Як зазначає А.П. Козлов, в якості предмета у традиційному підході не має місця охоронній функції. Однак досить широке коло авторів визнає, що охоронна функція все ж таки має місце. Так Є.А. Фролов вказує на два предмети кримінального права – предмет кримінально-правової охорони (суспільно корисні відносини) та предмет кримінально-правового регулювання (конфліктні суспільні відносини)⁴. М.І. Бажанов вважає охоронну функцію основною функцією кримінального права, оскільки воно охороняє притаманними йому засобами ті суспільні відносини, які регулюються іншими галузями права⁵. І.Я. Козаченко стверджує, що кримінальне право зорієнтовані на два предмети. Перший – охорона найбільш важливих для суспільства відносин... Зміст іншого предмета як раз і складають відхилені (аномальні) відносини, що суперечать інтересам не тільки окремих громадян, але й суспільства в цілому⁶. Позиції Є.А. Фролова та І.Я. Козаченка є досить схожими, хоча й мають деякі відмінності.

¹ Кистяковский А.Ф. Исследования о смертной казни: (Монография). – 2-е изд. – СПб: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1896. – С.50.

² Очерк истории смертной казни в России, читанный на годичном акте Императорского университета ордин. проф. Н.П. Загоскиным // Известия и ученые записки Казанского университета. – Казань, 1892. – № 1. – С.57.

³ Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.229.

⁴ Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Свердловский государственный ун-т – Свердловск, 1971. – С.7-8.

⁵ Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. – Донецк: Пороги, 1992. – С.6.

⁶ Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.229.

А.П. Козлов наголошує, що не можна виділяти предмет кримінально-правової охорони (кримінально-правову охорону) як самостійний предмет кримінального права, оскільки поза кримінальним законом, поза злочином, поза кримінальною відповідальністю або звільнення від неї немає охорони (навіть якщо вона як така присутня у кримінальному праві), є нормальні суспільні відносини, які є предметом інших галузей права, але не кримінального¹. Схожу позицію щодо виділення предмету охорони як самостійної частини предмету галузі кримінального права займає Ю.Є. Пудовочкін, який зазначає, що таке виділення є навряд чи обґрунтованим. Про відносини, що охороняються кримінальним правом, мову необхідно вести не у зв'язку з предметом кримінального права, а у рамках аналізу його завдань. Найбільш важливі та цінні для суспільства відносини не створюють предмета охорони виключно кримінального права. Інші галузі також охороняють ці відносини, формулюючи заборони, накладаючи обов'язки і т.д. Специфіка ж кримінального права полягає лише в тому, що воно охороняє їх від найбільш небезпечних посягань своїми специфічними заходами»².

По суті, позицію щодо неможливості виділення кримінально-правової охорони як самостійний предмет кримінального права поділяє і І.Я. Козаченко, який зазначає, що регулятивна функція є активна (діяльна) форма охорони³. Однак А.П. Козлов стверджує, що навпаки, у цьому випадку релятивні і охоронні функції злиті воедино. Очевидно, що форма входить у зміст, є його характеристикою⁴.

Таким чином, А.П. Козлов робить висновок, що охорони як чогось самостійного не існує відносно предмета кримінального права. Аргументація

¹ Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.300.

² Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.29.

³ Уголовное право. Общая часть: Учеб. для вузов / Козаченко И.Я., Незнамова З.Я. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1997. – С.13.

⁴ Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.230.

цього положення полягає у тому, що його автор звертається до призначення покарання та його цілей. Тобто, призначене покарання має превентивне значення, і його основна мета – превенція, ніде в законі не сказано про охоронні цілі покарання; призначивши покарання, суд ставить та вирішує завдання попередження майбутніх злочинів, і тут завдання попередження дійсно виникає перед кримінальним правом¹. Дійсно ч. 2 ст. 50 КК України визначає, що покарання має на меті «... також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами». Щодо змісту завдань кримінального права, то він у науці кримінального права розуміється не однаково. Так А.В. Наумов стверджує, що основним історичним завданням кримінального права є завдання охоронне, в якому автор виділяє два аспекти: загальну превенцію, що полягає у попередженні злочинів шляхом кримінально-правової заборони, та приватну превенцію, що передбачає попередження вчинення злочинів особами, що вже вчинили які-небудь злочини². Н.Ф. Кузнєцова називає два завдання Кримінального кодексу: охоронне та попереджувальне (профілактичне)³. В.В. Мальцев виділяє три завдання кримінального права: забезпечення охорони найбільш важливих суспільних відносин засобами кримінального права (охоронне завдання); забезпечення громадян системою таких правил поведінки, дотримання яких виключає їх притягнення до кримінальної відповідальності, а порушення породжує виникнення суворо визначених кримінально-правових відносин відповідальності (регулятивне завдання); забезпечення справедливості. Завданням Кримінального кодексу він визначає охорону певних об'єктів, забезпечення справедливості та попередження злочинності⁴. Ю.Є Пудовочкін

¹ Козлов А.П. Механизм построения уголовно-правовых санкций. Красноярск: Издательство Красноярского государственного ун-та, 1998. – С. 242-246; Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.230.

² Наумов А.В. Введение в уголовное право (лекция) // Государство и право. – 1993. – № 11. – С.77-78.

³ Курс уголовного права. Общая часть: Учеб. для вузов: В 5 т. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Том 1: Учение о преступлении / Под ред. док. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнєцовой и канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. – С.11-12; Кузнєцова Н.Ф. Профилактическая функция уголовного закона // Уголовное право. – 1998. – № 1. – С.11.

⁴ Мальцев В.В. Введение в уголовное право. – Волгоград: Волгоградский юридический ин-т МВД России, 2002. – С.140, 145.

виділяє два завдання кримінального права: охоронне та попереджувальне¹. Тобто більшість науковців виділяє як окремі функції (завдання) кримінального права: охорону та превенцію (попередження). Але дозволимо собі не погодитися з таким однозначним підходом щодо цього питання. Доцільнішою є позиція тих вчених, які зазначають, що ці функції (функція охорони та функція попередження) є взаємопов'язаними. Разом з тим, серед прибічників цієї позиції можна виділити два основних підходи щодо взаємозв'язку цих функцій. Перший зводиться до того, що через, зокрема, превентивну функцію здійснюється і функція охорони². Необхідно відмітити, що деякі автори вважають функцію охорони та функцію превенції поняттями однопорядковими³. В такому разі, як досить справедливо зазначає А.П. Козлов, виникає питання щодо співвідношення попередження і охорони, чи існують вони паралельно або послідовно. «Стосовно кримінального права, яке має справу лише з категоріями злочин і покарання і тільки через них пов'язано з іншими суспільними відносинами, а інші суспільні відносини, яким шкода може бути спричинена у майбутньому, в сферу дії кримінального права напряду не входять, первинним є тільки попередження, оскільки саме воно через можливе (саме існування кримінального закону) або реальне (при призначенні) покарання проявляється як реальний фактор; охорона ж суспільних відносин як можливість уже проявляється через попередження, виступає в якості категорії другого рівня (попередження через покарання охороняє суспільні відносини)».

Таким чином, автор робить висновок, що кримінальне право на першому рівні впливу не має охоронних функцій, якщо вони і виникають, то лише як вторинне, похідне від превенції явище і говорити про серйозне для

¹ Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С.64.

² Тоболкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. – Свердловск: Средне-Уральское книжное издательство, 1983. – С.35.

³ Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. (По материалам следственной и прокурорско-судебной практики): Учеб. пособ. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1973. – С. 18-19; Саркисова Э.А. Предупредительная роль уголовного закона. – Минск: Наука и техника, 1979. – С.18.

кримінального права значення ледве необхідно¹. Представники правоохоронних органів також вважають, що діючий Кримінальний кодекс України не виконує охоронну функцію (вони вказують на каральну функцію, що певно пов'язано з покладеним на них обов'язком розслідувати злочини і притягати винних до відповідальності), а функція попередження або не реалізується або реалізується не в повній мірі (див. Додатки А.3-А.4). Ця позиція є дещо категоричною. Дійсно абсолютизувати охоронне значення кримінального права не потрібно, але й стверджувати, що кримінальне право в принципі може не мати такої функції теж не можна. Тож, на нашу думку, більш доцільним є другий підхід щодо взаємозв'язку функцій охорони та попередження, який зводиться до того, що функція попередження злочинів реалізується саме в рамках функції охорони². На думку В.В. Похмелкіна попередження злочинів являє собою не самостійну функцію по відношенню до охоронної, а її підфункцію, провідний напрямок охорони суспільних відносин³. Таким чином, охорона прав та свобод людини і громадянина, якими по суті наділена особа і якими вона правомірно розпоряджається (зокрема, правом на життя) у кримінальному праві включає в себе превенцію.

Отже, у кримінальному праві доцільно говорити про стадію охорони (тобто стадію правомірної реалізації прав та свобод)⁴. Відповідно на стадії охорони ми говоримо про випадки, коли за допомогою превенції (як загальної так і приватної) здійснюється функція охорони прав і свобод людини і громадянина (і в першу чергу права людини на життя), які ще не є порушеними (а саме, коли людина правомірно користується благами, правами і свободами, якими вона наділена). Але, як доцільно зауважує

¹ Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.231.

² Гафурова Г.Д. Предупредительные начала российского уголовного права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Казанский государственный ун-т. – Казань, 2004. – С.11.

³ Похмелкин В.В. О восстановительной функции советского уголовного права // Правоведение. – 1990. – № 2. – С.47.

⁴ Конституционный статус личности в СССР. – М.: Юридическая литература, 1980. – С. 195-196

Т.М. Нуркаєва, такий підхід є занадто вузьким¹, оскільки охоплює лише заходи, що застосовуються до порушення прав та свобод особи, тобто такі, що забезпечують нормальну правомірну реалізацію її суб'єктивних прав (стадія охорони). На думку Т.М. Нуркаєвої, доцільно говорити і про стадію захисту, коли відбувається порушення прав громадян², коли має місце відновлення порушеного права, створення умов, які компенсують втрату права...³ Як зазначає І.Й. Магновський інститут захисту прав і свобод виникає тоді, коли вони порушуються або, коли вживаються заходи, спрямовані на відновлення порушеного права чи свободи. Інститут охорони означає забезпечення їх нормальної реалізації, недопущення порушень, їх превенція тощо. Підкреслюється, що існує багато різноманітних підходів до класифікації юридичних (правових) гарантій прав і свобод людини та громадянина. І.Й. Магновський зауважує, що їх слід віднести до спеціальних і умовно можна поділити на три групи: 1) гарантії реалізації; 2) гарантії охорони; 3) гарантії захисту.

До гарантій реалізації відносяться межі прав і свобод, їх конкретизація у законодавстві; конституційно-правові принципи статусу особи; юридичні факти, з якими пов'язується володіння ними та безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення та стимулювання правомірної поведінки; юридичні обов'язки.

До гарантій охорони входять взаємопов'язані заходи, які направлені на запобігання правопорушень, встановлення та знешкодження умов і причин, які їх породжують.

Гарантії захисту утворюють норми, які представляють юридичні засоби для безпосереднього захисту вже порушених прав і свобод, що визначають порядок використання цих засобів, а також порядок поновлення таких прав і

¹ Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.102.

² Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.102.

³ Беседкина Н.И. Права неродившегося ребенка // Государство и право. – 2006. – № 4. – С.58.

порядок застосування санкцій до винних в їх порушеннях¹. Отже, охорона включає заходи, які застосовуються до моменту порушення прав людини, а захист – після вчинення правопорушення, або у тому випадку, коли при їх здійсненні створюються певні перешкоди. Слід погодитися з І.Й. Магновським в тому, що про захист ми зазвичай говоримо вже після вчинення правопорушення. Але що стосується охорони, то, як вже наголошувалось, це поняття є ширшим аніж поняття захист і відповідно охорона включає в себе захист. На нашу думку, охорона включає в себе попередження порушень прав людини та захист цих прав. Як зазначає В.В. Похмелкін, охороняти суспільні відносини – означає, перш за все, запобігання, попередження посягання на них.... В той же час охоронна функція повинна бути притаманна і заходам кримінально-правового примусу. Покарання й інші заходи кримінально-правового примусу застосовуються вже після того, як злочин вчинено, а суспільні відносини порушені². Так, П.А. Фефелов охоронну функцію кримінального права поділяє на дві складові: статичну та динамічну. Статична охоронна функція проявляється у встановленні кримінально-правової заборони, твердженні недоторканості охоронюваних кримінальним правом найбільш важливих суспільних відносин. Охоронна динамічна функція кримінального права проявляється в реалізації норм кримінального права у випадку вчинення злочину³. В.Д. Филимонов, виділяючи лише функцію охорони у кримінальному праві, поділяє її на дві складові: функцію попередження злочинів та їх суспільно небезпечних наслідків (попереджувальна функція) та функцію відновлення порядку суспільних відносин, що порушений вчиненням злочину (відновлювальна функція, або функція відновлення

¹ Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна акад. внутрішніх справ України. – К., 2003. – С.12.

² Похмелкин В.В. О восстановительной функции советского уголовного права // Правоведение. – 1990. – № 2. – С.47.

³ Фефелов П.А. Уголовно-правовая концепция борьбы с преступностью: Основы общей теории. – Екатеринбург: Издательство Уральского ун-та, 1999. – С.76-77; Фефелов П.А. Механизм уголовно-правовой охраны (основные методологические проблемы). – М.: Наука, 1992. – С.53.

соціальної справедливості)¹. Тобто, коли злочин вже вчинено і шкода заподіяна, перспективним способом захисту інтересів громадян, суспільства та держави стає забезпечення відшкодування спричиненої злочином шкоди².

Забезпечення порушеного права в таких випадках (у випадках його порушення) здійснюється шляхом його відновлення, з одного боку, і притягненням винних до відповідальності – з іншого³. Що стосується права на життя, то у переважній кількості випадків його порушення, захист проявляється лише у притягненні винних до відповідальності (наприклад, при закінченому вбивстві винна особа притягується до кримінальної відповідальності, відновити ж право на життя в такому випадку звісно неможливо, оскільки потерпілого вже немає в живих). Забезпечення порушеного права шляхом його поновлення може мати місце лише у випадках, коли таке відновлення є можливим (здебільшого це стосується громадянських прав особи, аніж природних (наприклад, при перешкоджанні здійснення виборчого права ст. 157 КК України). Проте стосовно природних прав людини (і в першу чергу права на життя) також необхідно говорити про стадію захисту цих прав, не забуваючи про те, що захист є складовою частиною охорони.

У кримінально-правовій теорії, як вже зазначалося, традиційно у контексті саме кримінально-правової охорони права людини на життя, зазвичай говорять лише про законодавче встановлення кримінальної відповідальності. В такому випадку ми не можемо говорити про системний, комплексний підхід до захисту права людини на життя у кримінальному праві, оскільки в такому разі не повною мірою враховуються норми Загальної частини КК України, що є неприпустимим. При такому підході доводиться говорити лише про реальну можливість для людини вимагати від держави

¹ Филимонов В.Д. Охранительная функция уголовного права / Рец.: Ю.В. Голик, С.А. Елисеев; Ассоциация “Юридический центр”. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.60.

² Егоров В. Меры обеспечения в уголовном праве // Уголовное право. – 2005. – № 4. – С.23.

³ Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе / Под ред. Л.Д. Восводина. – М.: Издательство Московского государственного ун-та, 1987. – С.91; Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.103.

виконувати свій обов'язок – захищати право людини на життя, (що у кримінальному праві, відповідно, проявляється у встановлення кримінальної відповідальності в законі за позбавлення потерпілого життя). Якщо виходити лише з цієї позиції, то проголошене у ст. 3 Конституції України право кожної людини на життя для багатьох громадян не має реальних гарантій. Воно лише *опосередковано реалізується* у кримінальному переслідуванні особи, яка є винною у вбивстві або інших злочинах проти життя, та, на жаль, як показує практика, цей засіб реалізується далеко не завжди¹. Кримінальне переслідування винного для потерпілої особи вже не має ніякого значення, оскільки її вже немає серед живих. У даному випадку йдеться про інше, а саме про право на життя, яке було зневажене, про справедливе покарання особи, що вчинила злочин. Це безумовно є важливим як для суспільства, так і для кожного громадянина, але вже не для потерпілого.

Але існує й *безпосередня* форма кримінально-правової охорони права людини на життя. Тобто людина має право на *самозахист* життя і здоров'я (надалі ми будемо вживати термін «самозахист життя», але необхідно мати на увазі, що право на самозахист у широкому розумінні відноситься до всіх прав та свобод) від протиправних посягань і це право закріплено на законодавчому рівні.

Визначення права самозахисту життя та здоров'я людиною від протиправних посягань як комплексного інституту, що виходить за межі лише необхідної оборони, не існує. У рамках Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя ми не ставимо на меті детальне дослідження таких інститутів кримінального права як необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, що вчинила злочин тощо, оскільки нашою метою є дослідження права людини на життя як певного явища у кримінальному праві та його всебічної, першочергової охорони.

¹ Права людини в Україні – 2005. Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини; Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2006. – С. 54-58.

Стаття 27 Конституції нашої країни надає кожному право захищати власне життя, здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань. У ч. 5 ст. 55 Конституції закріплено, що кожен має право будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань¹. Як зазначає К. Гориславський, це положення взагалі треба взяти за основу права самозахисту, а всі інші розглядати як такі, що його конкретизують². І це вірно, оскільки всі нормативно-правові акти повинні відповідати Конституції, бо її положення є базовими і відправними для розробки питань, що виникають у різних галузях права.

Зупинимося детальніше на аналізі ст. 55 Конституції. На думку багатьох вчених-правознавців, які коментують ст. 55, ця норма обмежується необхідною обороною та крайньою необхідністю, а також зверненням до громадськості, ЗМІ³. В іншому коментарі до ч. 5 ст. 55 Конституції зазначено, що це положення слід розуміти як можливість звернення громадян з пропозиціями, скаргами та зауваженнями до органів державної влади, місцевого самоврядування, установ тощо⁴. Дійсно і положення статей 36 та 39 КК України, і можливість звернення до державних органів є формами реалізації права людини на самозахист, різновидом самозахисту. Але це невичерпні його форми.

Нашою метою є дослідження права на самозахист у кримінальному праві. Як вже зазначалося, у кримінальному праві самозахист проявляється у необхідній обороні та крайній необхідності; однак це занадто вузький підхід, оскільки він не охоплює всі інститути кримінального права, що являють собою різні форми реалізації самозахисту.

¹ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Феміна, 1996. – С.10, 19.

² Гориславський К. Гарантії права людини на самозахист життя та здоров'я // Право України. – 2001. – № 12. – С.35; Гориславський К.О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – С.10.

³ Коментар до Конституції України / Інститут законодавства Верховної Ради. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 1998. – С. 138-139.

⁴ Конституція України. Офіційний текст: Коментар законодавства про права та свободи людини і громадянина: Навч. посіб. / Автор-упоряд. М.І. Хавронюк. – К., 1999. – С.463.

Як зазначає Г.Б. Романовський, введення галузевих інститутів гарантує таку право-поведінку, яка дозволяє вчиняти певні дії, спрямовані на збереження власного життя. У такому випадку держава лише констатує правомірність такої поведінки¹. На нашу думку, самозахист є безпосередньою формою кримінально-правової охорони права людини на життя. Ми говоримо про те, що законодавець надає людині можливість не опосередковано (притягнення до кримінальної відповідальності за вчинений злочин), а безпосередньо здійснювати захист свого права на життя та права на життя інших осіб. В умовах, коли держава в особі правоохоронних органів та інших органів державної влади не в змозі забезпечити безпеку та ефективний захист права людини на життя, вона повинна надати максимально широкі можливості для забезпечення своєї безпеки самим громадянам. Залежно від характеру діяння, спрямованого на самозахист, безпосередню форму кримінально-правової охорони можна поділити на види, умовно назвавши їх активним самозахистом і пасивним.

При *активному самозахисті* особа своїми активними діями протидіє суспільно небезпечному посягання, тим самим захищаючи своє життя та здоров'я або життя та здоров'я інших осіб. До активного самозахисту ми відносимо: необхідну оборону, крайню необхідність, уявну оборону, (у деяких випадках це може бути спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам, вчинене під безпосереднім впливом фізичного або психічного примусу, оскільки воно може бути вчинено як шляхом дії так і шляхом бездіяльності).

Головною ознакою даної форми самозахисту є те, що особа безпосередньо власними активними діями захищає себе та інших людей від протиправних посягань.

Ще римські мислителі висували тезу про те, що право оборони випливає з самої природи речей, що «силу відбивати силою всі закони і всі

¹ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.24.

права дозволяють»¹. Цицерон висунув ідею, що право на необхідну оборону не є писаний, а природжений закон – *non scripta, sed nata lex*². У ст. 26 Руської Правди (Просторова редакція) фіксувалося право активно діяти з метою самооборони та застосовувати зброя: «не терпя ли противу тому ударить мечемъ, то вины ему в томъ нетуть»³. Філософи, юристи XVII-XVIII століть також визнавали невід’ємні права і свободи людини стосовно самозбереження і самозахисту. Гуго Гроцій зазначав, що всі люди за природою мають право протистояти загрози їм насилля⁴. Розділяв цю позицію і Томас Гоббс⁵.

Це право закріплено і у сучасному кримінальному законодавстві України. Не вважається злочином спричинення шкоди особі, що посягає у стані необхідної оборони, тобто згідно ч. 1 ст. 36 КК при вчиненні дій з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони⁶. Можливість спричинення нападнику шкоди заради збереження життя, здоров’я, власності, а також для захисту прав і законних інтересів третіх осіб є таким же «природним» правом, як право на життя, здоров’я або право власності⁷. Дійсно, захист свого життя або життя інших осіб від протиправних посягань є природним правом людини, але його необхідно розглядати не паралельно з правом на життя, а у рамках цього права, як один з аспектів реалізації людиною свого невід’ємного права на

¹ Пархоменко С.В. Деяния, преступность которых исключается в силу социальной полезности и необходимости. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С.12.

² Нерсисянц В.С. Философия права: Учеб. для вузов. – М.: Инфра-М-Норма, 1997. – С.400.

³ Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т.1: Законодательство Древней Руси. – С.65.

⁴ Мочкош Я. Необхідна оборона в кримінальному праві України: від ідеї до реальності // Право України. – 2006. – № 10. – С. 95-96.

⁵ Антонович М. Еволюція поняття прав людини // Право України. – 2005. – № 12. – С.18.

⁶ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г.: У 2-х ч. – К.: «ФОРУМ», 2001. – Ч. 1. – С.221.

⁷ Тасаков С. Нравственные начала уголовного закона о необходимой обороне // Уголовное право. – 2006. – № 5. – С.80.

життя. Право людини на активний самозахист є стримуючим фактором щодо насильницьких злочинів. Саме тому кримінальне законодавство повинно надавати особі, що захищається, широкі можливості для подолання посягання, зберігаючи лише мінімальні обмеження, необхідні для запобігання зловживань цим правом. Як зазначає С. Тасаков, гуманне ставлення до особи, що вчиняє посягання, доцільне лише тоді, коли вона затримана і не становить небезпеки для суспільства; у момент злочинного посягання особа, що обороняється і знаходиться у заздалегідь гірших умовах, повинна мати право на використання найефективніших засобів захисту.

Дійсно, законодавець у ч. 5 ст. 36 КК визначає, що не вважається перевищенням меж необхідної оборони і не переслідується законом застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького проникнення у житло чи інше приміщення незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Аналогічні норми містяться й у правових актах інших держав. Наприклад, ст. 328 Кримінального кодексу Франції оговорює поняття необхідної оборони («Немає ні злочину, ні проступку, якщо позбавлення життя, нанесення ран та ударів було викликане наявною необхідністю законної оборони самого себе або іншого»), а ст. 329 КК уточнює ознаки самозахисту:

1. Якщо позбавлення життя було вчинено, рани спричинені або удари нанесені при відбитті вночі спроби або поламати огорожу, стіну або проникнути в дім або жила приміщення або в їх прибудови.

2. Якщо діяння мало місце під час захисту себе від осіб, які вчиняють крадіжку або пограбування, що відбуваються з насильством¹.

Некараним буде спричинення смерті іншій особі при захисті власного життя. Наприклад, згідно ст. 24 Модельного закону про зброю² громадяни

¹ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – С.24.

² Модельный закон об оружии. Принят на десятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ / Постановление № 10-11 от 6 декабря 1997 г. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок с экрана.

держави можуть застосовувати зброю, що знаходиться у них на законних підставах для захисту життя, здоров'я та власності у стані необхідної оборони або крайньої необхідності. Застосуванню зброї повинно передувати чітко виражене попередження про це особи, проти якої застосовується зброя, за виключенням випадків, коли зволікання у застосуванні зброї створює безпосередню небезпеку для життя людей або може потягти за собою інші тяжкі наслідки. При цьому застосування зброї у стані необхідної оборони не повинно спричинити шкоду третім особам. Одночасно забороняється застосовувати вогнепальну зброю проти жінок, осіб з явними ознаками інвалідності, неповнолітніх, коли їх вік є очевидним або відомим, за виключенням випадків вчинення зазначеними особами озброєного або групового нападу. Відповідна норма міститься, наприклад, і у ст. 24 Федерального закону Росії «Про зброю». В Україні процес розробки такого закону наразі триває¹.

Необхідно також звернути увагу на те, що ст. 15 Закону України «Про міліцію» також передбачає можливість застосування та використання вогнепальної зброї працівниками міліції. Працівники міліції як крайній захід мають право застосовувати вогнепальну зброю у таких випадках:

- 1) для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також звільнення заручників;
- 2) для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї, якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека;
- 3) для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також звільнення їх у разі захоплення;
- 4) для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти;

¹ Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про зброю» від 4 березня 2004 р. № 1588-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.

5) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції;

б) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції¹.

У даному разі мова йде не лише про випадки захисту працівником міліції життя інших осіб, а й про самозахист свого життя з боку працівника міліції.

Інститут необхідної оборони визнаний і на міжнародному рівні. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод передбачає, що позбавлення життя не розглядається як порушення права на життя, коли воно є результатом абсолютно необхідного застосування сили для захисту будь-якої особи від протиправного насильства.

Разом з тим, необхідно зазначити, що, дійсно, кожна людина має право захищати життя від протиправних посягань, але це не означає, що у випадку такого захисту особа, яка захищається або захищає життя інших осіб, має абсолютне право на життя правопорушника. Це підтверджує відомий вислів: права однієї людини закінчуються там, де починаються права іншої. Як зазначає К. Гориславський, ще відомий давньоримський юрист Ульпіан сформулював один із найважливіших принципів: «не завдай шкоди іншим»². Держава встановлює низку обмежень, які виконують роль своєрідної гарантії правомірності такого захисту та гарантії додержання прав інших.

Так, при необхідній обороні дозволяється захищати життя від протиправних посягань і при цьому завдавати будь-якої шкоди особі (особам), котра нападає, навіть, як зазначалося, заподіяти смерть, якщо це дозволяє характер і ступінь суспільної небезпеки такого діяння. Але для застосування необхідної оборони встановлюються певні межі, що

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 4. – Ст.20.

² Гориславський К. Гарантії права людини на самозахист життя та здоров'я // Право України. – 2001. – № 12. – С. 36-37.

визначаються у КК, а саме у ч. 3 ст. 36. Більш того, за перевищення меж необхідної оборони передбачена кримінальна відповідальність за статтями 118 та 124 КК України. Як зазначає Н.Г. Вольдимарова, кримінальний закон охороняє особу того хто посягає лише в тому випадку, якщо особою, що обороняється допущено злочинне перевищення меж необхідної оборони¹. Крім того, законодавець встановлює також межі законного застосування крайньої необхідності, та у разі їх перевищення передбачає за це кримінальну відповідальність.

Що ж стосується *пасивного самозахисту*, то він передбачає не вчинення дій, що вимагаються від особи і які загрожують її життю та здоров'ю.

Досить актуальним є положення ч. 1 ст. 60 Конституції України, згідно з яким ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. Закріплення цього положення в Основному законі є досить актуальним, враховуючи історичне минуле України, коли під виглядом наказів людей примушували виконувати дії, які загрожували їх життю. Нині стає відомо, як у СРСР на військовослужбовцях (як строкової служби, так і кадрових офіцерах) перевіряли дію нової хімічної, бактеріологічної зброї, після чого люди втрачали здоров'я, а іноді, навіть і життя². Тому це положення актуальне саме для осіб, які згідно зі своїм службовим становищем повинні виконувати накази або розпорядження керівництва.

Частина 3 ст. 41 КК України втілює у кримінальне законодавство положення ч.1 ст. 60 Конституції і проголошує, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження. Слід зазначити, що у вказаних статтях йдеться не про протиправні накази та розпорядження, тобто такі, що суперечать будь-якій нормі права, а саме про злочинні, тобто такі накази та розпорядження,

¹ Вольдимарова Н.Г. Уголовная ответственность за убийство при превышении пределов необходимой обороны: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, – М., 2003. – С.75.

² Гориславський К. Гарантії права людини на самозахист життя та здоров'я // Право України. – 2001. – № 12. – С.35.

віддання та виконання яких потребує здійснення діянь або призводить до результатів, що визнаються чинними кримінальним законодавством злочинами. Саме тому норма, закріплена у ч. 3 ст. 41 КК є формою пасивного самозахисту права людини на життя.

Наведені норми показують, що право на життя однієї людини може бути обмежене з метою збереження іншого життя, тобто виникає дилема: чи має людина при збереженні власного життя право відійняти інше життя? Хоча в даному випадку, не можна говорити напевне про обмеження права, оскільки таке обмеження не передбачає ліквідацію самого суб'єкта, (про що мова йтиме далі) при спричиненні шкоди, в результаті якої гине людина, усувається сам суб'єкт, що володіє правом.

Таким чином, ми дійшли висновку: по-перше, що термін «охорона» є ширшим ніж термін «захист», і, відповідно, охорона полягає як в попередженні порушень прав і свобод, так і в захисті; поняття «захист» є складовою частиною поняття «охорона»; охорона – це постійне явище, а захист є одноразовою дією у разі вчинення посягання на право людини на життя; по-друге, виходячи із завдань, що стоять перед кримінальним правом, охоронна функція повинна визнаватися однією з головних функцій кримінального права, і вона полягає у захисті правоохоронюваних інтересів шляхом встановлення кримінально-правової заборони та у реалізації норм кримінального права у випадках вчинення злочину¹.

При розгляді права людини на життя у кримінальному праві, на наш погляд, необхідно оперувати саме поняттям «кримінально-правова охорона права людини на життя», оскільки це поняття є ширшим, і включає в себе і стадію захисту, а також відповідає головному завданню кримінального права. Це підтверджується і тим, що ч. 1 ст. 1 КК України 2001 р., визначаючи завдання Кримінального кодексу зазначає, що він має своїм завданням *правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина ...* Тобто,

¹ Павленко Т.А. Щодо кримінально-правової охорони права людини на життя // 3б. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Право. – Харків, 2006. – Вип. 7. – С.120.

у самому Кримінальному кодексі зазначається, що він забезпечує *охорону* найважливіших благ, цінностей.

Отже, на наш погляд, найбільш вдало охарактеризувати комплексну і цілеспрямовану діяльність з надання праву людини на життя реального змісту можна за допомогою терміна «кримінально-правова охорона», який передбачає його повагу, дотримання, визнання і гарантування.

1.4. Юридичне визначення та законодавче закріплення меж кримінально-правової охорони права людини на життя

Визначивши поняття та суть охорони права людини на життя у кримінальному праві ми стикаємося ще з одним питанням. А саме: кримінально-правова охорона має певні правові межі, оскільки вона починається з моменту виникнення права на життя і припиняється з його втратою. Необхідно юридично визначити момент початку і момент закінчення кримінально-правової охорони права людини на життя. Оскільки право людини на життя виникає безпосередньо з появою самого життя і втрачається з його припиненням, то доцільно проаналізувати та вирішити таке питання як встановлення початку та кінця життя людини.

Визначення початкового та кінцевого моменту життя людини на нашу думку має вагомим практичним значенням, оскільки законодавче визначення початку життя дозволить відповісти на питання, на якій стадії свого розвитку людський ембріон чи плід стає життєздатним і, відповідно, з якого моменту він стає суб'єктом права, а також з якого моменту життя людини закінчується і, відповідно, вона втрачає право на життя (оскільки, як вже зазначалося, право на життя у людини виникає разом із появою життя і втрачається зі смертю людини). Про це доводиться говорити, тому що з розвитком та прогресом медичної науки перед юридичною наукою постають все нові й нові проблеми: кількісні характеристики життєздатності змінюються, і законодавство повинно своєчасно реагувати на ці зміни і

відображати їх. Ми підкреслюємо, що головною метою дослідження цього питання є не саме визначення початку та кінця життя людини, а саме їх юридичне визначення і закріплення на законодавчому рівні, що дозволить більш чітко окреслити межі охорони права людини на життя у кримінальному праві.

Тож у кримінальному праві існують такі поняття як «початок і кінець життя людини», «момент виникнення та припинення права людини на життя» та «початок та кінець кримінально-правової охорони життя людини». Ці поняття необхідно розмежовувати. Що ж стосується кінцевого моменту цих явищ, то він співпадає, чого не можна сказати про їх початок.

У кримінальному праві принципове значення має визначення моменту, з якого життя людини ставиться під кримінально-правову охорону, тобто початковий момент життя людини. Дискусії щодо цього питання в літературі точаться досить давно, але однозначного його вирішення й досі не знайдено.

Ще у дореволюційний період це питання досліджував М.С. Таганцев, який зазначав, що вчення про ототожнення життя з диханням є правильним, але занадто однобічним. На його думку, у більшості випадків єдиним доказом життя дитини є поява у неї дихання, але цим і обмежується значення даної ознаки. Йти далі і стверджувати, що дитина, яка не дихала не жила – було б висновком, що суперечить і показникам життя, і положенням науки. Дитина, що не дихала могла бути живою, серце її могло битися, кров могла обертатися в тілі, вона могла рухатися, могла навіть видавати слабкі звуки¹. Крім того, М.С. Таганцев підкреслює, що включення такої ознаки, як життєздатність, до числа необхідних умов вбивства не є обґрунтованим як з юридичної, так і з практичної точки зору². На його думку, головною обставиною, що підлягає встановленню при притягненні до відповідальності

¹ Таганцев Н.С. О преступлениях против жизни по русскому праву. – СПб: Типография Н.А. Незнамова, 1870. – С.26.

² Таганцев Н.С. О преступлениях против жизни по русскому праву. – СПб: Типография Н.А. Незнамова, 1870. – С.38.

за дітовбивство – це факт умертвіння живої дитини. Навіть якщо вона і не життєздатна.

М.Д. Шаргородський визначав, що моментом самостійного життя немовляти, як правило, вважають або початок дихання (що одночасно приймається і як доказ того, що дитина народилася живою), або момент відділення пуповини¹. Але разом з тим М.Д. Шаргородський зазначає, якщо умисне позбавлення дитини життя трапилося під час пологів, іноді можливо кваліфікувати це як вбивство, якщо частина тіла дитини знаходилась вже поза утробою матері (наприклад, у разі удару по голівці, яка вже з'явилась назовні)².

Досить схожу позицію займав і М.М. Гродзинський, який зазначав, що розмежувальною ознакою у даному випадку повинно слугувати встановлення за допомогою медичної експертизи факту існування чи не існування самостійного позаутробного життя: а саме, якщо дитина вже почала дихати, або хоча б не почала дихати, але цілком вже відділилась від утроби матері³. Автор вважає початком життя людини або початок дихання, або повне відділення дитини від утроби матері. Цікавим моментом є те, що протягом деякого часу такої ж позиції дотримувався і А.А. Піонтковський. Торкаючись питання розмежування абортів та вбивства він писав, що розмежувальним моментом є момент відділення плоду від утроби матері. Цей момент, на що звертає увагу М.І. Загородніков, є, так би мовити, «діалектичним стрибком» у розвитку плода, його якісною зміною, перетворенням його на Людину⁴.

Що таке «повне відділення від утроби матері» є не досить зрозумілим. Як зазначає М.І. Загородніков, очевидно під повним відділенням від утроби матері необхідно вважати перерізування пуповини. Якщо дитина ще поєднана пуповиною з матір'ю, то продовжується кровообіг дитини за

¹ Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1953. – С.15; Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. – М.: Издательство министерства юстиции СССР, 1948. – С.59.

² Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1953. – С.15.

³ Гродзинский М.М. Преступления против личности. – М.: "Право и жизнь", 1924. – С.4.

⁴ Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Юридическая литература, 1961. – С.33.

участю крові матері, і, отже, дитина ще не у повній мірі відділена від утроби матері¹.

Як зазначали автори першого коментарю радянського кримінального кодексу, життя людини вважається таким, що почалося, з моменту повного відділення немовляти від утроби матері, хоча б самотійного існування новонароджений ще не почав (тобто не встиг зітхнути); умертвіння його під час пологів слід розцінювати як умертвіння плоду². Тобто за основу визначення моменту початку життя людини вони вважають лише механічне положення дитини, повне відділення його від матері.

Прибічником позиції, що початковим моментом життя необхідно вважати момент, коли констатується повне вигнання або вилучення продукту зачаття з організму вагітної, є А.М. Красиков. Під повним вигнанням або вилученням плода з тіла матері він розуміє момент коли плід відділився від утроби жінки, що народжує, за винятком пуповини, яка не перерізається (у цьому аспекті простежується деяка схожість з позицією М.І. Загородникова, який зазначав, що в медичній практиці відомі випадки, особливо при пологах поза стаціонарними умовами, коли народжена дитина вже дихала, кричала, але була ще поєднана з матір'ю пуповиною)³, і у плода є дихання або серцебиття, пульсація пуповини або відповідні рухи довільної мускулатури⁴. При цьому А.М. Красиков виходить з критеріїв живонародженості, які встановлені Інструкцією «Про визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості, перинатального періоду», яка розроблена на основі Наказу Мінздраву РФ та постанови Державного комітету РФ зі статистики від 4 грудня 1992 року (аналогічний нормативний акт існує і в Україні: Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду,

¹ Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Юридическая литература, 1961. – С.33.

² Уголовный кодекс советских республик: Комментарий к законодательству. – 2-е изд. – К.: Госиздат Украины, 1925. – С.328.

³ Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Юридическая литература, 1961. – С.35.

⁴ Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. – Саратов: ОАО “Полиграфист”, 1996. – С.9,10.

живонародженості та мертвонародженості, затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006. №179¹).

Як відмічає О.М. Попов, що Т.В. Кондрашова також зазначає, що в нормативних актах Мінздраву міститься правильна позиція і необхідно при визначенні моменту початку людського життя базуватися на цих документах. Але при цьому Т.В. Кондрашова стверджує, що оскільки в цих медичних документах йдеться про вбивство новонародженої дитини, а не тієї, що народжується, то розуміння моменту початку життя повинно залишитись попереднім. Оскільки з відділенням плоду від тіла матері процес пологів ще не завершено, то пропонується дії спрямовані на переривання життєдіяльності дитини, що народжується, коли вона ще повністю не відділилася від утроби матері, кваліфікувати як замах на вбивство².

З позицією Т.В. Кондрашової та А.М. Красикова не згоден Р.Шарапов, який зазначає, що життя продукту народження під час його виходу з організму породіллі не повинно випадати з-під кримінально-правової охорони життя людини, а умисне умертвіння дитини під час її народження шляхом безпосереднього впливу на її організм може визнаватися вбивством³. Тобто, Р. Шарапов розповсюджує момент початку охорони життя людини і на період її народження. Така позиція є обґрунтованою.

Ця точка зору для кримінального права не нова. Ще А.А. Піонтковський зазначав, що охороняти кримінальним законом життя людини необхідно вже у самому процесі народження. Тому слід розглядати як дітовбивство не тільки вбивство новонародженого після відділення плоду від утроби матері і початку самостійного життя дитини, але і вбивство,

¹ Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості. Затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. № 179. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.

² Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – С. 26-27.

³ Шарапов Р. К вопросу о начале уголовно-правовой охраны жизни человека // Уголовное право. – 1999. – № 4. – С.33.

вчинене під час пологів, коли дитина, що народжується не почала самостійного позаутробного життя¹.

В.В. Сташис та М.І. Бажанов також стверджують, що початком життя слід вважати початок фізіологічних пологів. Посягання на людський плід до початку пологового процесу не є посяганням на життя і може тягти відповідальність за незаконне проведення абортів².

Цю позицію підтримує М.І. Загородников, який зазначає, що умовним початком життя людини необхідно вважати початок фізіологічних пологів. Цей момент свідчить про те, що плід достатньо визрів та набув усіх необхідних якостей для позаутробного життя, про що свідчать об'єктивні дані (початок пологів). Хоча в такий момент дитина може бути ще й невидимою, однак стан матері, виділення навколоплідних речовин та інші ознаки без сумніву говорять про те, що нова людина з'являється у світ, що людина вже починає своє самостійне життя. Свідомістю людини, що впливає на дитину, яка народжується, охоплюється уявлення не про плід у череві жінки, не про переривання вагітності (вагітність вже перервана пологами, що почалися), а охоплюються такі дії, як знищення живої дитини, як вбивство³. Зокрема Б.С. Утевський зазначав, що з моменту початку пологів дії, спрямовані на те, щоб знищити плід, який з'являється із утроби матері, визнаються у всіх випадках вбивством⁴.

Аналогічну позицію займають Г.М. Борзенков⁵, С.В. Бородин⁶, В.І. Зубкова⁷, М.Й. Коржанський⁸,

¹ Пионтковский А.А., Меньшагин В.Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть: – М.: Госюриздат, 1955. – Т.1. – С.520.

² Сташис В.В., Бажанов М.І. Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи: Конспект лекцій. – Харків: Юридична академія, 1992. – С.4.

³ Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Юридическая литература, 1961. – С. 35-36.

⁴ Утевский Б.С. Уголовное право. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Государственное издательство юридической литературы; Типография им. Евгении Соколовой в Ленинграде, 1950. – С.182.

⁵ Борзенков Г.Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья: Учеб.-практ. пособ. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2005. – С.19.

⁶ Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С. 216-217.

⁷ Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: Норма, 2005. – С. 13-14.

⁸ Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навч. посіб. – 2-е вид. – К.: Атака, 2002. – С. 120-121.

М. Короленко¹, Л. Остапенко². Зокрема С.В. Бородин зазначає, що мати, яка спричиняє смерть дитині, яка народжується, усвідомлює, що її дії спрямовані на позбавлення життя людини, а не на переривання вагітності. Тому притягнення її до відповідальності за дітовбивство є принципово правильним, воно сприяє посиленню кримінально-правової охорони людського життя³. Також С.В. Бородин пропонує використавши досвід іноземних держав, і зокрема КК Індії, визнавати вбивством спричинення смерті живій дитині, якщо яка-небудь її частина з'явилась із утроби матері, хоча б дитина і не почала дихати або не повністю народилася⁴.

У свою чергу Т.М. Нуркаєва зазначає, що це положення потребує уточнення. Вона підкреслює, що поки дитина не подала ознак життя, які б свідчили про здатність її самостійного існування поза утробою матері, неможливо однозначно сказати, що завжди народжується жива дитина. Якщо мати в процесі появи якої-небудь частини тіла дитини здійснює спроби позбавити її життя, то вирішальне слово повинно бути за судово-медичною експертизою. Якщо експертиза покаже, що дитина за своїми показниками йшла живою (легені були розправлені), то має місце закінчений склад злочину – вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Якщо ж дитина за висновком судово-медичної експертизи сама по собі народилася мертвою, а винна вважала, що вона посягає на життя живої дитини, то має місце замах на негодний об'єкт. Вчинене, у даному випадку, кваліфікується згідно з направленістю умислу як замах на вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини⁵.

¹ Короленко М. Об'єкт злочинів проти життя людини // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 4. – С.29.

² Остапенко Л. Визначення поняття “життя” як об'єкта кримінально-правової охорони // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С.108.

³ Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. – М.: “Юридическая литература”, 1977. – С.73; Бородин С.В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. – М.: Юристь, 1994. – С.48.

⁴ Бородин С.В. Преступления против жизни: Практ. пособ. / Институт государства и права РАН. – М.: Юристь, 1999. – С.176; Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.217.

⁵ Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.105.

Противником цих точок зору виступає Б. Сариев, який зазначає, що навряд чи можна визнати початком життя людини початок дихання або пересічення пуповини, оскільки ще задовго до першого подиху або пересічення пуповини, а саме з того моменту, коли голова дитини в процесі пологів тільки показалася з утроби матері, дитина сприймається вже не як плід, а як жива істота¹. Б. Сариев також критикує позицію Ш.С. Рашковського, який зазначає, що початком життя людини необхідно вважати вже самий процес народження, тобто процес поступової появи дитини. Б.Сариев вказує, що таке визначення є порочним у своїй основі, оскільки початок життя – це початковий момент певного процесу, а не самий процес як динамічна сукупність моментів. Тому на його думку, визначати початок життя можливо через той чи інший момент в процесі народження (пологів), але не через увесь цей процес як ціле².

Б. Сариев відмічає, що навряд чи є вірною і та точка зору, прибічники якої вважають початком життя початок фізіологічних пологів. Він зазначає, що на самому початку пологів дитини ще не видно. Якщо злочинець не може бачити навіть голівку дитини, що народжується, то він не може сприймати її як живу істоту, а бачить в ній лише плід, ще прихований в організмі жінки. А відтак, якщо плід не почав з'являтися з утроби матері, дії, спрямовані на його знищення в процесі пологів, неможна розглядати як вбивство. Б. Сариев робить висновок, що не просто початок пологів, а той їх момент, коли плід став видимим з утроби матері (і став таким чином сам по собі доступним для посягання), і необхідно визнати початком життя³.

¹ Сариев Б. Ответственность за преступления против жизни и здоровья / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.А. Куринова. – Ашхабад, “Ылым”, 1973. – С.17.

² Сариев Б. Ответственность за преступления против жизни и здоровья / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.А. Куринова. – Ашхабад, “Ылым”, 1973. – С.17.

³ Сариев Б. Ответственность за преступления против жизни и здоровья / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.А. Куринова. – Ашхабад, “Ылым”, 1973. – С.17-18.

Схожу позицію займає С. Бояров, який зазначає, що початковим моментом життя людини необхідно вважати момент появи з організму жінки, що народжує, частини тіла немовляти, що має серцебиття¹.

З розвитком медичної науки в кримінальному праві складаються нові концепції щодо визначення моменту початку життя людини і, відповідно, щодо початку кримінально-правової охорони життя людини та права людини на життя. Зокрема С.Д. Порошук та О.В. Онуфрієнко, зазначають, що згідно з чинним законодавством України, початком життя вважається момент початку фізіологічних пологів. І цей факт, на їхню думку, призводить до того, що, по-перше, в нашій державі не заборонені аборти (згідно ч. 2 ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я) і, по-друге, визнання початком життя людини момент початку фізіологічних пологів призводить до того, що нанесення матері ушкоджень, які викликали смерть плоду, навіть за кілька хвилин до початку пологів, буде кваліфікуватися залежно від ступеня тяжкості тілесних ушкоджень за відповідними статтями КК України, що передбачають відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень, а вбивство дитини після виходу її з тіла матері чи навіть тільки в процесі пологів буде кваліфікуватися, залежно від обставин, як вбивство. Причому С.Д. Порошук та О.В. Онуфрієнко зазначають, що між дитиною, що знаходиться в тілі матері, і тією дитиною, що через декілька хвилин починає покидати материнську утробу внаслідок початку пологів, немає ніякої біологічної різниці, а кримінальна відповідальність, що виникає при нищенні плоду залежно від вище означеної ситуації, варіюється доволі помітно². І з цим важко не погодитися. Але разом з тим, автори статті пропонують визнавати початком життя людини момент зачаття і, відповідно, кримінально-правова охорона життя повинна починатися також з моменту зачаття. Аргументуючи свою позицію результатами дослідженнями

¹ Бояров С. Проблемы определения начала жизни человека в уголовном праве // Уголовное право. – 2004. – № 4. – С.14.

² Порошук С.Д., Онуфрієнко О.В. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Наук.-теор. журнал. – Луганськ: Ін-т внутрішніх справ МВС України, 1998. – Вип. 2. – С.11-12.

професора, доктора біологічних наук В.А. Голіченкова, який зазначає, що життя людини як біологічного індивіда починається з моменту злиття чоловічої та жіночої статевих клітин та утворення ядра, яке містить неповторний генетичний матеріал. Він доводить, що за весь час внутрішньоутробного розвитку новий людський організм не можна вважати частиною тіла матері. І аборт, при будь-якому терміні вагітності, є умисним припиненням життя людини як біологічного індивіда.

Відтак С.Д. Порошук і О.В. Онуфрієнко пропонують провести заборону застосування абортів в Україні (ця точка зору набуває все більшого поширення¹), як дій, що суперечать праву на життя людини. При цьому, зазначається, що в окремих випадках, наприклад, коли жінка бажає позбутися дитини, яка є наслідком зґвалтування, потрібно створення спеціалізованої комісії (причому ця комісія мала б передусім розглянути всі можливі шляхи виходу із ситуації, що склалася, і вже як виняткову міру застосовувати аборт). Тобто виникає питання, а чи не стане в такому разі більше небажаних дітей, яких просто залишатимуть у будинку маляти, і чи можливо таким чином (практикою заборони взагалі абортів), як зазначають автори статті, виправити демографічну ситуацію в країні? До того ж виникає, ще одна соціальна проблема, на яку звертають увагу і О.В. Онуфрієнко та С.Д. Порошук, це – сексуальне життя? Вирішуючи цю проблему, вони звертаються до сучасної медицини, яка має достатньо засобів запобігання вагітності. Але, на наш погляд, ця проблема є більш широкою, оскільки зачіпає не лише сексуальне життя, а й взагалі особисте, приватне життя жінки а також репродуктивні права жінок². Можливість вирішення питання бути чи не бути матір'ю на ранніх строках вагітності.

Як зазначає Р. Шарапов, з біологічної точки зору життєвий цикл людського існування містить два періоди її життя – утробний та

¹ Тасаков С., Шумилов А. Искусственное прерывание беременности (аборт). Уголовно-правовой аспект // Уголовное право. – 2004. – №2. – С. 67.

² Гурська Т. Охорона здоров'я та репродуктивні права жінок (цивільно-правовий аспект) // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С.23-26.

позаутробний¹. У медицині виникненням життя нового людського організму вважається момент зачаття (запліднення), який дає початок внутрішньоутробному розвитку людини. На сесії Ради Європи з біоетики, що пройшла у грудні 1996 року, вчені різних країн дійшли висновку, що ембріон є людиною вже на 14 день після зачаття (зокрема, ст. 4 Американської конвенції з прав людини закріплює положення, що право на життя захищається законом, як правило, з моменту зачаття²). Початком позаутробного життя є момент повного вигнання або вилучення немовляти з організму породіллі, коли дитина починає проявляти життєво важливі обмінні функції, що притаманні самостійному людському організму (легеневе дихання, що супроводжується першим подихом та криком).

Офіційний момент, з якого починається життя людини не закріплений в українському законодавстві. Але кінцевий його момент отримав законодавче закріплення. Кінцевою межею людського життя є її біологічна смерть (смерть головного мозку); ст. 15 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 16 липня 1999 року встановлює, що людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку.

Виходячи з цього, як зазначає Р. Шарапов, юридично життям людини є життя її мозку, і початок життя мозку означає початок життя людини. Відповідно, з правових позицій початкова межа життя людини повинна пов'язуватися з появою сформованої маси мозкових клітин (народженням головного мозку), що робить плід життєздатним. Як зазначає А.М. Попов, кримінально-правова охорона життя повинна здійснюватися з того моменту, коли дитина готова до продовження життя поза утробою матері³. А це відбувається ще в утробі матері до п'ятого місяця вагітності, тобто задовго до

¹ Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С.75.

² Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – С.45.

³ Попов А.Н. О начале уголовно-правовой охраны жизни в новом тысячелетии // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – С.201; Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С.27.

народження самої дитини¹. Медицина вже достатньо давно досягла таких успіхів, що дитина, народжена раніше встановленого терміну, виходжується за допомогою спеціальних кювезів. Близько 25 років тому до таких належали діти, що народилися до кінця строку внутрішньоутробного розвитку (між 28-м та 38-м тижнями) з масою не менш 2500 г та ростом не менш як 45 см. Якщо плід народився раніше 28 тижнів з масою нижче 1000 г та довжиною тіла менше 35 см, то він вважався пізнім викиднем, але якщо він виживав, то батькам видавали довідку про народження недоношеної дитини². Але вже в наш час межі «живонародженості» розширились навіть не до 22, а до 19 тижнів. Зокрема, Г.Б. Романовський наводить приклад про Кенні Кінг, що народилася недоношеною на строку 19 тижнів. Кенні важила всього 510 г³. У 2007 році у США народилась дівчинка на 22-му тижні вагітності, зріст якої становив 24 см, а вага 284 г. Медики визнали стан здоров'я дівчинки нормальним⁴.

Поведінка плоду в цей період (після 22-го тижня вагітності) також дає підстави вважати його людиною: функціонують всі органи та системи організму, у нього є відбитки пальців. Вже до початку сьомого місяця розвитку плід набуває здатності до виживання у повітряному середовищі⁵.

Цікавим є положення про те, що згідно ст. 50 Основ законодавства про охорону здоров'я від 1993 року⁶ аборт при вагітності від 12 до 28 тижнів за соціальними та медичними показниками може бути зроблено в окремих випадках і в порядку встановленому Кабінетом міністрів України. Постанова від 12 листопада 1993 року «Про порядок штучного переривання вагітності від 12 до 28 тижнів» регламентує порядок та встановлює перелік медичних та соціальних показників, за наявності яких може бути проведено штучне

¹ Малая медицинская энциклопедия: В 6-ти т. / Гл. ред. В.И. Покровский; Российская Академия медицинских наук. – М.: “Медицина”, 1996. – Т. 4. – С.419.

² Справочник фельдшера / Под ред. А.Н. Шабанова. – М.: “Медицина”, 1976. – С.314.

³ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.47.

⁴ Малыш размером с авторучку // Имею право. – 2007. – № 9 (28 февр.-6 марта.). – С.24.

⁵ Годфруа Ж. Что такое психология: В 2 т. / Пер. с фр. / Под ред. Г.Г. Аракелова. – 2-е изд. стер. – М.: Мир, 1996. – Т.2. – С.8.

⁶ Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. з подальшими змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.

переривання вагітності від 12 до 28 тижнів. Однак з 1 січня 2005 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до статті 281 Цивільного кодексу України», який скоротив максимально допустимий строк переривання вагітності з 28 до 22 тижнів. Тобто можна зробити висновок, що переривання вагітності строком більше 22 тижнів неприпустиме.

Слід зазначити, що переривання вагітності строком більше ніж 22 тижні (без спричинення тривалого розладу здоров'я, безпліддя або смерті потерпілої) не охоплюється ані ст. 134 КК (Незаконне проведення абортів), ані іншими статтями Кримінального кодексу України. Тобто такі дії не визнаються злочинними, хоча як зазначає А. Орлеан, очевидно, що вони є пограничними з умисним вбивством¹. Він зазначає, що відмінність такого переривання вагітності від вбивства полягає лише у тому, що плід, здатний до життя у навколишньому середовищі, під час його умертвіння знаходиться у череві матері. Якщо ж внаслідок штучних пологів або кесарева розтину такий плід буде видалений з тіла матері живим, а вже потім позбавлений життя, то таке діяння буде кваліфіковане як умисне вбивство.

Тобто в даному випадку ми стикаємося з парадоксальною ситуацією, коли одне й теж діяння, вчинене відносно одного й того ж «предмета» злочину (плоду на пізніх строках вагітності), в одному випадку є припустимим з точки зору кримінального законодавства, а у другому випадку є особливо тяжким злочином: умисним вбивством малолітньої дитини. І цей факт ставиться в залежність лише від місця вчинення злочину: в утробі матері або поза нею.

Безперечно, законодавче закріплення зменшення максимально можливого строку переривання вагітності з 28 до 22 тижнів є позитивним моментом законотворчої політики нашої держави. Але, як вірно зазначає

¹ Орлеан А. Уголовно-правовая охрана человека до момента его рождения на Украине // Юридическая практика. – 2005. – № 17. – С.12.

А. Орлеан¹, відсутність дозволу на переривання вагітності строком понад 22 тижні ще не означає заборону на вчинення таких дій.

Проаналізувавши медичні та юридичні аспекти щодо питання виникнення життя нової людини, ми дійшли висновку, що з юридичної точки зору початком життя людини є народження (формування) головного мозку, а саме: досягнення плодом повних 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку.

Що ж стосується моменту виникнення суб'єктивного права людини на життя, то він прямо не закріплений в Конституції нашої країни, зокрема ст. 27, проголошуючи, що кожна людина має невід'ємне право на життя, не встановлює, наприклад, на відміну від ч. 2 ст. 17, та ч. 1 ст. 20 Конституції РФ², що право на життя належить кожному від народження. Міжнародно-правові акти в цій частині, також є не зовсім конкретними. У них закріплюється лише принцип (який знайшов своє відображення відповідно і в Конституції України): «Кожна людина де б вона не знаходилася має право на визнання її правосуб'єктності» (ст. 6 Загальної декларації прав людини та ст. 16 Міжнародного пакту про громадські та політичні права). Однак, як зазначає Г.Б. Романовський, виходячи з текстуального тлумачення, можна зробити висновок, що ці міжнародні акти визнають правосуб'єктною тільки людину, що вже народилася. Регіональні міжнародні документи практично мають такий же зміст. Винятком, як вже зазначалося, є Американська конвенція з прав людини, ст. 4 якої проголошує, що право на життя захищається законом з моменту зачаття. Цивільне ж законодавство України прямо закріплює момент виникнення суб'єктивного права людини на життя. Згідно ч. 2 ст. 25 ЦК України 2003 року правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження. Згідно п. 2 ч. 2 цієї статті у випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої

¹ Орлеан А. Уголовно-правовая охрана человека до момента его рождения на Украине // Юридическая практика. – 2005. – № 17. – С.12-13.

² Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С.75.

дитини¹. Але навіть положення, закріплене ст. 1222 Цивільного кодексу України, згідно якому право спадкування визнається за особою, яка була зачата за життя спадкодавця і народилася живою після відкриття спадщини, скоріше підтверджує, чим спростовує правило, що людина визнається суб'єктом права з моменту народження.

Виходячи з того, що народження людини це процес, формулу «в момент народження» можна тлумачити як «з початку народження». Але у цивільному праві цей момент пов'язується з медичним критерієм живонародження людини. Тобто, народилась людина – з'явилися у неї і відповідні права. А факт народження пов'язується з відділенням плоду від тіла матері (появи дитини на світ в цілому)².

Як зазначає Р. Шарапов, виходить, що право на життя офіційно не визнається за людиною в період внутрішньоутробного її існування, хоча фактично життя вже почалося³. Таким чином, має місце правовий парадокс. Право на нематеріальне благо (життя) виникає у людини значно пізніше ніж поява самого цього блага. Але, як ми вже наголошували, життя і право на життя виникають паралельно: з'явилося життя – з'явилося і право на життя.

Що ж стосується припинення права на життя, то воно співпадає з кінцевою межею життя людини, а саме з моментом настання смерті головного мозку.

Щодо початку кримінально-правової охорони життя людини, то в доктрині вітчизняного кримінального права, як вже зазначалося, існує досить багато поглядів, але домінуючою все ж таки залишається точка зору, що кримінально-правова охорона життя людини починається з моменту початку фізіологічних пологів.

Умертвіння плоду в утробі матері до його появи назовні не розцінюється як злочин проти життя, а є перериванням вагітності, і за

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – №40. – Ст.356.

² Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – С.45-46.

³ Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С.75.

наявності певних ознак може бути кваліфіковано як злочин проти здоров'я, але, як вже зазначалося, без наявності ознак, передбачених ч. 2 ст. 134 КК такі дії не є кримінально-караними. Таким чином, початок кримінально-правової охорони життя, що превалює в теорії кримінального права аналогічно праву на життя, не співпадає ані з біологічним, ані з юридичним початком життя людини. На цей парадокс звертають увагу і Л.А. Остапенко, і Г. Миронова¹.

Кінцевий момент кримінально-правової охорони життя людини, як і закінчення права на життя, пов'язується з настанням смерті головного мозку (відмиранням клітин центральної нервової системи), тобто співпадає з кінцевим моментом життя людини.

Кримінальне законодавство України прямо не передбачає і не фіксує початковий момент кримінально-правової охорони життя людини, і, відповідно, права людини на життя. Але якщо звернутися до диспозиції ст. 117 КК України 2001 р., то можна зробити висновок, що в цьому положенні законодавець опосередковано визначає початковий момент кримінально-правової охорони життя людини, причому цей момент ще більше віддалений від стартової позиції початку життя людини². Згідно диспозиції ст. 117 КК злочином визнається умисне вбивство матір'ю своєї *новонародженої* дитини під час пологів або відразу після них. Згідно з цим положенням життя дитини починає охоронятися хоча і під час пологів, але з моменту новонародженості дитини. Це з точки зору медицини означає повне вигнання (витягнення) продукту зачаття з ознаками живонародженості (легеневе дихання, серцебиття, крик, довільне скорочення мускулатури та ін. [102]). Як зазначає Р.Шарапов, якщо буквально трактувати цю норму, то виходить, що життя продукту народження в період його вигнання з організму

¹ Остапенко Л.А. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – К., 2002. – Випуски 45-48. – С.150; Миронова Г. Право людини на життя: проблемні питання українського законодавства // Право України. – 2006. – № 9. – С.54.

² Павленко Т.А. Визначення початкового моменту кримінально-правової охорони життя людини (права людини на життя) // Зб. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Право. – Харків, 2004. – Вип. 8. – С.133.

породіллі до повної появи назовні, не говорячи вже про його утробне життя, випадає з-під кримінально-правової охорони життя людини і умертвіння дитини під час пологів шляхом безпосереднього впливу на її організм не може визнаватися вбивством, а є перериванням вагітності, що не справедливо і взагалі невірно по суті¹. І з цим неможливо не погодитися, оскільки дійсно дитина, що народжується, ще не є новонародженим.

Ми погоджуємося з позицією О. Рогової, яка зазначає, що внутрішньоутробний період життя людини має бути захищений правом так само, як і життя людини після народження на будь-якій його стадії. Саме етап соціалізації (тобто період після народження) життя людини є предметом зацікавленості права, бо воно існує саме для регуляції соціальної поведінки людини. Унікальність людського життя полягає саме в його належності водночас до біологічного й соціального світів. У контексті визначення меж права людини на життя не можна задовольнитися войовничо-матеріалістичним розумінням світу і обмежувати сферу дії права людини на життя явищами тільки соціального характеру. Бо існуюча точка зору щодо реальності життя людини виключно після народження є хибною: життя до народження приховане від суспільства та права, але воно так само є реальним і необхідним етапом людського життя². А от з позицією щодо того, що межі права на життя біосоціодуховної істоти – людини, варто було б розширити до моменту запліднення (що стосується позиції щодо розширення межі права на життя людини до моменту запліднення, Рогова О. говорить, що в такому випадку треба мати на увазі, що таке тлумачення моменту виникнення права на життя мало б логічним наслідком обов'язок держави криміналізувати штучне переривання вагітності на будь-якому строку та наштовхнулося б на значний опір прихильників ліберального розв'язання проблеми абортів³), ми

¹ Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С.76.

² Рогова О. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз // Вісник академії правових наук України. – Харків: Право, 2005. – № 4 (43). – С.205-206.

³ Рогова О. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз // Вісник академії правових наук України. – Харків: Право, 2005. – № 4 (43). – С.205-206.

погодитися не можемо, по-перше, це призведе до криміналізації абортів (про недоцільність такого категоричного підходу до вирішення цього питання ми вже говорили), і по-друге, право людини на життя виникає із появою самого життя, а проаналізувавши законодавство та досягнення сучасної медицини, ми дійшли висновку, що життя людини виникає ще в утробі матері на 22-му тижні вагітності, відповідно, і право людини на життя виникає саме в цей період.

Виходячи з уяви про дійсний початок життя людини, необхідно забезпечити повноправну кримінально-правову охорону життя людського плоду і, відповідно, його права на життя на пізніх місяцях внутрішньоутробного розвитку, криміналізуючи як злочини проти життя незаконні пізні аборти та інше умиртвіння плоду із сформованим головним мозком. Таким чином, умисне умиртвіння плоду у віці понад 22 тижні, незалежно в утробі матері або поза нею, повинно вважатися вбивством. Ми передбачаємо, що з огляду на консервативність нашого мислення та мовлення, багато хто вважатиме, що не потрібне зайве ускладнення законодавства шляхом створення нових правових конструкцій, коли загальновизнаним, звичним і прийнятним є уявлення про початок життя саме з моменту фізіологічних пологів. Зміни в правовій теорії щодо моменту початку життя, і, відповідно, права людини на життя матимуть гострі дискусії серед науковців. Але ми вважаємо, що саме на даному етапі розвитку нашого суспільства, вдосконалення наукових досягнень наблизила необхідність в таких змінах. І саме таким вирішенням цього питання може бути досягнутий певний соціальний компроміс між ідеєю абсолютної недоторканості та захисту життя людини та морально-правовою стороною свободи материнства, що зокрема містить в собі також проведення абортів.

Підсумовуючи викладене вище, необхідно констатувати, що для поєднання початку кримінально-правової охорони життя людини, права людини на життя і як умога більшого їх наближення до дійсного моменту початку людського життя необхідно провести цілу низку законодавчих змін,

що стосуються, зокрема, кримінального права (Шарапов Р. зазначає, що ці зміни повинні торкатися не лише кримінального права¹).

По-перше, необхідно внести зміни до ст. 117 КК України «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини». Диспозицію статті доцільно було б викласти таким чином: «Умисне вбивство жінкою дитини, яку вона виношує, у період понад 22 тижні вагітності, під час пологів або відразу після пологів...»

По-друге, у зв'язку зі змінами, що пропонується внести до ст. 117 КК, виникає потреба у роз'ясненні питання: кого ж необхідно вважати потерпілим («предметом») у разі вчинення злочинів проти життя. Це роз'яснення необхідне для того, щоб виключити непорозуміння при застосуванні інших норм Кримінального кодексу. Це питання пропонується вирішити таким чином: доповнити ст. 115 КК України приміткою, в якій зазначити, що «людиною в статтях цього Кодексу необхідно вважати дитину віком більше ніж 22 тижні вагітності, новонароджену дитину, іншу фізичну особу до настання смерті».

По-третє, також потребують змін п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, оскільки вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності є обтяжуючою обставиною при вчиненні вбивства; та ч. 1 ст. 121 КК (в рамках однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження, а саме переривання вагітності). Ці норми потребують доповнення, а саме: п. 2 ч. 2 ст. 115 КК «вбивство жінки, яка *завідомо* для винного перебувала у стані вагітності строком не більше аніж 22 тижні» і ч. 1 ст. 121 КК: «переривання вагітності строком не більше аніж 22 тижні».

Оскільки строк вагітності це питання спеціальне і воно вирішується судово-медичною експертизою, щоб вказана пропозиція не призвела до об'єктивного ставлення необхідно встановити, що винний завідомо знав про

¹ Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С.77.

строк вагітності жінки, оскільки це суттєво впливає на кваліфікацію вчиненого.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ТА ЇЇ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ

2.1. Кримінально-правова політика як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя

Для того, щоб зрозуміти чому саме кримінально-правова політика є першим елементом у системі засобів кримінально-правової охорони права людини на життя спершу, необхідно з'ясувати – що собою являє кримінально-правова політика, визначити її місце у внутрішній політиці нашої держави.

Політика це взаємодія людей, груп, націй, класів за допомогою здійснення державної влади¹. Термін «політика» має багато значень, але частіше всього і в теорії, і на практиці він застосовується у двох значеннях: 1. цілеспрямована діяльність людей у сфері владних, державних, класових, національних відносин; 2. характеристика атрибутів існування державних інститутів і інших політичних формувань². За тлумачним словником політика становить загальний напрямок діяльності держави, певного класу або політичної партії³. У випадку ж коли держава спирається на право в процесі власного регулювання, ми маємо справу з правовою політикою⁴.

Як відомо, політика поділяється на зовнішню та внутрішню. Звісно, що кримінально-правова політика належить до сфери саме внутрішньої політики

¹ Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С.14.

² Волчан О.Ф. Политика как феномен общественной жизни // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 36. – С.161.

³ Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконт, 1998. – Т.3. – С.541-542.

⁴ Матузов Н.И. Актуальные проблемы российской правовой политики // Государство и право. – 2001. – № 10. – С.9.

держави і, як зазначає П.Л. Фріс, є напрямком боротьби зі злочинністю, який базується на застосуванні норм матеріального кримінального права¹.

Як справедливо зазначають М. Панов і Л. Герасимова, зміст правової політики об'єктивно обумовлений волею народу (громадянського суспільства), фактично опосередковується його повноважним інституційним представником – державою. Це зумовлено тим, що переважна частина внутрішньої і зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесенням політико-правових рішень, втілюється у нормативні форми і спирається на міжнародно-правові принципи².

Держава регулює усі сфери життєдіяльності суспільства, а оскільки ці сфери є досить тісно взаємопов'язаними одна з одною, то і політика, що їх регулює є єдиною (являє собою одне ціле). У цій ситуації доцільно було б говорити про окремі аспекти напрямків політики держави. У рамках внутрішньої політики держави можна виділити соціальний аспект, в рамках соціального – правовий, а у правовому – кримінально-правовий.

Кримінально-правова політика не може бути протиставлена іншим напрямкам єдиної політики нашої держави. Оскільки, як вірно підкреслює Ю.Є. Пудовочкін, стабілізація криміногенної ситуації можлива лише в результаті дії всього комплексу економічних, соціальних, ідеологічних, виховних та правових заходів³. Однак, як відмічає А.С. Сенцов, враховуючи об'єкт, на який покликана впливати кримінальна політика, і засоби впливу на злочинність, що нею визначаються, є всі підстави говорити про її відносну самостійність⁴.

У доктрині кримінального права поняття кримінально-правової політики визначається досить по різному і проводиться певна класифікація

¹ Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: (Монографія) / За заг. ред. М.В. Костецького. – К.: Атака, 2005. – С.6.

² Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття // Право України. – 2001. – № 8. – С.36.

³ Пудовочкін Ю.Є., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2003. – С.14.

⁴ Сенцов А.С. Уголовная ответственность и ее роль в реализации советской уголовной политики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Московская высшая школа милиции МВД СССР. – М., 1985. – С.13.

існуючих поглядів. Зокрема М.Ю. Воронін вважає, що їх можна диференціювати на три групи: 1) підхід, згідно з яким кримінально-правова політика включає в себе всю сукупність заходів кримінально-правового впливу на злочинність; 2) погляд, згідно з яким, кримінально-правова політика полягає, головним чином, у здійсненні заходів з соціальної профілактики злочинності, що впливає на її детермінанти, і у застосуванні кримінально-правових заходів (необхідно зазначити, що деякі автори не згодні з таким підходом, зокрема, Н.О. Лопашенко зазначає, щодо здійснення заходів з соціальної профілактики злочинності, що впливає на її детермінанти, то зазначене відноситься до кримінологічної політики¹); 3) широкий спектр заходів, починаючи від кримінально-правових і закінчуючи заходами соціального розвитку. На наш погляд, доцільно було б виділити дві крайні позиції щодо визначення кримінально-правової політики. Прибічники першої позиції трактують поняття кримінально-правової політики досить широко. Це, зокрема, М.І. Ковальов, Ю.А. Воронін², А.А. Герцензон, які вважають, що кримінально-правова політика, яка є частиною загальної політики держави, спрямовує діяльність органів державної влади та громадськості у боротьбі зі злочинами і іншими суспільно небезпечними поступками, базуючись на точному виконанні закону. А.А. Герцензон відносить до кримінально-правової політики не лише спеціальні заходи (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, криміналістичні, кримінологічні), а й заходи суто соціального характеру (економічні, ідеологічні, медичні і т.д.)³

Прибічники іншої позиції підходять до визначення кримінально-правової політики у більш вузькому розумінні, відносячи до її змісту лише ті спеціальні заходи боротьби зі злочинністю, які регламентуються нормами

¹ Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. – СПб: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – С.265.

² Ковалев М.И., Воронин Ю.А. Криминология и уголовная политика: Учеб пособ. – Свердловск: Уральский государственный ун-т, 1980. – С.8.

³ Герцензон А.А. Уголовное право и социология. (Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики). – М.: “Юридическая литература”, 1970. – С. 178-179.

кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права.

Зокрема М.О. Беляєв, кримінально-правову політику визначав як оснований на об'єктивних законах розвитку суспільства напрямок діяльності держави і суспільних органів та організацій з охорони інтересів трудящих від злочинних посягань шляхом застосування покарань або замінюючи покарання заходами адміністративного або суспільного впливу до осіб, що їх вчинили, а також шляхом попередження злочинів за допомогою погрози застосування покарання¹.

О.Я. Естрін відносить до змісту кримінально-правової політики лише ті спеціальні заходи боротьби зі злочинністю, які регламентовані нормами кримінального, кримінально-процесуального і виправно-трудового права, підкреслюючи, що основні питання кримінальної політики – питання про цілі кримінальної репресії, питання про критерії і методи визначення роду й міри репресії кожному конкретному засудженому...²

Л.В. Бикодорова стверджує, що кримінально-правова політика є науково обґрунтованою політикою протидії злочинам, що заснована на кримінальному та суміжних з ним законодавствах, яка реалізується правоохоронними органами у тісній взаємодії з іншими державними органами та організаціями, а також з населенням, і за своїм змістом являючи собою стратегію і тактику даної діяльності, її основні напрямки, принципи та методи³.

Ю.Є. Пермяков визначає кримінально-правову політику як організацію людських взаємовідносин за допомогою норм та інститутів кримінального права. Він стверджує, що суб'єктом кримінальної політики є не держава, а суспільство, оскільки саме суспільство формує державні структури та

¹ Беляєв Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1986. – С.15.

² Основы и задачи советской уголовной политики / Под ред. Е.Г. Ширвиндта. – М.-Л.: Государственное издательство, 1-я образцовая типография в Москве, 1929. – С.3.

³ Бикодорова Л.В. Линии законности в уголовной политике и направления дальнейшего совершенствования уголовного законодательства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ставропольский государственный ун-т. – Ставрополь, 1999. – С.9.

визначає напрямки їх діяльності. Ю.Є. Пермяков не визнає об'єктом кримінальної політики злочинність, оскільки злочинності як особливої сфери поза державою, не існує. Тільки саме суспільство може виступати об'єктом політики¹.

Ю.Є. Пудовочкін визначає кримінально-правову політику як науково обґрунтований напрямок діяльності органів державної влади та громадськості, що полягають у виробленні стратегії і тактики протидії злочинності².

П.Л. Фріс надає поняття політики у сфері боротьби зі злочинністю (кримінально-правової політики) такого змісту: це вироблена Українською державою генеральна лінія, що визначає основні напрями, цілі і засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, регулювання практики їх застосування, а також розробки й реалізації заходів, направлених на попередження злочинів³.

Оцінюючи наведені точки зору, слід зазначити, що, по-перше, об'єктом кримінально-правової політики доцільно визнавати злочинність (суспільство у якості об'єкта не сприяє розумінню структурно-функціональної характеристики кримінально-правової політики, визнання антисуспільних вчинків об'єктом кримінально-правової політики також недоцільно, оскільки їх попередження у державі здійснюються іншими напрямками державної політики); по-друге, найбільш оптимальне визначення суб'єкта кримінально-правової політики надає А.А. Герцензон, оскільки він не акцентує увагу на тому, що суб'єктом можуть бути лише правоохоронні органи, оскільки це б звужувало коло таких суб'єктів, що не досить вірно; по-третє, недоцільно стверджувати, що кримінально-правова політика базується на законах

¹ Пермяков Ю.Е. Введение в основы уголовной политики: Учеб. пособ. / Самарский государственный ун-т; кафедра уголовного права и криминологии. – Самара: Самарский государственный ун-т, 1993. – С.7-8.

² Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.16.

³ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атака, 2005. – С.12; Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: (Монографія) / За заг. ред. М.В. Костецького. – К.: Атака, 2005. – С.10-11.

(кримінальному та суміжному з ним), оскільки кримінально-правова політика не лише базується на законі, а й сама його «формує»; по-четверте, доцільно в рамках єдиної кримінально-правової політики виділити її напрямки (або елементи): кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, кримінально-виконавчий та кримінологічний (профілактичний), оскільки, як, зокрема, визначали зміст кримінально-правової політики М.І. Загородніков та Н.А. Стручков, як напрям політики, у рамках якого формулюються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю за допомогою розробки та реалізації широкого кола попереджувальних заходів, створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і виконавчого кримінального права, що встановлюють криміналізацію і пеналізацію, а коли потрібно – декриміналізацію і депеналізацію діянь...¹; по-п'яте, недоцільно у визначення кримінально-правової політики включати, окрім спеціальних заходів (кримінально-правових, кримінально-виконавчих і т.д.) і заходи суто соціального характеру (економічні, медичні і т.п.), оскільки це призведе до занадто розширеного трактування даного поняття і, як зазначає П.Л. Фріс, виведе у сфери, в яких хоча і виявляється певна попереджувальна дія на злочинність, але опосередковано, на інших (загально соціальних) рівнях².

Отже, можна зробити висновок, що *кримінально-правова політика* – це науково обґрунтований напрямок діяльності органів державної влади та громадськості, що полягає у визначенні основних напрямків, цілей і засад впливу на злочинність, (і є фундаментом (основою) формування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства), регулюванні практики їх застосування, розробці й реалізації заходів, спрямованих на охорону прав і свобод людини і громадянина та попередження злочинності.

¹ Загородніков Н.И., Стручков Н.А. Направления изучения советского уголовного права // Советское государство и право. – 1981. – № 8. – С.49.

² Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: (Монографія) / За заг. ред. М.В. Костецького. – К.: Атака, 2005. – С.7.

Кримінально-правова політика найчастіше пов'язується з кримінальним правом, яке відіграє визначальну роль серед галузей права. Як досить влучно відмітив П.Л. Фріс, важливо мати на увазі, що не політика у своєму русі йде за правом, пристосовується до його логіки й системи, а, навпаки, право розвивається в напрямі вироблених політичних установок, в реалізації яких воно покликане брати участь¹. *Кримінально-правова політика формує законодавчу базу*: розробляє критерії криміналізації, відмежовуючи злочинне від незлочинного, кримінальне від аморального.

Як зазначає Т.А. Леснієвськи-Костарева, кримінально-правову політику законодавця можна було б охарактеризувати як вміння створювати та вдосконалювати кримінальний закон. Однак у цьому випадку стирається грань між законотворчістю в галузі кримінального права та кримінально-правовою політикою². Очевидно, що саме кримінально-правова політика акцентує увагу на динамічності законодавства, його спрямованості на певні цілі та виділяє пріоритети в законодавчому процесі.

І основним напрямом, стрижнем цієї політики має бути створення в суспільстві всіх необхідних умов для законної реалізації законних інтересів і потреб сучасної людини³.

У кримінально-правовій політиці можливо й *необхідно* виділити такий найважливіший напрямок, як забезпечення прав та свобод людини і громадянина. При визначенні сутності та завдань кримінально-правової політики стосовно сфери охорони прав і свобод взагалі та права людини на життя зокрема, важливість державно-правового захисту прав та свобод людини і громадянина як одного з пріоритетів політики держави підтверджується як положеннями Постанови Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини» від 17 червня 1999

¹ Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: (Монографія) / За заг. ред. М.В. Костецького. – К.: Атака, 2005. – С.11.

² Леснієвськи-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – С.14-15.

³ Грищук В. Перспективи удосконалення Кримінального кодексу України // Юридичний Вісник України. – 2007. – № 19. – С.6.

року № 757-XIV¹, в якій проголошуються принципи державної політики України в галузі прав людини, і першим принципом є визнання прав і основних свобод людини і громадянина такими, що дані людині від народження і є невід'ємними; *забезпечення верховенства прав і основних свобод людини* у відносинах з державою; приведення законодавства України у відповідність з універсальними стандартами прав людини Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, так і положеннями Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3200 від 15 грудня 2005 р.)². У статті 5 цього Закону сказано, що «основними принципами національної безпеки є пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права...», стаття 8 проголошує, що «основними напрямками державної політики з питань національної безпеки у внутрішньополітичній сфері є: забезпечення неухильного додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина...; створення дійових, у тому числі судових, механізмів захисту конституційних прав людини і основних свобод».

Як ми бачимо, виконання завдання забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, повинно забезпечуватися посиленням ролі держави як гаранта безпеки особи та суспільства, їх захисту від злочинних посягань. Для попередження злочинності та боротьби з нею необхідний розвиток правової бази як основи надійного захисту прав та свобод людини і громадянина (і в першу чергу права людини на життя), механізмів її застосування, а також дотримання міжнародно-правових зобов'язань України у боротьбі зі злочинністю та дотриманням прав людини. І саме це визначає цілі і завдання кримінально-правової політики у сфері охорони прав та свобод людини і громадянина в цілому і права людини на життя зокрема.

¹ Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1999. – №35. – Ст.303.

² Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст.351; Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2006. – №14. – Ст.116.

Кримінально-правова політика покликана реалізувати загальнолюдську ідею (принцип) про невідчужуваність природних, невід'ємних прав людини¹.

Головна мета кримінально-правової політики в галузі охорони права людини на життя полягає у досягненні реальної безпеки людини, в гарантуванні її права на життя, перш за все, кримінально-правовими засобами.

Головне функціональне призначення кримінально-правової політики в галузі охорони права людини на життя полягає у забезпеченні, реалізації та захисті права людини на життя. Кримінально-правова політика не лише проголошує право людини на життя, а й слугує його охороні.

В цілому ми можемо говорити, що *кримінально-правова політика як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя являє собою напрямок діяльності держави у сфері забезпечення першочергової охорони права людини на життя.*

Реалізація кримінально-правової політики із забезпечення права людини на життя повинна мати певний механізм. Ми згодні з Н.І. Амраховим, що такий механізм складається з трьох стадій (елементів)². По-перше, коли загальновизнані принципи і норми про право людини на життя (міжнародні стандарти) імплементуються в положення Конституції України. По-друге, коли конституційні норми конкретизуються у галузевому законодавстві, зокрема у Кримінальному кодексі України, Кримінально-процесуальному кодексі України та Кримінально-виконавчому кодексі України. По-третє, коли норми українського законодавства та загальновизнані міжнародні принципи та норми про право людини на життя, що мають пряму дію, безпосередньо застосовуються для забезпечення кримінально-правової охорони цього права.

¹ Босхолов С.С. Основы уголовной политики: Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. – М.: Центр “ЮрИнформ”. – 1999. – С.68.

² Амрахов Надир Исламзаде Оглы. Права и свободы человека и гражданина как объект уголовно-правовой охраны: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Государственный ун-т. – Высшая школа экономики – М., 2006. – С.18.

2.2. Законодавство про кримінальну відповідальність як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя

Кримінально-правова політика реалізується через право та в рамках права. Врешті-решт, завдання кримінального законодавства полягає в тому, щоб забезпечити охорону прав та свобод людини і громадянина і в першу чергу права людини на життя. З прийняттям Кримінального кодексу України 2001 року, в першу чергу повинна отримати реальний зміст політика першочергового захисту у кримінальному праві не інтересів держави, а людини. В кодексі в основу повинні бути закладені основні принципові цінності – нормативні пріоритети в сфері боротьби зі злочинністю: людина, її життя та здоров'я, честь та гідність у громадянському суспільстві, які є найвищими соціальними цінностями.

Виходячи з того, що кримінальний закон – це нормативний акт, прийнятий уповноваженим органом державної влади, який містить юридичні норми, що встановлюють підстави та принципи кримінальної відповідальності, визначають які суспільно небезпечні діяння визнаються злочинами, які покарання передбачені за їх вчинення і в яких випадках можливе звільнення від кримінальної відповідальності або покарання¹. *Законодавство про кримінальну відповідальність як елемент Концепції відображає головну ідею політики у сфері охорони права людини на життя і покликане забезпечити всебічну, повну і першочергову охорону природного права людини – права на життя, і являє собою нормативний акт, прийнятий уповноваженим органом державної влади, який містить юридичні норми, що встановлюють підстави та принципи кримінальної відповідальності за злочинні посягання на право людини на життя, визначають коло суспільно небезпечних діянь які є злочинами проти права людини на життя та які покарання передбачені за їх вчинення.*

¹ Курс уголовного права. Общая часть: Учеб. для вузов: В 5 т. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Том 1: Учение о преступлении / Под ред. док. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. – С.78.

Кримінальне право повинно будуватися на основі нових ідеологічних принципів, і в першу чергу на визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей по відношенню до групових, також необхідно не лише встановлювати кримінальну відповідальність, але й забезпечити сувору диференціацію кримінальної відповідальності та покарання. Як зазначає Т.А. Лєснієвськи-Костарева, криміналізація та декриміналізація не вичерпують всього змісту кримінально-правової політики законодавця. І саме диференціація кримінальної відповідальності є принципом і пріоритетним напрямком реформування кримінального законодавства¹. Якісний кримінальний закон повинен відображати принципи кримінально-правової політики (одним із яких і визнається диференціація кримінальної відповідальності), надавати правоохоронним органам і судам можливість для врахування типових ознак, які визначають ступінь і характер суспільної небезпеки посягання².

Слід зазначити, що вітчизняне кримінальне законодавство конкретно визначає диференційований підхід до проблеми кримінально-правової охорони людини, її права на життя від злочинних посягань. Так, наприклад, встановлюючи кримінальну відповідальність у ч. 1 ст. 115 КК за умисне вбивство, законодавець передбачає посилену кримінальну відповідальність у ч. 2 ст. 115 за кваліфіковані види умисного вбивства. З прийняттям Кримінального кодексу 2001 р. законодавець увів ряд нових кваліфікуючих ознак умисного вбивства: вбивство малолітньої дитини (п. 2 ст. 115); вбивство заручника (п. 3 ст. 115); вбивство близького родича особи у зв'язку з виконанням ним службового або громадського обов'язку (п. 8 ст. 115). Таких змін вимагала не лише криміногенна ситуація у країні, але й реалії життя нашого суспільства.

¹ Лєснієвськи-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – С.16-17.

² Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С.442.

Слід підкреслити, що в рамках Концепції ми повинні говорити про системно-функціональний підхід до кримінально-правової охорони права людини на життя. Ми маємо на увазі не лише зв'язок між структурними елементами Концепції (кримінально-правова політика, законодавство, кримінальна відповідальність та заходи кримінально-правового характеру) а й те, що не можливо говорити про належну охорону права людини на життя лише в рамках встановлення кримінальної відповідальності за конкретні види злочинів проти життя, бо такий підхід є занадто вузьким і не сприяє належному забезпеченню охорони права людини на життя. Лише системний підхід, який, зокрема, проявляється у взаємозв'язку як норм Загальної, так і Особливої частин кримінального Кодексу, може сприяти всебічній охороні права людини на життя. Позиція щодо першочергового захисту прав та свобод людини отримала широке втілення не лише в нормах Особливої частини (як це зазвичай говориться про кримінально-правову охорону права людини на життя), а й у нормах Загальної частини Кримінального кодексу.

Так у ч. 1 ст. 1 Загальної частини КК 2001 р. вперше проголошується, що Кримінальний кодекс України має своїм першочерговим завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадянського порядку та громадянської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Одразу необхідно зазначити, якщо об'єктом злочину є права та свободи людини і громадянина, ми повинні говорити не про правове забезпечення охорони власності, громадського порядку і т.д., а про охорону права людини на власність, право на громадську безпеку тощо. Тому і завдання КК України повинні бути переосмислені з цих позицій. Отже кримінальне законодавство має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, а також запобігання злочинам.

Для диференціації кримінальної відповідальності залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки посягання на право людини на

життя слугують категорії злочинів, передбачені ст. 12 КК України. З урахуванням положень даної статті злочини, що посягають на право людини на життя як основний об'єкт злочину, відносяться до категорії особливо тяжких, тяжких злочинів та злочинів середньої тяжкості; лише злочин, відповідальність за який передбачена у ст. 118 КК (умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця) відноситься до злочинів невеликої тяжкості. Ця обставина свідчить про те, що українським законодавцем і суспільством ці посягання усвідомлюються і закріплюються як найбільш небезпечні злочини.

У Загальній частині КК 2001 р. більш детально та обґрунтовано викладено норми правових наслідків засудження людини за межами України, поняття та види співучасті, повторність, сукупність та рецидив злочинів. Серед новел кодексу необхідно відмітити такі поняття: уявна оборона (ст. 37), фізичний або психічний примус (ст. 40), виконання наказу або розпорядження (ст. 41). Не слід також забувати і про детальну регламентацію права людини на необхідну оборону (ст. 36), встановлення меж крайньої необхідності (ст. 39) та ін.

Особливої уваги заслуговує також введення нових видів покарання¹, таких як суспільні роботи (п. 4 ст. 51), службові обмеження для військовослужбовців (п. 6 ст. 51), арешт (п. 8 ст. 51), обмеження волі (п. 9 ст. 51). Це перш за все зумовлено особливостями соціальних, політичних, економічних та культурних правовідносин, що склалися сьогодні у суспільстві. Крім того, суттєвим нововведенням є те, що законодавець змінив послідовність видів покарань. Якщо у КК 1960 р. перелік видів покарань йшов від більш суворого до більш м'якого, то у КК 2001 р. – навпаки. Суттєвою є відмова законодавця від застосування смертної кари як засобу боротьби зі злочинністю.

¹ Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів // Право України. – 2005. – № 10. – С.41.

Разом з тим, як зазначає Н. Гарник, у КК 2001 р., нажаль, не знайшла свого відображення концептуальна ідея рівності прав та законних інтересів потерпілих від злочинів та осіб, що їх вчинили¹. На сьогодні це питання є вельми актуальним, саме відносно кримінально-правової охорони права людини на життя. Це також пов'язано з обговоренням питання смертної кари (хоча в Україні вона відмінена) і з проблемою вчинення злочинів проти життя у місцях позбавлення волі.

Концептуальна ідея охорони та захисту людини від будь-яких посягань втілена, звісно, і в нормах Особливої частини. Умисні посягання на життя людини віднесені до категорії особливо тяжких злочинів, за які можливе призначення самих суворих видів покарання і навіть довічного ув'язнення (ч. 2 ст. 115 КК). Слід зазначити, що КК 1960 р. передбачав за цей злочин покарання у виді смертної кари. Але рішенням Конституційного Суду України від 29.12.1999 р. положення ст. 29 Загальної частини та положення санкції статей Особливої частини КК 1960 р., що передбачали смертну кару як вид покарання, були визнані такими, що не відповідають Конституції України. 22 лютого 2000 р. Верховна Рада України ратифікувала протокол № 6 до Конвенції про захист прав та основних свобод людини, що стосується відміни смертної кари 1983 р., підписаний від імені України 5 травня 1987 р. у Страсбурзі².

Як відзначає М.О. Беляєв, значення взагалі Особливої частини кримінального права для практичного здійснення кримінально-правової політики неможливо переоцінити, оскільки лише діяння, що характеризується ознаками тієї чи іншої норми Особливої частини, породжує кримінально-правові, кримінально-процесуальні, кримінально-виправні

¹ Гарник Н. Требуется изменений и дополнений (Новый Уголовный кодекс Украины: достижения, проблемы, пути совершенствования) // Голос України. – 2002. – № 68 (2819) (11 апр.). – С.4.

² Свида Т.О. Деякі аспекти співвідношення міжнародно-правового і національного регулювання права на життя і свободу людини та забезпечення міжнародних стандартів цих прав і свобод людини в Україні // Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика: Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, 1-3 черв. 2000 р. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 233-234.

правовідносини¹. Безперечно, погоджуючись з М.О. Беляєвим, необхідно зазначити, що в рамках комплексного підходу до кримінально-правової охорони права людини на життя не можна говорити окремо лише про роль Особливої частини КК у здійсненні кримінально-правової політики держави, в першу чергу необхідно враховувати положення Загальної частини КК, оскільки саме в ній містяться принципові основи, які є базисними для норм Особливої частини КК, і лише з урахуванням норм Загальної частини ми можемо говорити про доцільність, обумовленість, ефективність норм Особливої частини КК. Дійсно, дуже важливе практичне значення має система Особливої частини, тобто порядок об'єднання у розділи юридичних норм, що містять конкретні склади злочинів, розташування розділів відносно один одного та конкретних складів усередині розділу в залежності від об'єкта посягання. Як зазначав А.А. Піонтковський, система побудови Особливої частини кримінального права має принципове значення². Правильна побудова системи Особливої частини кримінального законодавства забезпечує внутрішню єдність всіх норм, виключає між ними протиріччя. Відповідно, місце норм, що ставлять під охорону та захист право людини на життя, у Особливій частині Кримінального кодексу України має принципове значення саме для належного забезпечення цього права. Разом з тим, слід зазначити, що правильна побудова Особливої частини КК не можлива без урахування положень Загальної частини (зокрема ст. 1 КК України).

Кримінально-правова політика визначала розвиток кримінального права, і, відповідно, його частини, що передбачала охорону та захист права людини на життя практично протягом всієї історії людської цивілізації як в цілому, так і зокрема України.

Кримінально-правова охорона особи завжди у першу чергу означала охорону та захист життя та здоров'я особи.

¹ Беляєв Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1986. – С.135.

² Пионтковский А. Система особенной части уголовного права // Советское право. – 1926. – № 2. – С.43.

Ще Руська Правда, яка є найважливішою пам'яткою староруського права¹, передбачала лише два види злочинів: проти особи та майна. До злочинів проти особи відносились вбивство, тілесні пошкодження, побої, образа дією. Такого поняття як «право на життя» Руська Правда не знала і ставила під охорону та захист життя людини. Як зазначає В. Головченко, громадські права (зокрема право на життя, на фізичну недоторканість особистості ... в далекому минулому не завжди розумілись так, як сьогодні². Цікаво, що Руська Правда за найдавнішим (академічним) списком починається зі статті про вбивство³. Вбивство визнавалося одним з найтяжчих злочинів. Стаття 1 Правди Ярослава Мудрого передбачала помсту родичів за вбивство, а якщо не буде кому помститися, то виплачувався штраф: «Аже убиєть муж мужа, то мьстити брату брата, любо отцю, ли сыну, любо братучадо, ли братню сынови; аще ли не будеть кто его мьстя, то 40 гривен за голову ...»⁴; Просторова редакція Руської Правди також у ст.1 передбачала відповідальність за вбивство⁵. Але відповідальність за злочини проти життя передбачалась не лише статтями першими Короткої та Просторової редакцій Руської Правди. Наприклад, статті 3 – 8 Просторової редакції Руської Правди передбачають відповідальність за вбивство на території «верви», Коротка редакція Руської Правди у ст. 19. встановлювала покарання за вбивство «в обиду», у ст.ст. 20, 21 передбачала відповідальність за кваліфіковані види вбивств⁶. Таким чином, можна зробити висновок, що життя людини визнавалося цінним благом і ставилося під першочерговий високий захист, про що і свідчать перші статті обох редакцій Руської

¹ Агафонкин А.С. Правонарушение и юридическая ответственность по Русской Правде // Динаміка наукових досліджень – 2004: III Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ, 24 травня 2004 р. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Т.4.: Право. – С.3.

² Головченко В. Права людини у додержавну та ранньодержавну добу історії України (спроба порівняти реальності їхнього захисту та прогнозу на майбутнє) // Право України. – 1997. – № 3 – С.75.

³ Стромилова Н.П. Развитие норм об уголовной ответственности за убийство // История государства и права. – 2002. – № 6. – С.31.

⁴ Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т.1: Законодательство Древней Руси. – С.47.

⁵ Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т.1: Законодательство Древней Руси. – С.64.

⁶ Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т.1: Законодательство Древней Руси. – С.48, 64.

Правди. Тож, на Русі провадилася політика першочергового захисту особи, а вже потім інтересів держави.

Згодом ця тенденція змінювалася: на перший план виносилися інтереси держави, а інтереси особи відходили на другий, а іноді і на третій план, що було свідченням проведення в життя політики: людина для держави, а не навпаки. Це досить чітко простежується із законодавства того періоду¹.

Але особливо гостро і чітко вплив державної політики взагалі, і як її напрямку – кримінально-правової політики, на формування кримінального законодавства простежується у радянський період, коли після лютого 1917 року склалися об'єктивні обставини для досягнення Україною державної незалежності і, відповідно, проведення власного законотворчого процесу, зокрема і у галузі кримінального права. І хоча з першого дня більшовицька влада проголошувала, що будує нове суспільство, нову законодавчу базу, центром якої є належне забезпечення, охорона та захист інтересів людини, однак головним завданням кримінально-правової політики з перших днів її існування було збереження та укріплення більшовицького режиму, і саме кримінальне право було чи ненайдієвішим інструментом для досягнення цієї мети.

Першим законом після Жовтневої революції, в якому були кодифіковані норми, що встановлювали відповідальність за злочини проти життя був Кримінальний кодекс РРФСР 1922 року. Кримінальний кодекс УРСР будувався саме на основі КК 1922 р., а фактично КК УРСР був ідентичним КК РРФСР.

Заідеологізована державна політика безпосередньо вплинула на формування цього законодавчого акту. За основу структури кодексу було

¹ Статут Великого княжества Литовского / Под ред. акад. К.И. Яблонского. – Минск: Издательство Академии наук БССР, 1960. – С.20; Соборное уложение 1649 года: текст, комментарии / АН СССР; Руковод. авт. колл. А.Г. Маньков. – Л.: Наука, 1987. – С. 19-20; Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1986. – Т.4: Законодательство периода становления абсолютизма. – С. 355-358; Свод законов Российской империи. Издание 1857 г. – СПб., 1857. – Т.15: Законы уголовные: В 2 кн. – Книга первая: Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – С. 71, 501-509; Уголовное уложение, высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – СПб.: Государственная Канцелярия, 1903. – С. 31-45, 116-119, 174-178.

покладено розмежування злочинів за об'єктом посягання. Це положення відносилося і до злочинів проти життя. Визначалось, якщо об'єктом посягання є лише життя людини, то злочин визнавався вбивством. У випадках, коли поряд із життям злочин посягав і на інший об'єкт, він відносився у КК до відповідних глав¹. Наприклад, ст. 65 КК передбачала відповідальність за диверсію (вибухи, підпали, пов'язані з людськими жертвами), ст. 76 КК – відповідальність за бандитизм, склад якого охоплював і позбавлення життя. Відповідальність за злочини проти життя передбачалась главою V КК «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи». Таким чином, і після Жовтневої революції кримінальне законодавство ставило під першочергову охорону інтереси держави, а не життя особи.

8 червня 1927 року було прийнято Кримінальний кодекс УРСР². Система Особливої частини КК не зазнала суттєвих змін у порівнянні з КК 1922 р., він залишив без суттєвих змін і відповідальність за злочини проти життя. Відповідальність за ці злочини передбачалася Розділом VI «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи», це було пов'язано з тим, що розділ «Державні злочини» був розбитий на два самостійних розділи: Розділ I «Контрреволюційні злочини» та Розділ II «Злочини проти порядку управління». Що знов таки ж свідчить про те, що законодавець ставив під першочергову охорону інтереси держави, а не людини (зокрема, право людини на життя).

Особливо чітко простежується вплив кримінально-правової політики диктаторства і репресій у побудові санкцій у КК УРСР 1927 р. Ми чітко бачимо невідповідність покарання за злочини проти життя, і особливо за вбивство (максимальна санкція за яке передбачала 10 років позбавлення волі) відповідальності зокрема, за злочини проти власності. Так, після прийняття

¹ Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2003. – С.49.

² Кримінальний кодекс. В редакції 8 червня 1927 р. – Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УРСР, 1927. – С. 3-103.

наказів Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного чи суспільного майна» та «Про посилення охорони приватної власності громадян» максимальна санкція за ці злочини становила до 20 – 25 років позбавлення волі. Тобто власність визнавалася більшою цінністю, аніж життя людини. Цю прогалину законодавства намагався виправити у судовій практиці Верховний Суд СРСР. Була надана рекомендація при розгляді справ про вбивства, що поєднані з розбоєм, кваліфікувати їх лише за ч.2 ст. 2 Указу від 4 червня 1947 р. Але це призводило здебільшого до неправильної кваліфікації діянь¹.

Лише Указ Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1954 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за навмисне вбивство»² дозволив значно посилити боротьбу з умисними вбивствами за обтяжуючих обставин, встановивши можливість застосування до осіб, що вчинили умисне вбивство за обтяжуючих обставин смертної кари.

Більш суттєвих змін зазнала система Особливої частини КК України 1960 р.³. Але, слід зазначити, що не зважаючи на це, законодавець продовжував визнавати першочерговими цінностями, що ставились під кримінально-правову охорону та захист, інтереси держави, державну та колективну власність, але ніяк не право людини на життя, і це не зважаючи на те, що ще у 1948 р. була прийнята Загальна декларація прав людини, яка була ратифікована Україною. Відповідно до ст. 3 цього міжнародного акту життя людини є природним і невід'ємним правом кожної людини, і відповідно потребує першочергової охорони та захисту. Таким чином, ми бачимо, що істотною ознакою радянського кримінального права було розуміння соціалістичної держави як першоджерела прав людини і громадянина, тому права людини були категорією похідною від держави,

¹ Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2003. – С.53.

² Відомості Верховної Ради СРСР. – 1954. – №11. – Ст.221.

³ Кримінальний кодекс УРСР. Офіційний текст із змінами та доповненнями за станом на 1 грудня 1962 р. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – С. 3-119.

другорядною цінністю, а право на життя конкретної людини втрачало сенс перед більш глобальними категоріями.

Таким чином, Кримінальний кодекс 1960 р. не лише не відповідав тим економічним, соціальним, політичним відносинам, які склалися в державі, але й гальмував процеси, що відбувалися у суспільстві. Законодавство, визначаючи зміст і порядок реалізації прав людини, встановлювало пріоритетність суспільних інтересів, що по суті означало підпорядкування їм інтересів громадян¹.

Новий Кримінальний кодекс 2001 року нарешті відобразив основні концептуальні положення, що закладені в Конституції України, в якій закріплені найважливіші принципи державності, затвердження та забезпечення прав і свобод людини².

Незважаючи на позитивні сторони побудови кримінально-правових норм про відповідальність за посягання на право людини на життя, законодавство у цій сфері потребує реформування, оскільки у КК 2001 р. містяться деякі положення, які не відповідають в повній мірі основним пріоритетам політики нашої держави. Зокрема, відповідальність за злочини проти життя та здоров'я передбачається у другому розділі Особливої частини КК. А Особлива частина КК України відкривається розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України», що суперечить положенням як Конституції України 1996 р., так і міжнародним правовим актам (Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакту про громадські і політичні права 1966 р. та ін.).

Одним із досягнень Конституції України 1996 р. стала підвищена увага до захисту особистих (природних) прав та свобод людини. Як зазначає Ю.А. Дмитрієв, на зміну ідеї обернення людини в частину політичної системи, суб'єкт перш за все публічно-правових відносин, характерний для

¹ Витрук Н.В. Сочетание общественных и личных интересов в правах и обязанностях граждан СССР // Советское государство и право. – 1984. – № 9. – С.5.

² Гарник Н. Требуєт изменений и дополнений (Новый Уголовный кодекс Украины: достижения, проблемы, пути совершенствования) // Голос Украины. – 2002. – № 68 (2819) (11 апр.). – С.4.

соціалістичної правової доктрини, прийшла ліберально-демократична концепція «людина, її права та свободи – найвища соціальна цінність»¹. Ця концепція зведена в правовий абсолют ст. 3 Конституції України: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тобто йде поступове втілення у життя принципу «держава для людини», підходу до людини як до найвищої соціальної цінності. Йдеться, насамперед, про надання допомоги суб'єктам права в реалізації прав, свобод і обов'язків. Держава зобов'язана забезпечити їх реалізацію та захист². Проте втілення в життя цих ідей натикається на низку перепон. Людина перебуває у залежності від держави, а не держава залежить від людини. І навіть офіційне визнання і втілення ряду положень концепції природних прав людини в Основному законі нашої держави не вирішує цілої низки спірних питань.

Зокрема, принцип, проголошений ст. 3 Конституції повинен бути закладений і в галузеве законодавство, в тому числі у кримінальне. Дійсно, ч. 1 ст. 1 КК України 2001 р. встановлює, що Кримінальний кодекс України своїм завданням має правове забезпечення *охорони прав та свобод людини і громадянина*, власності, суспільного порядку та суспільної безпеки, навколишнього середовища, конституційного ладу від злочинних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також попередження злочинів. Таким чином, кримінальне законодавство встановлює пріоритет цінностей, на перше місце виносячи інтереси особи, на друге – суспільства, на третє – держави. Деякі автори виділяють в сучасній структурі Особливої частини кримінального права такі пріоритети кримінально-правової охорони: особа, суспільство, держава, безпека миру та людства³. Такий підхід пов'язаний з

¹ Дмитриев Ю.А. Конституционное право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Право и политика. – 2000. – № 7. – С.127.

² Вдовина Г.А. Концепція природних прав людини та її відображення у Конституції України // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, 1-3 черв. 2000 р. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С.102; Грохольський В.Л. Деякі проблеми реалізації конституційних прав, свобод і гарантій людини і громадянина на сучасному етапі // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Наук. конф. Харків, 21-22 черв. 2001 р. – Харків: Право, 2001. – С.213.

³ Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учеб. / Под ред. засл. деятеля науки и техники Украины, докт. юрид. наук, проф. Е.Л. Стрельцова. – Харьков: ООО “Одиссей”, 2002. – С.278.

тим, що злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку не вписуються в схему особа – суспільство – держава.

Як відомо система Особливої частини КК України 2001 р. представлена 20 розділами, до яких входять однорідні кримінально-правові норми, що об'єднані родовим об'єктом. Перелік родових об'єктів, а відповідно, і глав Особливої частини кримінального кодексу не є незмінним. Як показує історія вітчизняного кримінального законодавства, цей перелік змінюється, що зумовлено зміною самої значущості тих чи інших цінностей чи інтересів держави і суспільства на різних етапах їх розвитку, а також зміною необхідності використання кримінально-правових засобів для їх охорони¹.

Послідовність розміщення глав у межах Особливої частини Кримінального кодексу визначається, як правило, пріоритетною для законодавця ієрархією соціальних цінностей, виділених ним як родові об'єкти певної групи злочинів². І саме в цьому проявляється вплив і взаємозв'язок кримінально-правової політики та законотворчості у державі.

Як зазначає В. Смітєнко, кримінально-правова політика нашої держави повинна концептуально реалізовувати ідеологію та норми Конституції України, зокрема, виробляти орієнтири для узгодження усіх кодексів та законодавчих актів, які мають регламентувати діяльність держави, державних органів і громадян, що здійснюється у зв'язку з вчиненням злочину³.

Деякі вчені-криміналісти стверджують, що без сильної держави неможливо належним чином забезпечити охорону прав та інтересів особи та суспільства. Зокрема, В.І. Борисов стверджує, що тільки у суспільстві, де забезпечена соціальна стабільність, державний порядок та безпека, суспільна злагода, можливе реальне забезпечення особистих, фізичних і духовних прав

¹ Лихова С.Я. Конституційно-правовий інститут основних прав і свобод людини як об'єкт кримінально-правової охорони // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, 1-3 черв. 2000 р. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С.174.

² Кримінальне право України. Особлива частина. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С.21.

³ Сташис В.В. Засади формування та реалізації кримінальної політики держави Конституцією України: ("Круглий стіл": Сташис В., Борисов В., Грошевий Ю., Баулін Ю., Зеленецький В.) // Право України. – 1997. – № 9. – С.19.

людини і громадянина¹. Не можуть приватні, егоїстичні інтереси окремої людини у всіх випадках бути вище публічних інтересів усього суспільства і держави². Але суспільство і державу складають окремі люди, члени цього суспільства. Прихильники стану речей, який існує на сьогодні у КК України надають посилання на статті 1 та 2 Конституції України про те, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава і суверенітет України поширюється на всю її територію, Україна є унітарною державою, територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Але про що йде мова у цих статтях? Мова йде про державний устрій нашої держави (таке положення й повинно міститися у Конституції України першочергово, як і у Конституції будь-якої держави). Але вже ст. 3 Конституції, як зазначалось, проголошує пріоритет інтересів особи над інтересами суспільства і держави.

Крім того, слід зазначити, що оскільки загальним об'єктом злочину повинні виступати права та свободи людини і громадянина, а певні конкретні права та свободи (або їх сукупність) являють собою родовий об'єкт, то система Особливої частини КК України повинна будуватися не з урахуванням положень про те, що на перше місце мають бути поставлені інтереси людини, на друге суспільства і на третє держави, а з урахуванням значущості прав та свобод людини і громадянина. І оскільки *право людини на життя є невід'ємним, природним правом, без якого втрачають усякий сенс інші права та свободи* (про що вже йшлося), то, відповідно, у *Особливій частині кримінального кодексу повинен бути відображений принцип не лише першочергового захисту прав та свобод людини і громадянина в цілому, а принцип першочергового захисту природного (особистого) права – права людини на життя*. І першим кроком до цього є переосмислення побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу 2001 р.

¹ Борисов В.И. Решение вопросов Особенной части в новом Уголовном кодексе Украины // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: Лекс Эст, 2002. – С.78.

² Дмитриев Ю.А. Конституционное право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Право и политика. – 2000. – № 7. – С.127.

Звертаючись до світового досвіду побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу, слід зауважити, що єдиного підходу до вирішення цього питання вчені-криміналісти та практики не виробили.

Яким же чином будуються Особливі частини кримінальних кодексів у країнах континентальної системи права?

Першу групу становлять країни, в яких норми, що передбачають відповідальність за злочини проти життя, ставляться не на перше місце в системі особливої частини кримінального законодавства.

Законодавство ФРН встановлює абсолютний захист людського життя. Цей принцип закріплений у Конституції ФРН 1949 р.¹. Людське життя є правоохоронюваним благом, об'єктом кримінально-правового захисту, у зв'язку з чим злочинні діяння, що посягають на даний об'єкт, в системі Особливої частини КК ФРН 1871 р. об'єднані в самостійний розділ². Слід зазначити, що норми про злочинні діяння проти життя містяться лише у шістнадцятому розділі із тридцяти Особливої частини КК ФРН, а Особлива частина Кодексу відкривається розділом, що передбачає відповідальність за злочини, які посягають на інтереси держави³. Дискусія щодо системи Особливої частини КК ФРН має давню історію, що триває з 1953 р., тобто з початку роботи з підготовки загальної реформи кримінального законодавства. Під час обговорення послідовності розділів Особливої частини Кодексу досить спірним залишається питання про те, з яких норм про злочинні посягання – на інтереси держави, суспільства або особи – повинна починатися Особлива частина КК. Переважна більшість криміналістів ФРН (Р. Маурах, Е. Мецгер, Х. Вельцель) пропонують змінити прийнятну послідовність розділів Особливої частини і починати її із злочинних посягань на інтереси особи. Вони базуються на світовому досвіді

¹ Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С.154.

² Серебренникова А.В. Преступные деяния против жизни по УК ФРГ // Вестник Московского ун-та: Серия. 11. Право. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – № 3. – С.57.

³ Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – С. 62, 126.

та Основному законі ФРН 1949 р., який починається з законодавчого проголошення основних прав особи¹.

Інша точка зору, що вимагає побудови Особливої частини за принципом першочергового захисту інтересів держави і суспільства, базується перш за все на традиціях германського кримінального права перевірених практикою упродовж століть². Але не зважаючи на досить жорстку дискусію, Особлива частина КК ФРН у діючій редакції починається з розділів, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, які посягають на інтереси держави.

Книга 2 (Особлива частина) Кримінального кодексу Голландії, який, як і КК ФРН був прийнятий ще у XIX столітті (1886 р.) також відкривається розділом I «Злочини проти безпеки держави», а відповідальність за злочини проти життя передбачена лише дев'ятнадцятим розділом³.

Кримінальний кодекс Норвегії, який був прийнятий ще на зорі минулого століття, у 1902 році, складається з трьох частин. Частина друга «Злочини» виконує роль Особливої частини КК. Особлива частина починається з Глави 8 «Злочини проти незалежності та безпеки держави». Відповідальність же за злочини проти життя передбачена Главою 22 КК⁴. Отже, виходячи з того як побудована Глава 8, і взагалі вся система Особливої частини КК Норвегії, можна зробити висновок, що законодавець вважає, що лише сильна держава здатна захистити права та свободи своїх громадян, і саме тому не вбачає принципового значення у порядку розміщення глав, які передбачають відповідальність за злочини проти життя людини та інших прав і свобод. На цих же позиціях будується і Кримінальний кодекс Данії 1930 р., у якому Особлива частина (Окремі злочини) відкривається Главою 12 «Злочини проти незалежності та безпеки держави», відповідальність же за

¹ Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – С.308.

² Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – С.308.

³ Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. докт. юрид. наук Б.В. Волженкин / Пер. с англ. И.В. Мироновой. – 2-е изд. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – С.238, 384.

⁴ Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. ст. докт. юрид. наук Ю.В. Голика / Пер. с норвежского А.В. Жмени. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.108-120, 202-211.

злочини проти життя передбачається лише у Главі 25 «Насильницькі злочини проти особи»¹.

Не викликає здивувань система Особливої частини КК Італії, оскільки в Італії діє Кримінальний кодекс, прийняти ще у 1930 році² – у період фашистської диктатури, і в ньому досить яскраво проявляються політичні та ідеологічні напрямки кримінального закону авторитарної держави. На перше місце у системі Особливої частини КК поставлені злочини проти держави, на друге – злочини проти публічної влади, а злочини проти особи (зокрема злочини проти життя) лише на дванадцяте місце.

Кримінальні кодекси Республіки Болгарія 1968 р. та Литовської республіки 1968 р. (зі змінами на 26 вересня 2000 р.)³ також на перший план виносять захист інтересів держави. Зокрема Особлива частина КК Болгарії відкривається Главою першою «Злочини проти республіки», а Глава друга Розділ I передбачає відповідальність за злочини проти життя⁴.

У системі Особливої частини Кримінального кодексу Республіки Польща 1997 р. (зі змінами на 1 серпня 2001 р.) на перше місце поставлені злочини проти миру, людяності та військові злочини (глава XVI), на друге злочини проти інтересів держави (Злочини проти Республіки Польща – Глава XVII, Злочини проти обороноздатності – Глава XVIII), і відповідно лише на третє місце ставиться охорона життя та здоров'я особи (Глава XIX)⁵.

До другої групи країн континентальної системи права відносяться ті, у яких охорона прав і свобод людини і громадянина, і в першу чергу права людини на життя, ставиться під першочерговий захист.

¹ Уголовный кодекс Дании / Науч. ред. и предисл. С.С. Беляева / Пер. с датского и англ. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – С. 183-189.

² Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – С.396.

³ Уголовный кодекс Литовской республики / Науч. ред. докт. юрид. наук В. Павилониса; предисл. канд. юрид. наук. Н.И. Мацнева / Пер. с лит. канд. филос. наук В.П. Казанскене. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – С. 242-245.

⁴ Уголовный кодекс Республики Болгария / Науч. ред. канд. юрид. наук А.И. Лукашова / Пер. с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – С.86, 94-100.

⁵ Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук А.И. Лукашов, докт. юрид. наук Н.Ф. Кузнецова / Пер. с польского Д.А. Барилевич. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – С. 121-132.

Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 року складається із трьох книг: «Загальні постанови», «Особливі постанови» та «Набуття сили та застосування Кримінально кодексу». КК Швейцарії виділяє Загальну та Особливу частини. Книга друга кодексу відкривається розділом про злочинні діяння проти особи (відповідно, Розділ перший цієї книги передбачає відповідальність за посягання на життя та здоров'я)¹. Таким чином, законодавець, розміщуючи саме в такій послідовності склади злочинів, врахував специфіку правових благ, що охороняються кримінальним законом, їх зміст та взаємозв'язок.

Основним джерелом кримінального права Австрії є Кримінальний кодекс (Федеральний закон про діяння, що знаходяться під загрозою покарання, яке призначається судом) 1974 року, який став результатом загальної реформи австрійського кримінального законодавства, що проводилася з 1945 року. Безсумнівним досягненням цього законодавчого акту є те, що його Особлива частина відкривається розділом про злочини проти особи. У першому ж розділі Особливої частини КК Австрії містяться норми про злочини проти життя та здоров'я².

Система Особливої частини кримінального права Франції є досить складною, це пояснюється тим, що, крім Кримінального кодексу, в цій державі діють й інші нормативно-правові акти, які також включають норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за те чи інше діяння. Кримінальний кодекс Франції набув чинності 1 березня 1994 р., після чого він неодноразово змінювався та доповнювався. Проте незмінно відкриває Особливу частину французького Кодексу книга II, яка встановлює кримінальну відповідальність за злочини та проступки проти особи. Починається книга розділом про найтяжчі злочини – злочини проти людства. До таких віднесені: геноцид, депортація, оборнення в рабство; масове та систематичне здійснення страт без суду, викрадення людей, за яким слідує їх

¹ Уголовный кодекс Швейцарии / Науч. ред., пред. и пер. с немецкого канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2002. – С.69, 160-169, 294.

² Уголовный кодекс Австрии / Пер. с нем. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – С. 43-48.

зникнення та ін. Наступний розділ присвячений кримінальній відповідальності за посягання на людську особистість – за умисне та неумисне посягання на життя людини, за посягання на фізичну чи психічну недоторканість особи, за сексуальні злочини і т.д.¹. У даному випадку той факт, що відповідальність за посягання на життя (вбивство і т.д.) передбачена у Розділі другому у книзі про злочинні посягання проти особи принципового значення не має, оскільки такі злочини, як геноцид і т.д. посягають в першу чергу на життя, і на життя не однієї людини, а багатьох.

Система Особливої частини Кримінального кодексу Іспанії 1995 р. (Книга II «Злочини та покарання») відкривається нормами про відповідальність за злочини проти життя (Розділ I – вбивство), далі йде відповідальність за аборт, за тілесні ушкодження, потім ідуть розділи про посягання на права людини і т.д. Завершують систему Особливої частини кодексу розділи про злочини проти Конституції, проти миру та безпеки держави та проти міжнародного співтовариства².

Н.Ф. Кузнецова та Ф.М. Решетніков зазначають, що поміщення на перше місце в системі Особливої частини Кримінального кодексу розділу про злочини проти особи не є новим. Саме за такою схемою будуються КК багатьох американських штатів³. Дійсно, у кримінальних кодексах ці злочини (злочини проти життя) частіше за все розташовуються після викладення питань Загальної частини (однак існують винятки, зокрема у КК штату Каліфорнія вони розміщені за злочинами проти трьох гілок влади, а у КК штату Пенсільванія, так як і в Примірному КК США – після розділу під назвою «Посягання на існування та безпеку (стабільність) держави»)⁴. Однак, винятки підтверджують правило.

¹ Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – С. 237-238.

² Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с предисл. докт. юрид. наук Н.Ф. Кузнецовой и докт. юрид. наук Ф.М. Решетникова. – М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. – С.51-76,183.

³ Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с предисл. докт. юрид. наук Н.Ф. Кузнецовой и докт. юрид. наук Ф.М. Решетникова. – М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. – С.51-76,183.

⁴ Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – С.89-90.

Отже, у континентальній системі кримінального права намітилась тенденція постановки на перше місце в Особливій частині Кримінального кодексу розділу про злочини проти прав і свобод людини і громадянина, і зокрема проти права людини на життя.

Виникає питання, за яким принципом відбувається побудова Особливої частини кримінальних кодексів країн СНД? Більшість кримінальних кодексів країн СНД (їх Особлива частина) будується за принципом першочергової охорони прав і свобод людини і громадянина (і в першу чергу це стосується права людини на життя).

Особлива частина Кримінального кодексу РФ 1996 р. відкривається розділом VII «Злочини проти особи», який має п'ять глав¹. Постановка цієї групи злочинів на перше місце, як зазначають Г.М. Борзенков та В.С. Комісаров, відповідає найважливішим концептуальним ідеям, що покладені в основу реформи кримінального права, а саме – пріоритетній охороні життя та здоров'я людини, її прав, свобод та законних інтересів. Сама по собі ця концепція заснована на положеннях Конституції РФ, що проголошує: «людина, її права та свободи є вищою цінністю. Визнання, додержання та захист цих прав і свобод людини і громадянина – обов'язок держави» (ст. 2). Про пріоритетність захисту зазначених благ говориться також і у багатьох міжнародних актах². Серед індивідуальних благ особи найважливішими є життя та здоров'я. Саме тому злочини проти життя та здоров'я поміщені на першому місці у системі Особливої частини КК. Можна зробити висновок, що Особлива частина КК РФ побудована, як згідно з міжнародними нормативними актами, так і з національними (Конституцією).

Таку ж побудову Особливої частини Кримінального кодексу сприйняла і більшість країн СНД: Особлива частина КК Грузії 1999 р. відкривається

¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. доктора юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 256-351.

² Курс уголовного права. Особенная часть: Учеб. для вузов: В 5 т. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Том 3 / Под ред. док. юрид. наук, проф. Г.Н. Борзенкова и канд. юрид. наук, проф. В.С. Комиссарова. – С.91.

Розділом сьомим «Злочини проти людини», глава десята якого передбачає відповідальність за злочини проти життя¹; КК Казахстану 1997 р. – Глава 1 «Злочини проти особи»²; КК Киргизтану 1997 р. – Розділ I «Злочини проти особи», глава 16 якого передбачає відповідальність за злочини проти життя та здоров'я³; КК Таджикистану 1998 р. – Розділ VII «злочини проти особи», глава 16 цього розділу передбачає відповідальність за посягання на життя та здоров'я⁴; КК Туркменистану 1997 р. - Розділ VII «Злочини проти особи», глава 16 розділу передбачає відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи⁵; КК Узбекистану 1995 р. – Розділ перший «Злочини проти особи», глава 1 «Злочини проти життя»⁶.

Особлива частина КК Білорусі 1999 р. відкривається Розділом VI «Злочини проти миру, безпеки людства та військові злочини», у Главі 19 Розділу VII передбачається відповідальність за злочини проти життя та здоров'я⁷. Особлива частина КК Азербайджану 1999 р. будується за таким же принципом: Розділ VII «Злочини проти миру та безпеки людства», а потім Розділ VIII «Злочини проти особи (Глава 18 «Злочини проти життя та здоров'я»⁸. Отже, на перше місце у системі Особливої частини Кримінального кодексу в цих державах ставляться злочини проти миру та безпеки людства, на друге – проти особи.

Можна зробити висновок, що простежується тенденція пріоритетної охорони прав і свобод людини і громадянина, і в першу чергу права людини на життя у кримінальному законодавстві більшості країн СНД, і останнім

¹ Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З.К. Бигвава / Пер. с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – С. 165-177.

² Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1997. – № 15-16. – Ст.211.

³ Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С.289.

⁴ Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2001. – № 6. – Ст.167.

⁵ Ведомости Меджлиса Туркменистана. – 1997. – № 2. – Ч. II. – Ст.9.

⁶ Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан. – 1995. – №1.

⁷ Уголовный кодекс Республики Беларусь / Предисл. проф. Б.В. Волженкина; Обзорн. ст. А.В. Баркова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С.199, 212.

⁸ Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С.290.

часом Європи. І лише меншість країн на перший щабель ставить інтереси держави, і як не прикро, серед цих країн і Україна.

Таким чином, базуючись на: 1) розумінні об'єкта злочину як прав та свобод людини і громадянина; 2) історичному досвіді нашої держави (зокрема, на дослідженні законодавства періоду Київської Русі); 3) міжнародному досвіді (Загальній декларації прав людини 1948 р.; Пакті про громадські та політичні права 1966 р. та ін.); 4) засадах державної, і як її напрямку кримінально-правової політики нашої держави; 5) Конституції України (ст.3); 6) ст. 1 КК України, що проголошує завдання Кримінального кодексу України; 7) світовому досвіді побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу, який свідчить про те, що кримінально-правовій охороні та захисту у першу чергу підпадають права та свободи людини (право людини на життя), ми дійшли висновку, що система Особливої частини Кримінального кодексу України потребує змін і згодні з точкою зору вчених, які вважають, що вона повинна відкриватися розділом «Злочини проти життя та здоров'я особи». Але слід зауважити, що, по-перше, говорячи про першочергове місце цих прав у схемі цінностей, що підлягають охороні та захисту кримінальним правом не слід забувати, що ці права (право на життя та здоров'я) не можуть бути відірваними від інших прав людини і громадянина (як зазначає О.В. Домбровська, право на життя належить до групи громадських прав, тому його слід розглядати у поєднанні з іншими правами цієї групи¹), і по-друге, виходячи із розуміння об'єкта злочину як прав та свобод людини і громадянина, зміни повинні торкатися не лише розміщення розділу КК України, що передбачає відповідальність за посягання на життя людини, а також назви цього розділу, який має називатися «Злочини проти права на життя та здоров'я особи» та системи КК в цілому, з урахуванням ваги та значущості тих чи інших прав та свобод. Ми ж в рамках дослідження горимо лише про право людини на життя (про місце

¹ Домбровська О.В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна акад. внутрішніх справ України. – К., 2005. – С.3.

злочинів проти життя в системі Особливої частини КК), оскільки обсяг даної роботи не дозволяє розглянути систему Особливої частини Кримінального кодексу в комплексі.

2.3. Кримінальна відповідальність як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя

Що стосується кримінальної відповідальності, як елементу Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя, то нашою метою не є дослідження поняття, суті та змісту кримінальної відповідальності (питанню кримінальної відповідальності присвячено досить багато досліджень¹) як такої, нашою метою є визначення та аналіз проблемних питань в їх системі.

Якщо звернутися до міжнародного права, то тлумачення ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод виходить з того, що вона наділяє державу певними позитивними обов'язками, зокрема, обов'язком забезпечення встановлення кримінальної відповідальності за умисні вбивства у національному законодавстві. Це положення повністю

¹ Браїнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М.: “Юридическая литература”, 1963; Браїнин Я.М. Уголовный закон и его применение. – М.: “Юридическая литература”, 1967; Курляндский В.И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. – М.: “Юридическая литература”, 1965; Фефелов П.А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности: основные методологические проблемы – М.: Юридическая литература, 1972; Ераксин В.В. Ответственность за преступление. – М.: Юридическая литература, 1979; Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. – Л.: Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1982; Прохоров В.С. Преступление и ответственность. – Л.: Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1984; Бойцов А.И. Содержание уголовной ответственности // Вопросы уголовной ответственности и наказания: Межвуз. сб. – Красноярск: Издательство Красноярского ун-та, 1986; Тарбагаев А.Н. Пределы уголовной ответственности // Вопросы уголовной ответственности и наказания: Межвуз. сб. – Красноярск: Издательство Красноярского ун-та, 1986; Благов Е.В. Пределы реализации уголовной ответственности при назначении наказания // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: Межвуз. сб. науч. тр. / Воронежский государственный ун-т им. Ленинского комсомола. – Воронеж: Издательство Воронежского ун-та, 1989; Пинаев А.А. Вина и уголовная ответственность // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: Межвуз. сб. научн. трудов. – Воронеж: Издательство Воронежского ун-та, 1986; Мельникова Ю.Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания. – Красноярск: Издательство Красноярского ун-та, 1989; Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и формы ее реализации. Общая часть: Курс лекций. – Одеса: АО БАХВА, 1996; Кропачев Н.М., Прохоров В.С. Механизм уголовно-правового регулирования: Уголовная ответственность: Учеб. пособ. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный ун-т, 2000; Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2000.

знайшло відображення у національному законодавстві України: найсуворіша відповідальність передбачена за позбавлення людини життя.

Однак як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя кримінальна відповідальність не може зводитися лише до того, що національне законодавство передбачає кримінальну відповідальність за умисні вбивства. Як елемент Концепції, кримінальна відповідальність, з одного боку, має певні особливості у порівнянні з іншими елементами, з іншого боку вона входить до єдиної системи, що покликана забезпечити охорону права людини на життя, і взаємодіє з іншими елементами цієї системи; крім того вона повинна підпорядковуватися єдиній ідеї Концепції. Таким чином, *кримінальна відповідальність як елемент Концепції повинна розглядатися як інститут кримінального права, який стоятиме на сторожі захисту прав та свобод людини і громадянина, і, в першу чергу, права людини на життя. Винний підлягає кримінальній відповідальності, тому що порушив права і свободи інших людей і громадян.*

Ми не ставимо за мету провести детальний аналіз складів злочинів, які передбачають відповідальність за позбавлення людини життя, а зупинимось лише на моментах, які й досі не вирішені як в теорії, так і в практиці кримінального права і мають принципове значення для належної кримінально-правової охорони права людини на життя.

Дискусії точаться навколо того, чи доцільно встановлювати кримінальну відповідальність за так зване вбивство із співчуття. Як вже зазначалося, одним з елементів права людини на життя є право вільного розпорядження людиною своїм життям. Останнім часом, у зв'язку зі змінами, що відбуваються у суспільстві (в тому числі і вплив на національне законодавство міжнародних стандартів у галузі прав людини, і визнання природних та невід'ємних прав людини вищою цінністю суспільства та держави, з розвитком медичних технологій, що дозволяють впродовж тривалого періоду підтримувати життя смертельно хворого пацієнта), піднімаються на новий щабель обговорення проблеми евтаназії та права

людини на смерть. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у світі кожного року вчинюється понад 500 тис. самогубств та близько 7 тис. спроб. Довгі роки укорінювалося переконання, що позбавляють себе життя лише психічно хворі. Насправді вони складають лише 25 – 27 %, близько 19% - алкоголіки, а останні – переважна частина – особи, які ніколи не лікувалися у психіатрів і ніколи не виявляли яких-небудь особливостей у поведінці, що дозволили б віднести їх до категорії хворих¹.

Виникає питання, якщо серед природних та невід'ємних прав людини право на життя є найвагомим, яке дається йому з появою самого життя, чи вправі вона сама розпорядитися цим правом та своїм життям? Тобто чи можливо говорити про «право людини на смерть», і якщо так, то в яких випадках?

Ці питання й досі залишаються дискусійними. Як звертає увагу Т.М. Нуркаєва, не вирішені вони й на рівні законодавства Ради Європи. На сьогодні до Європейської комісії з прав людини та Європейського Суду не надходило ніяких справ у зв'язку з цим питанням. Ні у Комісії, ні у прецедентному праві у зв'язку, зокрема, з проблемою евтаназії не розглядаються питання про припустимість самогубства з юридичної точки зору, та залишається відкритим питання: чи охоплюється правом на життя обов'язок жити та, відповідно, чи може індивід відмовитися від цього права².

Право людини вільно розпорядитися своїм життям містить в собі й право самій піти з життя (тобто вчинити самогубство) та право піти з життя за допомогою інших осіб.

Оскільки ми розглядаємо право на життя з позицій кримінального права, то говорити про можливість самогубства, як елементу права на життя в рамках цієї роботи є недоцільним (про це мова йшла у розділі 1). Що ж стосується права піти з життя за допомогою інших осіб, то цей елемент права

¹ Вольнова Г. Кто они самоубийцы? // Известия. – 1990. – 3 янв. – С.3.

² Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2003. – С.141.

на життя заслуговує на увагу в рамках кримінального права. Ми підкреслюємо, що не ставимо на меті детальне дослідження таких питань, як: поняття евтаназії та виділення її видів, вбивства з мотивів співчуття та визначення його понять та змісту; нашою метою є аналіз права людини піти з життя за допомогою інших осіб в рамках елементу права людини на життя.

Що стосується терміну «евтаназія», то в теорії виділяється досить широке коло визначень цього явища, які можна поділити на дві групи: вузьке розуміння цього поняття, де суб'єктом її вчинення виступає лише лікар: Евтаназія (з грецької *eu* – гарно та *thanatos* – смерть) – допомога при смерті, мистецтво лікаря полегшити помираючому смерть, щоб позбавити помираючого від мук¹. Евтаназія – це умисні дії або бездіяльність медичного працівника, які вчинюються у відповідності з явним та недвозначно вираженим проханням поінформованого хворого або його законного представника з метою припинення фізичних та психічних страждань хворого, що знаходиться у загрозовому для життя стані, і в результаті яких настає смерть. Поінформованість означає, що пацієнт поінформований про стан свого здоров'я, діагноз, розвиток хвороби та наслідки того чи іншого лікування або відмови від такого². Виділяють і ширше поняття евтаназії, в якому суб'єктом є будь-яка людина. Під евтаназією необхідно розуміти умисне позбавлення життя хворого, вчинене лікарем або іншою особою із згоди хворого або із згоди його близьких, або із особистої ініціативи лікаря з мотивів співчуття до хворого і з метою його позбавлення від неперестанних мученицьких страждань, що викликані невиліковною хворобою³. Евтаназія у кримінально-правовому сенсі – це умисне позбавлення життя хворого, що вчинено лікарем або іншою особою зі згоди хворого або зі згоди його близьких або з особистої ініціативи лікаря з мотивів співчуття до хворого і з

¹ Философский энциклопедический словарь / Сост.: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С.529.

² Крылова Н.Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект // Вестник Московского ун-та: Серия. 11. Право. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – № 2. – С.20.

³ Ивченко О.С. Уголовная ответственность за эвтаназию в России // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – С.142.

метою позбавити його від страждань, що не припиняються, і викликані невиліковною хворобою.

Крім того, на сучасному етапі розвитку теорії кримінального права точаться гострі дискусії не лише щодо розуміння поняття евтаназії, а й щодо розподілу її на види: на добровільну та примусову – в залежності від наявності чи відсутності згоди самого індивіду; на активну та пасивну – в залежності від характеру поведінки (дія або бездіяльність)¹.

Разом з тим, необхідно звернути увагу на те, що в літературі відмічається, що на сучасному етапі евтаназія розуміється як різновид лікарської діяльності: «...ототожнюється з поняттям «вбивство із милосердя», а як лікарська тактика – означає скорочення руками медиків (через прямі дії або в силу професійної бездіяльності) життя хворих певної категорії². Суб'єктом вбивства із співчуття може бути лікар, близька людина, родич, інша особа, тобто суб'єкт є загальним³. Відповідно, якщо ми говоримо, що евтаназія вчинюється виключно лікарем, а суб'єктом вбивства з милосердя може бути будь-яка особа, тоді ми не можемо ототожнювати поняття вбивство, вчинене з мотивів співчуття та евтаназію. Отже, можна виділити випадки, коли людина йде з життя за допомогою медичного працівника, і випадки, коли людина йде з життя за допомогою інших осіб. Ми звертаємо увагу саме на цей аспект, тому що вважаємо, що це має принципове значення, оскільки вживання лише терміну евтаназія не розкриває повністю сутність такого елементу права на життя, як право вільного розпорядження людиною своїм життям, і зокрема право піти з життя за допомогою інших осіб.

¹ Химченко С.А. Эвтаназия: проблемы легализации, правовое регулирование и ответственность // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.103; Дмитриев Ю.А., Шленева Е.В. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Государство и право. – 2000. – №11. – С. 53-56; Ивченко О.С. Уголовная ответственность за эвтаназию в России // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – С. 143-144.

² Иванюшкин А.Я. Профессиональная этика в медицине (философские очерки) / АМН СССР. – М.: Медицина, 1990. – С.149.

³ Капинус О.С. Эвтаназия в свете права на жизнь: (Монография). – М.: Издательский дом “Кармен”, 2006. – С.208.

Ми згодні з С.А. Химченком, що проблема евтаназії – це проблема вибору. (Морального вибору суспільства, професійного та етичного вибору лікаря, персонального вибору індивіда). Цей вибір може і повинен здійснюватися на основі біологічної етики. Однак етичні норми не наділені ефективним механізмом реалізації. Тим паче, що в наш час відбувається атрофування моральних засад, що призводить до духовної кризи¹. Тому саме право, яке має різноманітні засоби регламентації тієї чи іншої діяльності, виступає мірою соціального компромісу та механізмом забезпечення суспільної безпеки.

Основоположним правом людини є право на життя, яке передбачає й існування «права на смерть». Ця проблема широко дискутувалася як вченими-юристами, так і філософами, соціологами та ін. у всі часи і продовжує викликати суперечки і тепер. Існують дві протилежні позиції, щодо можливості людини вільно розпорядитися своїм життям: на одній позиції прибічники «права на смерть», на другій – противники такого права. Ми проаналізуємо підходи до вирішення цього вельми складного питання (яке на нашу думку має характер здебільшого морально-етичний), і зробимо спробу з'ясувати: чи має все ж таки людина право вільного розпорядження своїм життя і яким чином це відбивається у законодавстві.

До прибічників законодавчо дозволеної евтаназії відносяться, як це не дивно, лікарі (ми базуємося на соціологічних даних, що існують у РФ: опитування, проведене у 1994 р. серед лікарів у віці до 30 років, показало, що на питання – чи вважаєте ви евтаназію припустимою? – 49 % респондентів відповіли – так. Весною 2000 р. на аналогічне запитання у Московській медичній академії імені І.М. Сеченова «так» відповіли 78 % студентів, неприйнятною евтаназію визнало лише 18 % респондентів²). Деякі з них практикують евтаназію та вважають її прийнятною по відношенню до новонароджених інвалідів, смертельно хворих пацієнтів, які явно та чітко

¹ Химченко С.А. Эвтаназия: проблемы легализации, правовое регулирование и ответственность // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.101.

² Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – С.118.

висловлювали своє бажання померти¹. Є прибічники евтаназії і серед юристів. Вони досить часто обґрунтовують свою позицію посиланням на природні, невід'ємні, конституційні суб'єктивні права, основні права та свободи людини. Зокрема, М.І. Матузов вказує, що гарантуючи право на життя, Конституція одночасно передбачає і право розпоряджатися ним на свій розсуд, і допустити можливість реалізації цього права можна лише шляхом евтаназії, тобто задоволенням прохання невиліковно хворого про прискорення його смерті². Ю.А. Дмитрієв та Є.В. Шленова зазначають, що конституційне встановлення права на життя логічно означає юридичне закріплення права людини на смерть. Очевидно, якщо право на життя відноситься до кола особистих прав людини, то його реалізація здійснюється нею індивідуально та самостійно, незалежно від волі інших³. Вони посилаються на Декларацію прав людини і громадянина, затверджену Постановою Верховної Ради РРФСР від 22 листопада 1991 р., яка містила норму, що не увійшла до чинної Конституції Росії, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя (необхідно зазначити, що ст. 27 Конституції України містить таке положення). Це положення на думку прибічників «права людини на смерть» означає, що питання життя та смерті юридично повинно вирішуватися людиною індивідуально, без участі інших осіб⁴. На їхню думку, виключення становить смертна кара, яка являє собою юридично визначену межу дії права на життя і один з видів кари, реакції суспільства на злочинні діяння, вчинені винним. У всіх інших випадках втручання інших осіб у вирішення людиною питання життя та смерті необхідно було б визнати юридично недопустимим. Український законодавець визнав неприпустимим втручання держави у право людини на життя на рівні

¹ Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2003. – С.142.

² Матузов Н.И. Право на жизнь в свете российских и международных стандартов // Правоведение. – 1998. – № 1. – С.27.

³ Дмитриев Ю.А., Шленова Е.В. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Государство и право. – 2000. – №11. – С.52.

⁴ Дмитриев Ю.А., Шленова Е.В. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Государство и право. – 2000. – №11. – С.52; Дмитриев Ю.А. Конституционное право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Право и политика. – 2000. – № 7. – С.127-128.

встановлення та призначення покарання у виді смертної кари, тим самим підкріпивши тезу, що своїм правом на життя має розпоряджатися лише сама людина, якій це право належить.

Прибічником евтаназії виступає О. Довбуш, але він зазначає, що законодавчо врегулювати в Україні можливо лише процес виключно обмеженої евтаназії, яка б не суперечила чинному та перспективному законодавству, а також не зачіпала професійного гуманізму та етики медичних працівників¹.

На думку М.М. Малєїної, у законі повинна бути дозволена і активна, і пасивна евтаназія. Не кожен має сили лежати паралізованим, відчуваючи постійні гострі болі. Тому рішення про евтаназію повинно прийматися самим пацієнтом. Чи варте життя продовження – питання, яке ні одна людська істота не може вирішити за іншу. Тому на момент прийняття рішення громадянин повинен бути дієздатним, а також не мати будь-яких хвороб, що супроводжуються нав'язливими ідеями смерті. Якщо, з точки зору автора, пацієнт знаходиться у стані непритомності і раніше не оформив належним чином своєї згоди на евтаназію, то відповідні заходи не можуть застосовуватися².

А.Ф. Коні вважав, що добровільна активна евтаназія може бути застосована у виключних випадках за наявності таких умов: а) свідоме та настійливе прохання хворого; б) неможливість полегшити страждання хворого відомими засобами; в) безсумнівній доведеності неможливості врятувати життя, що встановлена колегією лікарів при обов'язковій одностайності; д) попередньому повідомленні органам прокуратури та у присутності працівників прокуратури³. Необхідною умовою застосування евтаназії є наявність свідомого та настійливого прохання хворого, тобто на момент прийняття рішення людина повинна бути дієздатною та не мати

¹ Довбуш О. Право на гідну смерть // Право України. – 2002. – № 10. – С.124.

² Малєїна М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – 2 изд., испр. и доп. – М.: МЗ-Пресс, 2001. – С.70-71.

³ Коні А.Ф. К материалам о врачебной тайне // Врачебное дело. – М., 1928. – № 6. – С.10.

будь-яких хвороб, що супроводжуються нав'язливою ідеєю смерті. Тому, як зазначає С.А. Химченко, до застосування евтаназії необхідно організувати обов'язкову попередню консультацію пацієнта з психотерапевтом¹. Не можна не погодитися з тим, що дійсно в момент, коли людина приймає рішення про припинення життя, вона повинна бути дієздатною та не мати хвороб, що супроводжуються виникненням нав'язливих ідей смерті, оскільки в іншому випадку неможливо встановити, чи дійсно особа хоче позбавитися страждань шляхом евтаназії, чи це лише імпульсивне рішення, яке може бути змінено. Наприклад, Трюс Постма, яка вперше застосувала евтаназію в Голландії, запропонувала, щоб людина, яка знаходиться у здоровому глузді та твердій пам'яті, заздалегідь застрахувала себе від можливості мученицького кінця, підписавши згоду на евтаназію у випадку, якщо на її долю випаде таке. Якщо пацієнт раніше не оформив належним чином згоду на евтаназію, то відповідні заходи не можуть бути застосовані².

Якщо ми говоримо, що особа, яка надає згоду на евтаназію, повинна бути дієздатною, то згода неповнолітнього на її застосування також не має юридичної сили, оскільки згідно з цивільним законодавством особа володіє повною дієздатністю при досягненні 18 років. С.А. Химченко зазначає, що батьки, опікуни, піклувальники не можуть вирішувати це питання за неповнолітніх³. З цим ми повністю погоджуємося, але що до того, чи може взагалі третя особа надати згоду на евтаназію і чи не буде це порушенням права людини на життя детальніше ми зупинимося далі.

А.В. Соловйов також відстоює тезу, що в Україні можна говорити про можливість легалізації евтаназії (до того ж, як активної, так і пасивної) але лише за волею самої людини і в передбаченому законом порядку. Він зазначає, що право людини на життя не може розглядатися як її обов'язок жити, тим більше за наявності смертельної хвороби, яка спричиняє людині

¹ Химченко С.А. Эвтаназия: проблемы легализации, правовое регулирование и ответственность // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.106-107.

² Смирнова Е. Дело об эвтаназии // Эхо планеты. – М., 1993. – № 19-20. – С.37.

³ Химченко С.А. Эвтаназия: проблемы легализации, правовое регулирование и ответственность // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.107.

істотні страждання¹. А.В. Соловійов аргументує свою позицію, виходячи з базових положень права людини на життя, а саме з того, що законодавство гарантує не життя, а право на життя (і з цим ми повністю погоджуємося), і що, згідно ст. 27 Конституції України, ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Перша теза, на його думку, свідчить про те, що можлива легалізація евтаназії на Україні не призведе до суперечності із Конституцією України чи міжнародними документами. Друга теза наводить на думку про те, що не всяке позбавлення людини життя є свавільним і, відповідно, таким, що порушує закон. У цьому випадку евтаназія не може розглядатися свавільним позбавленням людини життя, оскільки самою людиною надано згоду на такий вчинок, а отже, евтаназія не суперечить ст. 27 Конституції України. І з цією тезою не можливо не погодитись, оскільки, дійсно, якщо людина має бажання піти з життя за допомогою інших осіб і висловлює це бажання, то про свавільне позбавлення життя мова йти не може.

Серед противників щодо такого підходу до вирішення проблеми евтаназії є такі, що погоджуються з тим, що аргументи прибічників евтаназії заслуговують на увагу, але є й такі, що досить категорично ставляться до можливості її застосування.

Зокрема Н.Є Крилова, говорить про те, що фактично людина не може повністю незалежно від інших суб'єктів, наприклад від держави, здійснювати своє суб'єктивне право на життя. Вже у положовому будинку (а може й раніше, в залежності від того, чи визнаємо ми право на життя ще ненародженої дитини) право людини на життя залежить від дій та волі інших осіб: батьків, медичного персоналу. Право на життя – специфічне суб'єктивне право, воно суттєво відрізняється від таких прав, як, наприклад, право власності, право брати шлюб та ін. Життя та здоров'я, що належать до категорії суб'єктивних прав, одночасно являють собою ті блага, які в правовій державі всіляко охороняються та підтримуються, складають

¹ Соловійов А.В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка – Львів, 2004. – С.9.

суспільну цінність. Н.Є Крилова підкреслює, що, звісно, життя та здоров'я – це якась казенна власність, що належить державі та суспільству. Однак конституційне закріплення права на життя не означає автоматичного закріплення права на свою «протилежність» – смерть. Стаття 20 Конституції Російської Федерації 1993 р. (відповідно ст. 27 Конституції України) про право на життя переслідує конкретну мету: заборонити свавільне позбавлення життя будь-якої людини до якої б нації, раси, етнічної групи вона не належала, і якої б статі не була, поза залежністю від будь-яких ознак, якостей, вчинків людини¹.

Таким чином, Н.Є Крилова стверджує, що глибинний і дійсний зміст даної конституційної норми полягає у тому, що право на життя проголошується і закріплюється в як невід'ємне суб'єктивне право кожної людини незалежно від будь-яких відмінностей. Однак зазначається, що разом з тим конституційна норма не закріплює обов'язок жити, оскільки, як пояснює Н.Є Крилова, якщо припустити, що людина не тільки має право, але і зобов'язана жити, то невиконання такого обов'язку повинно потягти відповідальність, як це відбувається у випадках невиконання обов'язків. Крім того, обов'язок жити повинен був би відповідати обов'язкові підлягати медичному втручанню у випадках, коли життя людини знаходиться під загрозою. Але, згідно з Основами законодавства Російської Федерації про охорону здоров'я громадян 1993 р., необхідною передумовою медичного втручання є поінформована добровільна згода громадянина (ст. 32). Громадянин або його законний представник мають право відмовитися від медичного втручання або вимагати його припинення, за виключенням випадків, коли громадянин страждає на хворобу, небезпечну для оточуючих, або тяжким психічним розладом, а також у випадках, коли здійснюється лікування осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння (статті 33, 34 Основ

¹ Крылова Н.Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект // Вестник Московского ун-та: Серия. 11. Право. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – № 2. – С.22.

законодавства РФ про охорону здоров'я)¹. Українське законодавство містить відповідні положення. Згідно зі ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року (з подальшими змінами та доповненнями) згода інформованого відповідно до статті 39 цих Основ пацієнта необхідна для застосування методів діагностики, профілактики та лікування. Щодо пацієнта, який не досяг віку 15 років, а також пацієнта, визнаного в установленому законом порядку недієздатним, медичне втручання здійснюється за згодою їх законних представників². Тому, немає ніяких правових підстав зобов'язати лікуватися людину, яка страждає на тяжку, хворобу, що загрожує її життю. Чи не є це підтвердженням того, що в даному випадку можливість відмови від лікування є непрямим підтвердженням встановлення в законі права людини на смерть?

Звернувшись до міжнародних документів, зокрема до Європейської конвенції з прав та основних свобод людини, прийнятої 4 листопада 1950 р., яка набула чинності 3 вересня 1953 р., та практики їх застосування, ми можемо констатувати, що проблема евтаназії не вирішена і на міжнародно-правовому рівні.

Згідно з Венеціанською декларацією про термінальний стан, яка була прийнята 35-ю Всесвітньою медичною асамблеєю (ВМА) у жовтні 1983 р., у процесі лікування лікар зобов'язаний, у міру сил, полегшити страждання пацієнта, завжди керуючись інтересами хворого. При цьому вважається, що лікар не продовжує страждання людини, що помирає, припиняючи на її прохання, а якщо хворий перебуває у непритомному стані – на прохання рідних, лікування, що здатне лише відстрочити настання неминучого кінця. Разом з тим, відмова від лікування, згідно з Декларацією 1983 р., не звільняє

¹ Крылова Н.Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект // Вестник Московского ун-та: Серия. 11. Право. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – № 2. – С.23.

² Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. з подальшими змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.

лікаря від обов'язку допомогти помираючому, призначивши ліки, що полегшують страждання¹.

Якщо звернутися до Декларації про еутаназію, що була прийнята у жовтні 1987 р. в Мадриді на 39-й ВМА, то в ній зазначається, що еутаназія, як акт умисного позбавлення життя пацієнта, навіть на прохання самого пацієнта або на основі звернення з подібним проханням його близьких, є неетичною. Це не виключає необхідності поважливого ставлення лікаря до бажання хворого не перешкоджати перебігу природного процесу помирання у термінальній фазі захворювання².

Отже, ми можемо зробити висновок, що і Венеціанська, і Мадридська декларації ВМА допускають пасивну форму еутаназії, а саме, лікар не приймає ніяких заходів для продовження життя хворого, а лише застосовує обезболюючі препарати.

В Україні еутаназія заборонена законом, в якій би формі вона не здійснювалася. Це закріплено ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я: медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань. Відповідно, названа стаття передбачає, що особа, яка свідомо вчинила еутаназію, підлягає кримінальній відповідальності згідно з законодавством України.

Однак необхідно зазначити, що вітчизняному кримінальному праву відомі випадки звільнення від кримінальної відповідальності за спричинення смерті з мотивів співчуття. Як звертає увагу С.В. Бородін, у примітці до ст. 143 КК РРФСР 1922 р. (відповідно й у примітці до ст. 143 КК УРСР 1922 р.) говорилося, що вбивство, вчинене на прохання убитого із співчуття, не карається. Однак судова практика показала, що безкарність позбавлення життя на прохання потерпілого із співчуття є неправильною, і примітка через

¹ Островская И.В. Медицинская этика: Сб. док.: [Справ. пособ. для студ. мед. колледжей и училищ] / В. Г. Лопатников. – М.: АНМИ, 2001. – С.48.

² Островская И.В. Медицинская этика: Сб. док.: [Справ. пособ. для студ. мед. колледжей и училищ] / В. Г. Лопатников. – М.: АНМИ, 2001. – С.48-49.

декілька місяців після введення в дію кодексу була відмінена¹. М.Д. Шаргородський відмічає, що причиною відміни цієї примітки було те, що існування подібного законодавчого положення здатне привести до зловживань, бо перевірити наявність співчуття досить важко, і саме тому, недоцільно вирішувати це питання в законі². М.І. Загородников зазначає, що безкарність позбавлення життя потерпілого на його прохання не тільки суперечить вимогам моралі, й створює умови для маскуванню умисного вбивства, яке вчинено із злочинних міркувань, некараним позбавленням життя на прохання потерпілого. Досить часто неможливо встановити, чи виконано прохання потерпілого з мотивів співчуття до нього, як це вимагає закон, або з інших мотивів. Ще один аргумент, щодо відмови від збереження даної норми, з яким ми не можемо не погодитися, міститься в тому, що прохання потерпілого може бути викликане хвилинною слабкістю, переживанням важкого фізичного болю та іншими тимчасовими умовами. Надання допомоги потерпілому, моральна підтримка, полегшення фізичного болю досить часто нейтралізують бажання померти³. Відповідно, подібні дії особи повинні кваліфікуватися як просте вбивство, а мотиви повинні розглядатися як такі, що пом'якшують вину⁴. І.Я. Фойницький вважав, що вбивство не перестає бути вбивством, хоч би воно було вчинено із згоди вбитого. В цьому випадку мова може йти лише про зниження покарання, але не з причин, що лежать у предметі посягання, а з особливостей внутрішньої сторони⁵. Разом з тим, як вказує М.Д. Шаргородський, Гольдендорф вважав, що карність вбивства за згодою вбитого при безкарності

¹ Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.51.

² Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. – М.: Издательство министерства юстиции СССР, 1948. – С.206-207.

³ Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Юридическая литература, 1961. – С.42.

⁴ Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. – М.: Издательство министерства юстиции СССР, 1948. – С.207.

⁵ Фойницький І.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1912. – С.12-13; Фойницький І.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. – Посмертное 7-е изд., доп. и пересмотренное А.А. Жижиленко. – СПб.: Типография М. Меркушева, 1916. – С.13.

самогубства...неправильна. Обидва ці види позбавлення життя знаходяться у нерозривному історико-етичному зв'язку¹.

Досить категорично щодо легалізації евтаназії висловлюється В.А. Глушков, який вважає легалізацію евтаназії в нашому суспільстві неприпустимою. Оскільки ця ідея не має під собою етичних підстав². Мова йде про те, що лікар, що допустив евтаназію, порушує тим самим найважливіший гуманістичний принцип медицини, відомий ще з давнини. Згідно з ним, кожний лікар повинен боротися за життя хворого до останнього подиху.

Ще більш категорично з цього приводу висловлюється С.Ф. Мілюков, який вважає, що евтаназія зачіпає інтереси і здорових людей, яких досить легко та просто (за допомогою корумпованих ескулапів) можна перетворити на безнадійно хворих. Евтаназія, з точки зору С.Ф. Мілюкова, перешкоджає зусиллям по розробці найбільш дієвих заходів врятування людського життя та відроджує практику гітлерівських фашистів, які ліквідували невиліковно хворих пацієнтів³. Ці аргументи заслуговують на увагу, але, на наш погляд, вони мають дещо перебільшений характер, оскільки сам факт можливості евтаназії, не може призвести до зупинки наукових розробок у галузі медицини (хоча ми згодні, що дозвіл на проведення евтаназії може стати певним психологічним гальмом для пошуку нових, більш ефективних засобів діагностики та лікування важкохворих) та глобальному позбавленню життя хворих під прикриттям евтаназії.

Категорично щодо аморальності та неприпустимості саме активної евтаназії висловлюється С.А. Химченко, пояснюючи це такими причинами:

1. Ця практика неминуче призведе до діагностичних помилок. У медичній практиці виключно рідко, але реально, коли безнадійні, з точки

¹ Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. – М.: Издательство министерства юстиции СССР, 1948. – С.207.

² Глушков В.А. Проблемы уголовно-правовой ответственности за общественно опасные деяния в сфере медицинского обслуживания: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Киевский национальный ун-т им. Тараса Шевченка – К., 1990. – С.36.

³ Милуков С.Ф. Российское уголовное законодательство. Опыт критического анализа / Санкт-Петербургский ин-т внешнеэкономических связей, экономики и права; Общ-во "Знание" Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб.: СПб ИВЭСЭП, 2000. – С.162.

зору якихось медичних стандартів, хворі видужують. Іншими словами, певний процент помилок буде обумовлений обмеженістю медико-клінічної науки. І з цим не можливо не погодитися.

2. Ще більше діагностичних помилок буде з причин недостатнього професіоналізму окремих лікарів. Оскільки сьогоднішні суперечки відносно евтаназії в значній мірі спровоковані обговоренням проблеми смерті мозку (на нашу думку, ця заява є дещо категоричною, оскільки проблема евтаназії здебільшого все ж таки пов'язана з питанням: чи може людина, яка внаслідок хвороби зазнає як фізичних, так і моральних страждань, піти з життя за допомогою інших осіб).

3. Не можна не враховувати небезпеки умисних зловживань. Цей аргумент, на наш погляд, є досить вагомим, оскільки нині наше суспільство не може гарантувати (у разі легалізації евтаназії) дотримання всіх належних, встановлених законодавством, умов її здійснення.

4. Евтаназія як форма медичної практики матиме деморалізуючий та ятрогенний вплив небачених до цих пір масштабів та сил на величезне коло хворих.

5. Евтаназія – це лікарська капітуляція. Вона здійснить деморалізуючий вплив і на медичний персонал¹.

Схожі аргументи, щодо неприпустимості евтаназії сформульовані також А.Я. Іванюшкіним, вони мають такий вигляд:

1. Поняття «безнадійно хворий», «помираючий хворий» не є суворо клінічними, це здебільшого оціночні, антропоморфні поняття.

2. Ця практика неминуче призведе до діагностичних помилок.

3. Непрофесійність певних лікарів. Це певно одвічна проблема. Ще Ф. Бекон, характеризуючи стан медицини, звертав увагу на лінощі та безграмотність медичних працівників.

4. Небезпека зловживань.

¹ Химченко С.А. Эвтаназия: проблемы легализации, правовое регулирование и ответственность // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С.109.

5. Евтаназія, як форма медичної практики, матиме деморалізуючий вплив на велике коло хворих.

6. Евтаназія – це лікарська капітуляція, матиме деморалізуючий вплив і на медичний персонал¹.

Аналізуючи наведені доводи, ми можемо зазначити, що поняття «невиліковність» – це досить умовне поняття, і тут ми згодні з Г.Б. Романовським, що воно значною мірою залежить від коштів та можливостей, що мають у своєму розпорядженні пацієнт та лікар². До того ж не останнє місце в цій залежності займають кошти та можливості саме хворого, оскільки на сьогодні ні одна країна не може дозволити собі застосовувати всі ті засоби, які може запропонувати медицина, і, відповідно, відбуваються пошуки шляхів по скороченню витрат. Одним із способів такого скорочення може виступити евтаназія (не потрібно витрачати кошти на дорогі операції, ліки та ін.). За сучасних умов недостатнє фінансування української медицини зумовлює і відношення медиків до проблеми евтаназії.

Що стосується діагностичних помилок, то як ми вже зазначали, це досить слушний аргумент, оскільки будь-який прогноз завжди є тільки імовірним (він багато в чому залежить від внутрішнього відношення хворого до захворювання, довіри до лікаря, бажання вилікуватися та ін.).

Доволі часто евтаназія обґрунтовується тим, що не саме біологічне існування є благом, а лише певна якість життя. Як зазначають Ю.А. Дмитрієв та Є.В. Шмельова, подібний підхід переважає серед медичних працівників, які досить часто приймають рішення «не реанімувати», керуючись практичними міркуваннями: яким буде життя для врятованої людини, яка буде його якість? Останнє зауваження має пряме відношення до «пасивної» евтаназії. Підданий «пасивній» евтаназії хворий помирає від природного перебігу своєї хвороби. Тут також діє принцип «в найкращих інтересах пацієнта», згідно якого судити треба по якості життя, якою вона буде у

¹ Иванюшкин А.Я. Профессиональная этика в медицине (философские очерки) / АМН СССР. – М.: Медицина, 1990. – С.154-155.

² Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.113.

пацієнта у випадку продовження лікування, чи не стане життя для нього нестерпним¹. На нашу думку, це досить вагомий аргумент, однак на противагу цьому можна, наприклад, сказати скільки на сьогодні в країнах Західної Європи робиться для адаптації та реабілітації інвалідів, хоча відносно кожного з них можна сказати, що вони «не дотягують» до середнього стандарту якості життя. Виникає питання: навіщо ж це робити? Чи не простіше було б «вмовити» їх на евтаназію?

Якщо звернутися до досвіду зарубіжних країн, то необхідно відзначити, що в багатьох із них досить широко обговорюється питання про введення евтаназії.

Наприклад, опитування суспільної думки у Великій Британії показало, що 71 % респондентів готові схвалити евтаназію за певних обставин, 76 % опитаних у Франції висловилися за відміну закону, що забороняє евтаназію. Американці у пропорції шість до одного підтримують право пацієнта вирішувати, чи потрібно відключити апаратуру, що зберігає життя, чи ні. 81 % опитаних жителів Японії згодні з тим, щоб при повній відсутності надії на вилікування припинити подальше існування пацієнта і «відключити» його систему життєзабезпечення².

У наш час застосування методів евтаназії отримало схвалення з боку судової практики таких держав, як Швеція, ФРН, США, Литва та ін. Наприклад, в США смертельно хвора паралізована жінка, знаходячись у свідомості, вимагала відключити апарат штучного дихання, що підтримував її життя. Незважаючи на протести лікарів, суд задовольнив її вимогу, зазначивши, що було б жорстоко зберігати існування, що переповнено болем³.

¹ Дмитриев Ю.А., Шленева Е.В. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Государство и право. – 2000. – №11. – С.56.

² Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – 2 изд., испр. и доп. – М.: МЗ–Пресс, 2001. – С.73.

³ Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – 2 изд., испр. и доп. – М.: МЗ–Пресс, 2001. – С.70.

Голландія, наприклад, стала першою країною, яка легалізувала еутаназію, не дивлячись на виваженість та надзвичайну обережність юридичних формулювань. Звісно, що у цього рішення є свої, досить вагомі причини: йому передували тривалі (близько 20 років) гострі дискусії у суспільстві та політичних інститутах Голландії.

До 1998 р., згідно з дослідженнями Роттердамського університету Ераума, добровільну еутаназію підтримувало 92 % населення Голландії і, незважаючи на наведені аргументи релігійного характеру, на користь можливого припинення життя пацієнта з власної волі була настроєна більшість віруючих, у тому числі 96 % католиків.

За підрахунками, що були проведені ще 10 років тому, у країні щороку відбувалося приблизно дві тисячі випадків, коли лікарі на прохання потерпілого переривали його страждання. Крім того, у тій же важкій ситуації відбувалося близько 400 самогубств за допомогою медиків.

У грудні 1993 року в Голландії була зроблена перша спроба дійти законодавчого компромісу, який хоча б частково зняв це протиріччя. Сенат, верхня палата парламенту, незначною більшістю (37:34) проголосував за законопроект, який, не легалізуючи еутаназію прямо, спробував визначити заходи, щодо її регулювання та застосування, і перелічив обставини, за яких умиртвіння хворого не супроводжуватиметься карним переслідуванням.

Виступаючи в Сенаті, заступник міністра охорони здоров'я Ханс Симонс висловився філософськи: законопроект є спробою збалансувати обов'язок держави захищати життя своїх громадян із правом особистості вмерти гідно.

Загалом, правова ситуація залишалася хиткою, і медики, які з міркувань гуманності погоджувалися перервати страждання хворого, часом вимушені були доводити свою невинність. Еутаназія залишалася злочином, караним позбавленням волі строком до 12 років.

Важливо підкреслити, що думки про дострокове припинення життя старих людей у цій країні не можуть виникнути від розпачу й недоступності

лікування. У Голландії, що славиться досить високим рівнем медицини, дбайливо ставляться до людей похилого віку й інвалідів. У Нідерландах існує безліч різних будинків, хоспісів і пансіонатів для старих. Але є й проблеми. Так у країні позначилася недостача медичного персоналу, у першу чергу, медсестер¹.

За рік до прийняття закону про легалізацію евтаназії до голландських лікарів із проханням допомогти звернулися більше двох тисяч хворих раком, СНІДом, нервовими, серцево-судинними захворюваннями. Якщо пацієнт просив лікаря позбавити його життя, то медик звертався до спеціальної комісії, куди входили фахівці в області медицини, юриспруденції, етики, вона вивчала особисту справу хворого й приймали рішення. Ці випадки частішали².

У 2000 році був проведений всенародний референдум. Переважна більшість голландців сказали евтаназії «так».

10 квітня 2001 року Верхня палата парламенту закріпила це рішення у виді закону, що набув чинності з 1 січня 2002 року. Для того, щоб одержати право на смерть за власним бажанням, пацієнт повинен бути невиліковно хворим і при цьому відчувати нестерпні страждання. Крім того, в евтаназії є вікові обмеження – дітям до 12 років не будуть надавати дозволу на евтаназію. Втім, і підліткам 12 – 16 років власного бажання мало – влада вимагає обов'язкової згоди батьків малолітнього пацієнта. Ті, хто досяг 16-річного віку, вправі самостійно визначити порядок і спосіб свого відходу з життя. Так, наприклад, людина може написати у своїй заяві про те, щоб його не лікували у випадку автокатастрофи або захворювання раком.

Коли до лікаря звертаються із проханням про евтаназію, він повинен:

- 1) переконатися у тому, що мова йде про зроблене за власною волею й ретельно зважене прохання пацієнта;
- 2) переконатися, що пацієнт зазнає нестерпних страждань;

¹ Соломин В., Пахомов А., Калмыков М. и др. Быть или не быть? Вот в чем вопрос... // Эхо планеты. – 2000. – № 50. – С.50-51.

² Ларін М. Право на гідну смерть // Юридичний вісник України. – 2003. – № 41 (11–17 жовт.). – С.11.

3) інформувати пацієнта про ситуацію, у якій він перебуває, і очікуваний її результат;

4) діяти разом з пацієнтом висновку, що ситуація, у якій він перебуває, не має вирішення;

5) провести консультацію щонайменше з одним незалежним лікарем, який повинен обстежити пацієнта й зробити письмовий звіт про виконання вимог, зазначених у попередніх пунктах;

6) виконати дії для закінчення життя пацієнта й зробити письмовий звіт про виконання вимог або з надання допомоги при самогубстві з ретельним дотриманням медичних норм.

Спеціальна комісія, що складається з медичних експертів, юристів, буде розглядати документи, до яких обов'язково повинна входити письмова заява пацієнта про бажання вмерти. Обов'язковою умовою даної заяви є те, що вона повинна бути складена в момент, коли хворий перебував в здоровому глузді.

Ще один цікавий пункт закону. Лікарі повинні до останнього моменту виконувати умови належного медичного догляду (цей перелік досить деталізований) і повідомляти про свої дії муніципальному слідчому, що веде справи про насильницьку або раптову смерть. Всі інші форми припинення життя, будь то прохання про це або сприяння самогубству, підлягають судовому розслідуванню¹.

Якщо звернутися до науки кримінального права, то і кримінальне право України, і зарубіжних країн проблеми евтаназії нерідко розглядає з позицій більш широкого розуміння як згоду потерпілого на спричинення шкоди. Українське кримінальне право виходить з того, що така згода, за загальними правилом, не повинна розглядатися як обставина, що виключає злочинність діяння. Тому позиція чинного законодавства України відносно евтаназії однозначна – це вбивство (без пом'якшуючих та обтяжуючих обставин).

¹ Олейник О. Этические и правовые аспекты эвтаназии // Юридическая практика. – 2001. – № 48 (206). – С.11.

Мотив співчуття не зазначений і у ст. 66 КК України, як обставина, що пом'якшує покарання (наприклад, ст. 61 КК РФ мотив співчуття передбачає в якості мотиву, що пом'якшує покарання¹).

Ми згодні з тим, що евтаназію дійсно не можна віднести до обставин, що виключають суспільну небезпечність діяння. У науці кримінального права до кола таких обставин відносять суспільно корисні та доцільні дії, спрямовані на усунення погрози, створеної для існуючих суспільних відносин, та стимулювання корисної діяльності. Жодній з цих ознак, обставин, що виключають злочинність діяння, евтаназія не відповідає. Незважаючи на те, що вбивство на прохання потерпілого відносно особи, яка висловлює це побажання, є дією корисною (вона позбавляє особу від страждань) та доцільною, характер спрямованості в неї інший (воно не є суспільно корисним та таким, що усуває загрозу для існуючих суспільних відносин). Окрім того, умисне позбавлення життя хворих не тільки не стимулює корисну діяльність, але й може, як вже зазначалося, деякою мірою стати причиною деградації медичної науки та значного зросту кількості вбивств і не лише із співчуття.

Досить цікавим є досвід закордонного кримінального права щодо кримінально-правового значення згоди потерпілого на заподіяння шкоди і вирішення проблеми евтаназії.

Проаналізувавши кримінальне законодавство країн Європи, ми дійшли висновку, що досить у багатьох згода чи прохання потерпілого визнається обставиною, що пом'якшує відповідальність.

Наприклад, ст. 150 КК Польщі відносить вбивство людини на її прохання й із співчуття до неї до привілейованого виду вбивства і передбачає покарання у виді позбавлення волі від 3 місяців до 5 років². КК Данії, відносячи вбивство на прохання потерпілого до привілейованого складу

¹ Коментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. доктора юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С.146.

² Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук А.И. Лукашов, докт юрид. наук Н.Ф. Кузнецова / Пер. с польского Д.А. Барилевич. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – С.126.

злочину, також передбачає ще менш м'яке покарання за такий вид вбивства: тюремне ув'язнення не більше ніж три роки, або просте взяття під варту на строк, не менше 60 днів¹. За принципом віднесення вбивства на прохання потерпілого до вбивства, вчиненого за пом'якшуючих обставин, побудовані і кримінальні кодекси ФРН², Австрії³, Швейцарії⁴, Литви⁵.

Досить цікавим є кримінальне законодавство Франції. За чинним КК Франції згода потерпілого на спричинення шкоди не відноситься до числа обставин, що виключають настання кримінальної відповідальності. Однак в судах ассізів особи, що вчинили вбивство із співчуття, користуються поблажливістю⁶.

Що ж стосується кримінального законодавства країн СНД, то воно у більшості випадків побудоване за принципом: прохання потерпілого не є обставиною, що виключає чи пом'якшує кримінальну відповідальність. Однак, наприклад, КК Грузії є виключенням: у ст. 110 зазначається, що вбивство на прохання жертви та з її дійсної згоди, вчинене з метою звільнити помираючого від сильного фізичного болю карається позбавленням волі на строк до п'яти років. Також необхідно зазначити, що в процесі підготовки нового КК РФ за ініціативою С.В. Бородіна була запропонована норма про відповідальність за вбивство із співчуття, як вчинене при пом'якшуючих обставинах. Ця пропозиція була підтримана іншими юристами, наприклад А.І. Коробєєвим. Однак у кінцевий текст КК РФ 1996 р. не ввійшла⁷.

¹ Уголовный кодекс Дании / Науч. ред. и предисл. С.С. Беляева / Пер. с датского и англ. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – С.126.

² Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – С.127.

³ Уголовный кодекс Австрии / Пер. с нем. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – С.43.

⁴ Уголовный кодекс Швейцарии / Науч. ред., пред. и пер. с немецкого канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2002. – С.161.

⁵ Уголовный кодекс Литовской республики / Науч. ред. докт. юрид. наук В. Павилониса; предисл. канд. юрид. наук. Н.И. Мацнева / Пер. с лит. канд. филос. наук В.П. Казанскене. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.244-245.

⁶ Крылова Н.Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект // Вестник Московского ун-та: Серия. 11. Право. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – № 2. – С.26; Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – С.246.

⁷ Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.111; Коробеев А. Простое убийство и сложности его квалификации // Уголовное право. – 2001. – № 2. – С.18.

У результаті ми можемо зробити висновок, що на сучасному етапі як на рівні теорії кримінального права, так і на рівні законотворчості й досі точаться суперечки з приводу того, чи є прохання потерпілого на позбавлення його життя обставиною, що виключає або пом'якшує кримінальну відповідальність чи ні. Однак, все більше стає прихильників того, що прохання потерпілого на позбавлення його життя не є обставиною, яка виключає кримінальну відповідальність, але все ж таки її пом'якшує.

Отже, ми можемо зробити такі висновки:

По-перше, виходячи з базових положень права людини на життя, а саме зі ст.3 Загальної декларації прав людини, ст.6 Міжнародного пакту про громадські та політичні права, ст.2 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод та ст.27 Конституції України, які гарантують людині не життя, а саме право на життя і встановлюють, що ніхто не може бути позбавлений життя *свавільно*; це свідчить про те, що можлива легалізація евтаназії в Україні не призведе до суперечностей з Конституцією України та міжнародними документами.

По-друге, не всяке позбавлення людини життя є свавільним, тобто, таким, що порушує закон. У цьому випадку евтаназія не може розглядатися свавільним позбавленням людини життя, оскільки самою людиною надано згоду на таку поведінку, а отже, евтаназія не суперечить ст.27 Конституції України.

По-третє, ми згодні з Г.Б. Романовським, який зазначає, що теза про те, що «...незважаючи на те, що неможливо знайти однозначної відповіді, чи є евтаназія благом або несе шкоду, її закріплення на державному рівні є доцільним»¹ є поверхневою та неприпустимою. У світі повинен бути викоренений функціональний підхід до людини, який базується на тому, чи є від неї якась соціальна користь. Саме життя потребує захисту. Смерть сама прийде або раніше, або пізніше. Вона не потребує захисту. Тому не можна говорити про право на смерть як про категорію взагалі. Тим паче не можна

¹ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – С.118.

виявляти подібну правомочність із права на життя, оскільки в ній присутнє саме заперечення життя¹. Однак, посилаючись на міжнародно-правові акти, на Конституцію України, та ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року (з подальшими змінами та доповненнями), ми вважаємо за доцільне говорити все ж таки про право вільного розпорядження людиною своїм життям. Необхідно додати, що оскільки право на життя є суб'єктивним правом людини, яким вільна розпорядитися лише вона (хоча, і виникає це право незалежно від його носія), то й приймати рішення по розпорядженню цим правом може лише сама людина, якій це право належить, ніхто інший не може прийняти за неї такого рішення. І як правильно зазначає О.В. Леонт'єв, неприпустимо ототожнювати згоду хворого та його родичів, опікунів, попечителів та представників на надання чи ненадання медичної допомоги².

По-четверте, не заперечуючи в принципі евтаназію як прояв природного права людини розпорядитися своїм життям, не можна водночас не прийняти до уваги й ті аргументи, які висувають її противники. В Україні на сучасному етапі її розвитку легалізація евтаназії є неприпустимою, оскільки вона, перш за все, може призвести до зловживань відношенні до хворих та старих людей. Не можна забувати і про те, що право розпорядитися своїм життям належить виключно носію цього права, у випадку ж вчинення евтаназії це право перекладається на іншу особу, що є неприпустимим, оскільки право на життя не можна делегувати, передати.

По-п'яте, ми не можемо погодитися і з точкою зору, що недоцільно вводити до КК України привілейований склад вбивства – вбивство з мотивів співчуття. На це звертає увагу і В.Ф. Примаченко³. Визнаючи евтаназію злочином проти життя та кваліфікуючи її за ч. 1 ст. 115 КК, не можна забувати, що у випадку такої постановки питання весь спектр принципово

¹ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – С.118.

² Леонт'єв О.В. Нарушение норм права в медицине. – СПб.: СпецЛит, 2002. – С.16.

³ Примаченко В.Ф. Проблемы евтаназии в криминальном праве Украины // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С.110.

різних дій, спрямованих на позбавлення життя як з мотивів співчуття, так і з мотивів помсти, особистої неприязні і т.п. фактично отримують однакову юридичну оцінку. Умисне вбивство, вчинене із співчуття до потерпілого, та вбивство із помсти, ревнощів, неприязні не можуть бути рівнозначними за ступенем суспільної небезпеки. Особа, що вчинила вбивство із співчуття, в момент вчинення злочину керується мотивами, які заслуговують поблажливості, що свідчить про відносно невеликий ступінь суспільної небезпеки (це положення автор вже висловлював раніше¹). Ця теза підтверджується тенденцією, яка намітилася у зарубіжному кримінальному праві, про що вже йшлося. Крім того, в такому разі повніше відображається диференційований підхід до встановлення кримінальної відповідальності. І це не суперечить основній ідеї Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя. Але це питання потребує детальнішого дослідження, що неможливо зробити в рамках даної роботи.

Крім того, необхідно зазначити, що КК України передбачає більше ніж 90 складів злочинів, основним або додатковим об'єктом яких є право людини на життя. Серед них є ряд умисних злочинів. До них відносяться, наприклад, склади злочинів, передбачені статтями 115 – 118, 112, 348, 379, 442 КК. У цих випадках умисне протиправне позбавлення життя потерпілого охоплене зазначеними статтями повністю і додаткової кваліфікації не потребує. Інші склади злочинів, що тим або іншим чином поєднані з умисним вбивством, потребують додаткової кваліфікації. Це досить вірний напрямок, оскільки таким чином підкреслюється особлива цінність такого блага людини, як її життя.

Особливо слід зупинитися на складах злочинів, що передбачені ст. 112 (Посягання на життя державного чи громадського діяча), 348 (Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або

¹ Павленко Т.А. Проблеми кримінальної відповідальності за вбивство з мотивів співчуття // Зб. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Право. – Харків, 2004. – Вип. 4. – С.139.

військовослужбовця), 379 (Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя), 442 (Геноцид). Це так звані двооб'єктні склади злочинів. Додатковим об'єктом у складах статей 112, 348, 379 КК України є право на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного. Основним об'єктом є національна безпека України, порядок управління, інтереси правосуддя. Саме основний об'єкт посягання і визначає місце цих норм у системі Особливої частини Кримінального кодексу. Такий підхід до побудови кримінального законодавства є не виправданим, оскільки він суперечить конституційному принципу рівності всіх перед законом, а підвищення відповідальності стосовно до перерахованих складів злочинів обумовлено особливостями потерпілого. Це відголос попереднього підходу до оцінки системи цінностей, які охороняються кримінальним правом¹. Дійсно, ніякі інтереси органів влади та управління (якщо, звісно, це не стосується безпеки держави в цілому) не можуть бути вищими за свою значущість у порівнянні з життям особи, яка за родом своєї діяльності належить до тієї чи іншої системи органів влади та управління. На нашу думку, саме право на життя даної особи і повинно виступати основним об'єктом, що визначає, відповідно, і місце даної норми в системі Особливої частини КК України. Аналогічна позиція була висловлена А.М. Красиковим, який зазначав, що якщо страждають у двооб'єктних злочинах права та свободи людини, які визнані Конституцією найвищою цінністю, то навряд чи коректно називати їх додатковим об'єктом².

Досить радикальне розв'язання цього питання пропонує Б.Т. Разгільдієв: ч. 2 ст. 105 КК РФ (ч. 2 ст. 115 КК України) він пропонує

¹ Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.108.

² Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана политических, гражданских и иных конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 2000. – С.25.

викласти в усіченому варіанті, назва ст.105 КК РФ пропонується така: «Посягання на життя людини», а текст її першої частини в такій редакції: «Умисне діяння, безпосередньо спрямоване на спричинення смерті», розглядаючи настання смерті як обставину, що обтяжує покарання в межах ст. 63 КК РФ¹ (ст. 67 КК України). Однак ця пропозиція є досить спірною, оскільки зміни, що пропонуються, не відповідають загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права. Кримінальне законодавство майже всіх країн конструює посягання на життя як матеріальні склади злочинів. І така побудова є загальновизнаною. Крім того, у випадку реалізації цієї пропозиції з кримінального закону зникне визначення поняття вбивства – злочину, відомого кримінальному законодавству всіх країн з давніх часів, який посягає на природне, невід’ємне право людини на життя, і який є закінченим з моменту заподіяння смерті.

На нашу думку, ми повинні виходити із розуміння об’єкту злочину як прав і свобод людини і громадянина у побудові конкретних складів злочинів і, враховувати значущість того чи іншого права, тих чи інших свобод. Право людини на життя очолює ієрархію прав і свобод і тому повинно виступати основним об’єктом злочину у названих посяганнях.

Задля вирішення цього питання доцільно ст.115 КК доповнити особливо кваліфікуючою ознакою вбивства: «Вбивство державного чи громадського діяча (Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем’єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії), працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і

¹ Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Науч.-практ. конф., посвящ. памяти проф. А.Н. Красикова. Саратов, 20-21 марта 2003 г. / Под ред. д.ю.н., проф. Б.Т. Разгильдиева. – Саратов: Издательство Саратовской государственной акад. права, 2003. – С.8.

державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного, чи їх близьких з метою протидії законній діяльності зазначених осіб або із помсти за таку діяльність, – карається...».

У даному випадку під кримінально-правову охорону ставиться право на життя осіб, які не просто виконують службовий чи громадський обов'язок (що передбачено п. 8 ч. 2 ст. 115 КК), а осіб, які виконують службовий обов'язок особливого характеру, які стоять на сторожі інтересів безпеки держави в цілому, суспільного порядку та правосуддя. З огляду на це статті 112, 348, 379 КК необхідно виключити з кримінального законодавства (як уже зазначалося, ця позиція не є новою для доктрини кримінального права Росії). Якщо звернутися до досвіду зарубіжних країн, то можна побачити, що деякі країни пішли таким шляхом, який пропонуємо ми. Наприклад, ст. 221-4 КК Франції 1992 р. до кваліфікованих видів вбивства відносить вбивство магістра; присяжного засідателя; адвоката; публічного службовця; представника закону, уповноваженого Міністерством юстиції; військовослужбовця жандармерії; службовця національної поліції, таможні, пенітенціарної адміністрації; співробітника підприємства мережі публічного пасажирського транспорту або будь-якої іншої особи, яка має публічну владу або виконує обов'язки публічної служби, при виконанні або у зв'язку з виконанням ними таких функцій або обов'язків, якщо статус потерпілого є очевидним або відомий виконавцю¹. Кримінальне законодавство деяких американських штатів до тяжкого вбивства першого ступеня відносить випадки умисного позбавлення життя певних осіб: президента, інших державних діячів, службовців правоохоронних органів. Наприклад, у параграфі 125.27 КК штату Нью-Йорк зазначається, що особа вважається винною у тяжкому вбивстві першого ступеня, якщо потерпілим був службовець поліції, який був убитий в ході виконання ним своїх службових обов'язків, і звинувачений знав або повинен був розумно вважати, що

¹ Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – С.248-249.

потерпілий є службовцем поліції; або потерпілим був службовець виправної установи штату або місцевого значення, який був убитий в ході виконання ним своїх службових обов'язків, і звинувачуваний знав або повинен був розумно вважати, що потерпілий є таким службовцем. Ці вбивства є фелонією класу А-І¹. Аналогічне положення міститься і у ч. 1 ст. 116 КК Болгарії².

Що стосується такого складу злочину як геноцид, то відповідальність за цей злочин передбачена у розділі XX Особливої частини КК України у ст. 442. Ми повністю згодні з Т.М. Нуркаєвою³, що за своїм значенням важливість охоронюваних в цьому розділі інтересів важко переоцінити, оскільки мова йде навіть не про життя конкретної, однієї людини або навіть групи людей, а про життя, безпеку людства в цілому. А от з тим, що цей розділ повинен відкривати Особливу частину Кримінального кодексу ми погодитися не можемо, оскільки злочини проти миру та безпеки людства мають свою специфіку (посягають на безпеку людства в цілому, що зумовлює прийняття багатосторонніх міжнародних угод, учасники яких – держави – зобов'язуються ввести кримінальну відповідальність до національного законодавства за ці види злочинів) і стоять відокремлено від злочинів, що посягають на права та свободи людини чи громадянина.

Слід зауважити, що неповнолітні, і особливо малолітні особи, є максимально вразливою та найбільш незахищеною як і у соціальному, так і у правовому значенні категорією населення. Екологічні катаклізми, різні захворювання, конфлікти у родині завжди негативно впливали на життя та здоров'я неповнолітніх осіб, на їх розвиток. У країні утвердилася складна демографічна ситуація, що проявляється у перевищенні смертності над народжуваністю. І не в останню чергу це зумовлено зростанням неприродної

¹ Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – С.106-107.

² Уголовный кодекс Республики Болгария / Науч. ред. канд. юрид. наук А.И. Лукашова / Пер. с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – С.94.

³ Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.110.

і насильницької смертності. За офіційними даними серед причин смертності зовнішні чинники (такі, як нещасні випадки, вбивства, самогубства та ін.) займають не останнє третє місце. В Україні за рахунок неприродних чинників (нещасних випадків, отруєнь, травм) гине понад 150 тис. осіб щорічно. За останні п'ятнадцять років 2 млн. осіб загинуло саме від неприродних факторів. Їх частка у загальному показнику смертності сягає майже 30 відсотків¹.

Зростання ж абсолютної і відносної кількості померлих відбувається за рахунок підвищення смертності майже в усіх вікових групах. Зокрема це стосується і неповнолітніх. Це яскраво можна представити у вигляді таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

**Смертність населення за причинами смерті і співвідношення
народжуваності та смертності в Україні за 2003 р., 2004 р.,
6 місяців 2005 року, осіб [229, с. 58]**

	2003	2004	Січень – червень 2005 р.
Загиблі внаслідок травматизму на виробництві	1874	1935	–
Загиблі внаслідок побутового травматизму	71 534	70 354	35 082
Убивства	5267	4989	2332
Самогубства	12 322	11 259	5455
Дитяча смертність до одного року	3882	4024	2068
Смертність від туберкульозу	10 421	10 787	6387
Смертність від ВІЛ/СНІД	1831	2605	1716
Народження	408 589	427 259	204 081
Смертність	765 408	761 261	413 403

¹ Новиков В. Українців стало менше. Чому? // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 226. – 26 лист. – С.7.

Співвідношення народжуваності та смертності (на 100 померлих народилось, %)	53,4	56,1	49,4
---	------	------	------

Між тим право неповнолітніх на життя порушується не лише з причин впливу зовнішнього середовища, але й досить часто шляхом насильницького впливу з боку інших осіб, які посягають на їх життя

Ст. 6 Конвенції про права дитини проголошує, що кожна дитина (тобто особа, що не досягла 18 років (ст. 1 Конвенції) має невід'ємне право на життя, держави-учасниці Конвенції забезпечують у максимально можливій мірі виживання й здоровий розвиток дитини.

У зв'язку із цим задекларовані права на життя та здоров'я людини, і особливо такої, що не досягла вісімнадцяти років, потребують не лише посиленого політичного, економічного, соціального, а й правового, і зокрема кримінально-правового захисту.

Кримінально-правовий захист життя та здоров'я в першу чергу проявляється у встановленні кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на життя та здоров'я особи (Розділ II КК України).

Яким же чином законодавець забезпечує посилений захист життя неповнолітнього?

Якщо ми говоримо про кримінальну відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, то у п. 2 ч. 2 ст. 115 передбачається кримінальна відповідальність за вбивство малолітнього: це вбивство є кваліфікованим складом злочину і за його вчинення передбачається більш суворе покарання ніж за вбивство іншої особи. Таким чином законодавець ставить під підвищену охорону життя особи, що не досягла віку 14 років. Отже, як зазначає О.І. Анатольєва, за межами посиленої кримінально-правової охорони залишається велика кількість неповнолітніх у віці від 14 до 18

років¹, що суперечить положенням Конвенції про права дитини, яка вимагає посиленого захисту осіб віком до 18 років.

У зв'язку із цим не може не привернути увагу норма, що закріплена у ст. 117 КК «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини». Дитина, і особливо новонароджена, потребує щонайменше материнського піклування і турботи, бо, так би мовити, є особою, що перебуває у безпорадному стані, оскільки без сторонньої допомоги існувати вона не може. Законодавець у п. 2 ч. 2 ст. 115 КК встановлює підвищену охорону життя дитини, і тут же у ст. 117 закріплює досить гуманне ставлення до жінки-дітовбивці, що спричинила смерть своїй новонародженій дитині. І в першу чергу це обґрунтовується тим, що жінка начебто перебуває у специфічному фізіологічному стані, спричиненому змінами, які відбуваються в організмі жінки. Але, як зазначає Т. Волкова, по-перше, пологи – це природний процес для жінки; по-друге, самим пологам передую певний час вагітності, упродовж якого жінка має змогу усвідомити всю відповідальність за життя майбутньої дитини; і по-третє, ще можна погодитися з тим, що внаслідок особливого фізіологічного стану у жінки раптово виникає умисел позбавити життя свою дитину, який вона реалізує або під час пологів, або відразу ж після них, але ж законодавець не встановлює, що момент виникнення умислу впливає на кваліфікацію дій матері, що позбавляє свою дитину життя. Досить часто матері-дітовбивці усвідомлено та сплановано вчиняють вбивство новонародженої дитини. І при встановленні такого факту є недоцільним пом'якшення кримінальної відповідальності за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини². Цей факт повинен братися до уваги при кваліфікації вчиненого. Бо мета забезпечення прав дитини, і особливо це стосується права на життя, повинна бути першочерговою і переважати у разі конкуренції прав дитини з правами інших осіб. Цей принцип доцільно було

¹ Анатольєва О.І. Кримінально-правові аспекти забезпечення прав неповнолітніх // Від громадянського суспільства до правової держави: І Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 25 квітня 2006 р. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – С.176.

² Волкова Т. Правовая защита права на жизнь новорожденного // Законность. – 2004. – № 4. – С.9.

б відобразити у кримінальному праві. Це можливо здійснити при прийнятті нової Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (на сьогодні діє Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7.02.2003 р. № 2¹) шляхом викладення п. 21 даної постанови у такій редакції: «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини слід кваліфікувати за ст. 117 КК у випадку, коли умисел на його вчинення виник під час пологів або одразу ж після них і якщо воно вчинено під час пологів або одразу ж після них...». І лише за наявності цієї умови (поряд з іншими зазначеними у ст. 117 КК) мати-дітовбивця може нести кримінальну відповідальність за ст. 117 КК, в усіх інших випадках її дії необхідно кваліфікувати як вбивство за обтяжуючих обставин – за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України.

Ще одне питання, яке потребує вирішення та регламентації – це питання посилення гарантій охорони та захисту прав та свобод засуджених. Деякі вчені-криміналісти пропонують розширити перелік привілейованих видів вбивств шляхом включення до ст. 108 КК РФ (це відповідає ст. 118 КК України) частини третьої: «Вбивство, вчинене засудженим під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі з метою самозахисту своєї честі та гідності, – карається ...»². Це положення, на думку М.Ф. Костюка, буде спрямоване на посилення гарантій охорони прав засуджених. Не заперечуючи існування такої проблеми, ми не можемо погодитися з таким шляхом розв'язання цього питання. Це пов'язано з тим, що, як правило, приводом для вчинення злочинів у місцях позбавлення волі є тяжка образа, насильство, систематичне знущання, що охоплюється тими складами, які існують у КК України (статті 116, 118 КК), до того ж ці склади є привілейованими.

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи” від 07.02.2003 р. №2 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №1(35). – С. 37–42.

² Костюк М.Ф. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступностью в исправительных учреждениях: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Акад. управления МВД России – М., 2000. – С.9.

Разом із цим, слід зазначити, що Кримінальний кодекс України не закріплює положення щодо рівності прав і свобод потерпілих та осіб, що вчинили злочин. Отже, ми можемо констатувати, що у кримінальному законодавстві не знайшов свого відображення принцип проголошений ст. 21 Конституції України, що всі люди є рівними у своїх правах. Наприклад, кримінальне законодавство РФ закріплює принцип рівності громадян перед законом: ст. 4 КК РФ проголошує, що особи, які вчинили злочини, рівні перед законом і підлягають кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового та службового стану, місця проживання, відношення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань, а також інших обставин¹. На нашу думку, саме введення до Загальної частини КК України норми, яка б закріплювала принцип рівності громадян перед законом, сприятиме належній охороні прав засуджених до позбавлення волі.

З іншого боку, одні й ті ж злочини (в тому числі й ті, що посягають на право людини на життя) вчиняються і в умовах свободи, і у виправних установах і характеризуються різним ступенем суспільної небезпеки. Це відповідно говорить про те, що і злочини вчинені в місцях позбавлення волі, і особа злочинця характеризуються підвищеною суспільною небезпекою. Ми, напевне, можемо говорити про неефективність заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються. Тому ця обставина повинна максимально враховуватися при призначенні покарання винному за вчинений злочин у місцях позбавлення волі з урахуванням положень статей 67 та 71 КК України.

Однак ми не можемо не відмітити позитивний момент українського кримінального законодавства в частині встановлення кримінальної відповідальності за дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК України), а саме те, що передбачається кримінальна відповідальність не

¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. доктора юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С.4.

лише за тероризування у виправних установах засуджених або напад на адміністрацію, а також і за *організацію з цією метою організованої групи або участь у такій групі*, що вчинені особами, які відбуває покарання... На нашу думку, встановлення такої відповідальності відіграє превентивну роль у попередженні вчинення у місцях позбавлення волі більш небезпечних злочинів, в тому числі і таких, що посягають на право людини на життя.

2.4. Заходи кримінально-правового характеру як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя

Останнім часом в науці кримінального права не має єдності у розумінні того, що входить до складу заходів кримінально-правового характеру. Певну класифікацію різних точок зору з цього приводу провів С. Боровиков, який виділив три умовні групи:

- до першої групи відносяться автори, які пропонують різні варіанти вичерпних переліків, наприклад, «примусові заходи виховного впливу, примусові заходи медичного характеру» або «умовне засудження, примусові заходи виховного впливу, примусові заходи медичного характеру, у випадку закріплення на законодавчому рівні – заходи постпенітенціарного впливу» та ін.;

- до другої групи – автори, які включають у різних варіантах умовне засудження, умовно-дострокове звільнення від покарання, відстрочку відбуття покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до 14 років, примусові заходи виховного впливу, примусові заходи медичного характеру;

- у третій групі С. Боровиков окремо виділив підхід І.С. Звечаровського, який комплексно розглядав систему заходів кримінально-правового характеру, що включають різні підсистеми:

- а) видів звільнення від кримінальної відповідальності;
- б) видів покарання;

- в) видів звільнення від покарання;
- г) видів звільнення від відбуття покарання;
- д) видів заміни невідбутої частини покарання;
- е) дострокове зняття судимості.

Разом із цим, І.Є. Звечаровський вважає, що з кола заходів кримінально-правового характеру необхідно виключити примусові заходи медичного характеру, а також заходи виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх¹.

На нашу думку, до заходів кримінально-правового характеру необхідно відносити: покарання, як форму реалізації кримінальної відповідальності, примусові заходи медичного характеру та примусові заходи виховного характеру. Оскільки, кожен з елементів, що відноситься до заходів кримінально-правового характеру, має свою самостійну специфічну форму реалізації кримінальної відповідальності².

Що стосується заходів кримінально-правового характеру як елементу Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя, то у контексті кримінально-правової охорони права людини на життя зазвичай говорять про покарання, як про форму реалізації кримінальної відповідальності; однак не слід забувати і про примусові заходи медичного характеру, оскільки, наприклад, душевнохворі не можуть свідомо оцінювати таке нематеріальне благо як життя, право на життя (до того ж як свого права на життя, так і інших осіб). Крім того, у літературі відмічається, що примусові заходи медичного характеру можуть застосовуватися перед покаранням, або після відбування частини покарання, або одночасно з відбуттям покарання. А оскільки це саме так, то примусові заходи медичного характеру можливо, і навіть необхідно, розглядати як своєрідну форму реалізації кримінальної відповідальності, яка виконується паралельно з

¹ Боровиков С.А. О месте принудительных мер воспитательного воздействия в системе мер уголовно-правового характера // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – 2006. – №3. – С.34-35.

² Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и формы ее реализации. Общая часть: Курс лекций. – Одеса: АО БАХВА, 1996. – С.139.

покаранням¹. Однак відсоток застосування таких заходів стосовно осіб, що вчинили посягання на життя людини на практиці є невеликим (із 100 проаналізованих справ, що розглядалися місцевими судами м. Харкова за 2002-2006 рр., лише у двох випадках були застосовані примусові заходи медичного характеру).

Є незаперечним той факт, що покарання, як форма реалізації кримінальної відповідальності, є основним засобом кримінально-правового впливу при охороні права людини на життя у кримінальному праві. Кримінальне покарання – це міра кримінальної відповідальності, що передбачена кримінальним законом та призначається судом особі, винній у вчиненні злочину, та тягне засудження особи від імені держави, обмеження її правового статусу та тягне за собою судимість². Санкція ж, розкриваючи правовий аспект кримінального покарання, одночасно вказує на вид та розмір конкретного (конкретних) покарання (покарань), тобто виконує роль міри кримінального покарання, що передбачене за відповідний злочин.

У цілому система санкцій деяких злочинів досить часто суперечить інтересам охорони особи. Як зазначає Н. Гарник, неприпустимо, коли за умисні злочини проти особи покарання в якості альтернативного – штраф (умисне спричинення легкого тілесного ушкодження (ст.125 КК), побої і мордування (ст.126 КК), незаконне проведення абортів (ст.134 КК), примушення до вступу у статевий зв'язок (ст. 154 КК)³. При розташуванні розділів Особливої частини КК України у переліку, складеному залежно від ступеня тяжкості їх у цілому (формальним класифікатором ступеня тяжкості є розмір санкції у виді позбавлення волі), розділ II (родовим об'єктом, передбачених ним злочинів, є право людини на життя та здоров'я) займає лише п'ятнадцяте місце, розділ III (воля людини) – восьме, розділ IV (статева

¹ Максимов С.В., Чучаев А.И. Цель в уголовном праве: методологические аспекты / Министерство образования Российской Федерации. – Ульяновск: Ульяновский государственный ун-т, 2002. – С.116.

² Козаченко И.Я. Санкции за преступления против жизни и здоровья: обусловленность, структура, функции, виды. – Томск: Издательство Томского ун-та, 1987. – С.73-74.

³ Гарник Н. Требуется изменений и дополнений (Новый Уголовный кодекс Украины: достижения, проблемы, пути совершенствования) // Голос Украины. – 2002. – № 68 (2819) (11 апр.). – С.4.

свобода та статевая недоторканість) – одинадцяте, розділ V (виборчі, трудові та інші особисті права та свободи людини і громадянина) – дев'ятнадцяте місце із 23 існуючих¹.

Слід також відзначити непослідовність законодавця у питанні визначення покарання за умисне вбивство (про що мова йтиме далі).

Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя зводиться до ідеї, щоб і сам злочин і покарання були «прив'язані» до прав та свобод людини і громадянина.

Якщо говорити про покарання, то, базуючись на положенні ст. 3 Конституції України, з якої випливає, що найвищою цінністю є життя людини, та ч. 1 ст. 1 КК України, можна зробити висновок: покарання за посягання на право людини на життя повинно бути найбільш суворим у порівнянні з покараннями за посягання на інші цінності, що охороняються кримінальним законодавством. Однак діючий КК з цією аксіомою згоден не завжди, ставлячи в ряді випадків майнові права громадянина вище ніж його право на життя. Це досить яскраво можна проілюструвати на такому прикладі. Вбивство за ч. 1 ст. 115 КК карається позбавленням волі на строк від *семи* до п'ятнадцяти років. Розбій же, кваліфікований за ч. 4 ст. 187 КК України карається позбавленням волі на строк від *восьми* до п'ятнадцяти років. Чи не є ця ситуація юридичним казусом? Як зазначає В.І. Зубкова, не можна серйозно зменшувати цінність життя людини на догоду примату, непорушності майнових відносин (навіть в умовах ринкової економіки), або говорити про більш підвищену суспільну небезпеку при одночасному посяганні на два об'єкти, що охороняються – здоров'я людини та її майно. Цінність життя людини не можна порівнювати ні з якими іншими охоронюваними інтересами особи².

¹ Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: (Монографія). – К.: Юрисконсульт, 2006. – С.624.

² Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: Норма, 2005. – С.23.

Також викликає запитання, якими ж мотивами керувався законодавець встановлюючи за вбивство через необережність, покарання у виді обмеження волі на строк від трьох до п'яти років, або позбавлення волі на той же строк (ст. 119 КК), а за порушення правил безпеки дорожнього руху, якщо вони потягли смерть потерпілого або спричинення тяжких тілесних ушкоджень – покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років.

Слід зазначити, що, обговорюючи питання ефективності захисту права людини на життя, ми практично завжди звертаємося до практики застосування правових норм, очікуючи від системи правоохоронних органів більш осмисленого підходу до даної категорії справ. Так за 2005 рік в Україні було зареєстровано 3194 злочини, кримінальні справи за якими порушені за ст. 115 КК України (умисне вбивство). У порівнянні з 2004 р. (відкрито 4006 справ) відбулося деяке зниження¹. Але все це ще не свідчить про ефективність захисту права людини на життя в Україні. За даними Державної судової адміністрації у 2005 році до кримінальної відповідальності за злочини проти життя було притягнуто 4323 особи, з яких:

- за статтею 115 КК України (умисне вбивство) – 2031 особа;
- за статтею 116 КК України (умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання) – 71 особа;
- за статтею 117 КК України (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини) – 13 осіб;
- за статтею 118 КК України (умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця) – 160 осіб;
- за статтею 119 КК України (вбивство через необережність) – 312 осіб;
- за статтею 120 КК України (доведення до самогубства) – 7 осіб;

¹ Права людини в Україні – 2005. Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини; Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2006. – С.54.

- за частиною 2 статті 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, або вчинене на замовлення, або вчинене групою осіб) – 1729 осіб¹.

Однак ефективність розслідування цих злочинів залишається низькою. Суттєвою проблемою є небажання правоохоронних органів порушувати кримінальні справи за фактом убивства (за результатами опитування працівників правоохоронних органів, що було проведено автором, лише близько 68% обґрунтованих звернень громадян з приводу порушення їх прав і свобод до міліції реєструється, за 56% зареєстрованих злочинів проти життя людини приймаються необхідні заходи, і тільки приблизно 54% із всіх зареєстрованих злочинів проти життя розкривається). При цьому часто дізнання проводиться поверхнево, не враховуються різні обставини, не допитуються всі свідки у справі. Це частково пов'язано з небажанням відкривати справи щодо вбивств, котрі важко розкрити, що надалі псуватимуть загальні показники роботи правоохоронного органу².

Крім того, проаналізувавши судову практику у місцевих судах м. Харкова стосовно призначення покарання за вчинення умисного вбивства, ми можемо зробити висновок, що й судова система не завжди вважає за необхідне визнавати важливість першочергового захисту права людини на життя і втілювати на практиці положення статей 3 та 27 Конституції України. Зокрема із 64 справ, порушених за ч. 1 ст. 115 КК України, і за якими були винесені вироки у 25 випадках судами було призначено покарання у вигляді 7 років позбавлення волі, а у 5 випадках було призначено, з урахування ст.69 КК України, покарання більш м'яке, ніж передбачено законом (див. Додатки В.1-В.2). Ш. Кудашев зазначає, що дійсно може мати місце призначення покарання у виді тривалого позбавлення волі за ненасильницький

¹ Права людини в Україні – 2005. Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини; Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2006. – С.54.

² Права людини в Україні – 2005. Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини; Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2006. – С.54.

корисливий злочин і менш суворе покарання за особливо тяжкий злочин проти життя та здоров'я. Однак при призначенні покарання необхідно враховувати «характер та ступінь суспільної небезпеки» вчиненого, мотиви та мету, конкретні обставини вчиненого, особу винного. Індивідуалізація відповідальності не закінчується, і тим більш не зводиться до класифікації діянь за ступенем тяжкості. Характерним прикладом є засудження М-к (щоправда за наявності рецидиву) до 10 років позбавлення волі за декілька крадіжок із садових будинків (в одному з них він викрав мисливську рушницю – але не для застосування) та засудження винного у вбивстві колишньої однокурсниці (застрелив із пістолета) на один рік шість місяців позбавлення волі¹. Ще одним яскравим прикладом є засудження Ш. до трьох років позбавлення волі, який у стані алкогольного сп'яніння через неприємні стосунки з потерпілим Д. наніс йому колото-різане поранення у груди, від чого останній помер.

Особливої уваги заслуговує також введення нового покарання – обмеження волі, яке може бути призначене особі, яка вчинила посягання на право людини на життя (п. 9 ст. 51 КК), а також внесення суттєвих змін до кримінально-правової регламентації такого виду покарання, як виправні роботи.

Виправні роботи є основним видом покарання, яке може бути призначене судом особі, що вчинила умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК), строком до двох років. Можливість застосування такого виду покарання до особи, що фактично реалізувала право на самозахист свого життя (життя інших осіб) є позитивним досягненням вітчизняного кримінального законодавства. Позитивні моменти проявляються у тому що, по-перше, виправні роботи як вид покарання, в цілому мають економічний характер і не пов'язані з розривом позитивних

¹ Кудашев Ш. Дифференциация уголовной ответственности и наказания // Уголовное право. – № 5. – 2006. – С.63.

суспільних зв'язків засудженого; по-друге, зберігається гідність засудженої особи. Ці обставини сприяють належному забезпеченню прав людини. Крім того, більшість осіб, які реалізують своє право на самозахист життя у буденному житті є добропорядними громадянами і характеризуються позитивно (див. Додатки Б.1-Б.5).

Що ж стосується практики застосування виправних робіт до осіб, які здійснили своє право на самозахист життя, але перевищили його межі, ми можемо констатувати, що даний вид покарання судами, принаймні м. Харкова, не застосовується (див. Додатки В.1-В.2).

Що стосується такого виду покарання, як обмеження волі, то воно може бути застосованим як до особи, що вчинила умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК), строком до трьох років, так і до особи, яка вчинила необережне вбивство (ч. 1 ст. 119 КК), строком від трьох до п'яти років. Основним позитивним моментом даного виду покарання є те, що його суть полягає у триманні за вироком суду засудженої особи у спеціалізованих кримінально-виправних установах відкритого типу *без ізоляції від суспільства* в умовах здійснення за нею нагляду.

Крім того, не слід забувати, що поряд з такою формою реалізації кримінальної відповідальності, як призначення винному покарання та реальне його відбуття, існують й інші форми її реалізації, а саме винесення обвинувального вироку суду без призначення винному покарання (ч. 4 ст. 74 КК України: особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 1 ст. 105 КК). До таких злочинів можна віднести злочини, відповідальність за які передбачена статтями 116 – 118, ч. 1 ст. 119, частинами 1, 2 ст. 120 КК України. Крім того, формою реалізації кримінальної відповідальності є і призначення винному покарання, від

відбуття якого він звільняється за певних обставин. Наприклад, на підставі ч. 1 ст. 75 КК або ст. 79 КК, тобто звільнення від відбування покарання з випробуванням. Однією з альтернатив заміни покарання у виді позбавлення волі є пробація, основне завдання якої – здійснення контролю за виконанням покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання. Пробація полягає у встановленні нагляду за злочинцем, який залишається у суспільстві, але судом на нього покладені певні зобов'язання і обмеження.

Одним із цікавих моментів, характерних для служби пробації, є вивчення особи злочинця до розгляду справи в суді. Це глибоке всебічне вивчення даних про особу, що вчинила злочин, а також рекомендації працівника служби пробації у виборі найбільш прийнятної та ефективного виду покарання. На сьогодні суд фактично не має повних даних про особу підсудного. Слідчий, як правило, обмежується приєднанням до кримінальної справи довідки про судимість і неповної характеристики. Звичайно, це занадто мало для того, щоб можна було скласти якусь думку про особу, що постала перед судом. У цьому може дуже допомогти служба пробації. На жаль, у нас в Україні відсутній закон про службу пробації і це питання знаходиться лише на стадії розробки. Однак можливість застосування положень ч. 4 ст. 74 КК, ч. 1 ст. 105 КК, ч. 1 ст. 75 КК та ст. 79 КК до осіб, що вчинили злочини проти життя людини, потребує ретельного дослідження, яке повинно мати самостійний характер, що не можливо зробити в межах даного дослідження.

Не можна залишити поза увагою питання смертної кари як виду покарання. Не зважаючи на те, що Україна відмовилася від застосування смертної кари, проте, інтерес до аналізу даної проблеми не згасає й досі (і це не в останню чергу пов'язано з тим, що міжнародне законодавство передбачає у виключних випадках застосування цієї вищої міри покарання), точаться дискусії щодо розкриття змісту використання репресивного апарату, включаючи і виняткову міру покарання (смертну кару).

У межах даного дослідження ми ставимо за мету не лише аналіз смертної кари як виду покарання, а й аналіз таких питань як: теоретико-правове співвідношення права людини на життя та смертної кари; чи є смертна кара обмеженням цього права; чи може держава втручатися в реалізацію людиною її природного, невід'ємного права; розглянути правове регулювання смертної кари за допомогою вітчизняного та зарубіжного науково-практичного досвіду, сумісності смертної кари із загальними засадами демократичної правової держави та правомірності застосування цього покарання.

Як вже зазначалося, невід'ємне право людини на життя є загальновизнаним суб'єктивним правом, закріпленим у міжнародних правових актах. Проголошення цього принципу в Конституції нашої держави є матеріалізацією однієї з гуманістичних засад, тому всебічна охорона життя людини є одним з основних обов'язків держави.

Проаналізувавши регіональні правові акти ми можемо зробити висновок, що вони також дотримуються цього головного принципу, але з деякими винятками. Наприклад, ст. 2 Європейської конвенції встановлює перелік випадків, коли позбавлення життя є правомірним; Американська конвенція про права людини, закріплюючи право на життя, ст. 4 присвячує в основному обмеженню застосування смертної кари. У пункті 2 даної статті зазначається, що таке покарання може застосовуватися лише за найсерйозніші злочини. Далі роз'яснюється, що воно не може бути призначеним за політичні й схожі з ними злочини. Арабська хартія прав людини поєднує в одній статті (ст. 5) право на життя, волю й особисту недоторканість. Ці права захищені законом. Обмеження щодо виняткової міри покарання включено у статті 10 – 12 цього акту¹.

Слід також зазначити, що досить багато конституцій зарубіжних країн, закріплюючи суб'єктивне право на життя, в одній статті містять можливості

¹ Саченко С. Виняткова міра покарання як головне обмеження права на життя (теоретико-правовий аспект) // Право України. – 2005. – № 8. – С. 127.

обмеження цього права. До речі, обмеження розглядається як дозвіл на спричинення смерті іншій людині. Прикладом може слугувати ст. 20 Конституції РФ (1. кожний має право на життя; 2. смертна кара надалі до її відміни може встановлюватися федеральним законом в якості виключної міри покарання за особливо тяжкі злочини проти життя при наданні звинуваченому права на розгляд його справи за участю присяжних засідателів¹), ст. 27 Конституції Азербайджанської республіки (кожний має право на життя) та ряд інших.

Як зазначає Г.Б. Романовський, в даному випадку не може не привернути увагу той факт, що винятки із загального правила необхідності забезпечення права на життя пов'язані з повним запереченням життя. Ми згодні з тим, що неможливо обмежити право на життя частково, не спричинивши смерть людині. Якщо життя людини збережено, не можна говорити про обмеження права на життя. «Спрацьовує» цілий комплекс інших прав: право на особисту недоторканість, право на гідність, захист від катувань, право на охорону здоров'я та ін. Тож, неможливість обмеження права на життя охоплюється його повним применшенням². На наш погляд, не викликає сумнівів теза: якщо людина помирає, то право на життя їй вже не потрібне. Смерть суб'єкта породжує «смерть» його права на життя. Досить аргументовано з цього приводу висловився В.А. Четвернін також цю позицію підтримав Г.Б. Романовський, що право на життя не може бути обмежено законом, навіть у інших конституційно важливих цілях, і у цьому змісті воно є абсолютним: будь-яке гіпотетичне обмеження права на життя тотожне позбавленню права на життя. Обмежити це право неможливо, але можна передбачити випадки, у яких людина може бути правомірно позбавлена життя³.

¹ Мазуров А.В. Право на жизнь и конституционно-правовые основы смертной казни // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма “Частное право”, 2004. – С.104.

² Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.313-314.

³ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.314.

Можливість обмеження прав і свобод людини та громадянина закріплюється текстуально майже в усіх конституціях країн світу. Принципи ж обмеження можуть бути дещо різними. Наприклад, ст. 19 Конституції Федеративної республіки Німеччина висуває ряд формальних вимог до змісту обмежувального закону: він повинен мати загальний характер, «а не відноситися до окремого випадку». В законі повинно бути названо це основне право, що підлягає обмеженню з зазначенням статті. Сутність змісту основного права ні в якому разі не повинна бути порушена¹.

Схожі вимоги містить і Конституція України, у ст. 64 якої зазначено, що конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. В цій же статті встановлюється перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені, до цих прав належить і право людини на життя.

Ми згодні із С. Саченко, який зазначає: теза, що при застосуванні смертної кари не зачіпається суть змісту права на життя є спірною. Конституції країн Східної Європи, окреслюючи межі прав і свобод, вказують на неприпустимість зниження суті цього права. Наприклад, у ст. 11 Конституції Естонії йдеться про те, що права і свободи можуть бути обмежені тільки відповідно Конституції².

Слід зазначити, що обмеження із загальнотеоретичних позицій найчастіше розглядаються як правові засоби мотивації поведінки осіб. Саме стимули й обмеження у кінцевому підсумку є значними для поведінки, пов'язаної у прямому значенні з цінністю, на яку орієнтується інтерес суб'єкта, що дозволяє розглядати смертну кару як спосіб утримання від

¹ Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – С.161.

² Саченко С. Виняткова міра покарання як головне обмеження права на життя (теоретико-правовий аспект) // Право України. – 2005. – № 8. – С.128.

вчинення особливо тяжких злочинів, за котрі встановлена виняткова міра покарання¹.

Якими ж ознаками наділена смертна кара в умовах сучасної правової системи?

Ю.О. Казановська виділяє чотири самостійні ознаки смертної кари

1. Найбільш суттєва ознака смертної кари полягає в тому, що вона являє собою покарання – тобто міру державного примусу, що призначається за вироком суду;

2. Застосування смертної кари в усіх випадках виключає рецидив.

3. Виключний характер смертної кари;

4. Єдина міра покарання, по відношенню до якої оговорюється її тимчасовий характер².

На нашу думку більш детально це питання проаналізував С. Жильцов. Він виділяє сім ознак смертної кари:

1. Смертна кара є покаранням;

2. Вона є примусом і застосовується, здебільшого, всупереч бажанню засудженого і тільки від імені держави;

3. Застосовується лише за вироком суду;

4. Смертна кара може бути призначена тільки за діяння, передбачене кримінальним кодексом;

5. Смертна кара – це тимчасова міра;

6. Їй властива винятковість, оскільки вона є найсуворішим покаранням, пов'язаним з позбавленням життя злочинця;

7. Ця ознака пов'язана з цілями, які переслідує дане покарання, – карою злочинця і загрозою застосування цієї кари за вчинення злочинів³.

¹ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.315.

² Казановская Ю.А. Право на жизнь и смертная казнь: проблемы конституционно-правовой регламентации в Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2004. – С.17-18.

³ Жильцов С.В. Смертная казнь в истории России / Отв. ред. В.С. Комиссаров; Московский государственный ун-т им. М.В. Ломоносова. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – С.24-27.

Разом з тим, ми погоджуємося з визначенням поняття смертної кари, яке надає Ю.О. Казановська: смертна кара як міра соціального примусу являє собою встановлену в законі форму кримінальної відповідальності за вчинення особливо небезпечних злочинів проти життя, що використовується державними органами для захисту охоронюваних благ та інтересів всього суспільства в цілому і кожної людини окремо від посягань злочинних елементів, що містяться у спричиненні смерті особі, що вчинила такий злочин.

Таким чином, окресливши поняття смертної кари, її ознаки, з'ясувавши міжнародно-правову проблематику, необхідно виробити системний підхід до вирішення питання щодо аналізу достовірності доводів прибічників та противників смертної кари.

26 червня 1999 р. в газеті «Советская Россия» була опублікована невелика стаття «Криминальные грабли». Достоїнством цієї публікації є те, що в зжатому вигляді надано перелік доводів сторін проблеми застосування чи відміни смертної кари¹.

За смертну кару:

1. З її скасуванням зростає «тяжка» злочинність;
2. Відміна передчасна;
3. Права жертви є не менш важливими, аніж права злочинця;
4. Родичі жертви повинні, як платники податків утримувати злочинця в тюрмі;
5. Смертна кара є дешевшою;
6. Мертвий злочинець є безпечним;
7. Довічно ув'язнений завжди має шанс втекти або потрапити під амністію;
8. Смертна кара – традиція історична;
9. Ніяка інша держава не вправі вказувати нам як жити (в даному випадку мова напевно йдеться про поради, що надаються Радою Європи);

¹ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – С.343.

10. З'являться самосуди;
11. В тюрмах живеться краще, аніж на волі;
12. Країни, де смертна кара була відмінена, вже пошкодували про це.

Проти смертної кари:

1. Немає залежності між зростанням злочинності та смертною карою;
2. Відміна дозволить уникнути судових помилок;
3. Смертна кара суперечить християнським нормам;
4. Збережеться престиж гуманної держави;
5. У тюрмах досить жорсткі умови;
6. Довічне позбавлення волі більш нестерпне, аніж смертна кара;
7. Смертна кара дозволить державі ухилитися від відповідальності за перевиховання злочинця;
8. Витрати на довічне утримання засуджених перебиваються їх працею та доходами від конфіскації майна;
9. Багаті все одно відкупляться;
10. Живий злочинець – живий докір та «пугало»;
11. Для смертної кари потрібен суд присяжних;
12. Смертна кара не здатна ліквідувати вбивства.

Ми вважаємо, що аргументи проти смертної кари можна доповнити ще такими: по-перше, виключається можливість виправлення злочинця; по-друге, неможливий диференційований підхід; по-третє, існує можливість досягнення тих же цілей за допомогою іншого виду покарання.

Представивши вказані доводи, необхідно розкрити сутність деяких з них. Досить цікавим є факт, що серед прибічників смертної кари є й такі, хто виводить її (смертну кару) із природного права. З їх точки зору, суспільство, піддаючи злочинців смертній карі, не винаходить нове право, а лише користується тим, яке належить людині у природному стані і яке перейшло до нього від останнього¹.

¹ Кистяковский А.Ф. Исследования о смертной казни: (Монография). – 2-е изд. – СПб: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1896. – С.35-36.

Прибічником смертної кари був, наприклад, відомий філософ І. Кант. Він відстоював ідею рівності між злочином та покаранням. Згідно з його вченням, навіть у ситуації розпуску громадянського суспільства справедливість категорично вимагає смертної кари останнього вбивці: нехай здійсниться справедливість, навіть якщо загине світ¹.

Сьогодні доводи прибічників смертної кари можна згрупувати таким чином: смертна кара – стримуючий фактор, правове обмеження, слугує засобом захисту суспільства від тяжких злочинів. Іншими словами, смертна кара – це засіб реагування суспільства на особливо тяжкі злочини, який не можна як недооцінювати, так і покладати на нього великі надії². Прибічники смертної кари стверджують, що смертна кара виступає не способом заперечення права на життя, а його гарантією, оскільки завдяки тому, що вона призначається за злочини, спрямовані проти життя людини, підкреслюється його цінність. Це означає, що держава забезпечує особливу охорону цього блага, в тому числі за допомогою встановлення настільки суворого покарання. Смертна кара ні в якому разі не зачіпає природне право людини на життя, а тільки підтримує та захищає його. Якщо ми визнаємо життя людини найвищою цінністю, то необхідно надати відповідний захист цьому праву, оскільки не може бути права без кореспондуючого йому обов'язку, що забезпечений примусовою силою держави. Право людини на життя є абсолютним, тобто кожний зобов'язаний дотримуватися даного права, а у випадках порушення зобов'язаний витерпіти передбачені законом покарання. Говорячи про право людини на життя, не можна забувати, що воно є й у жертви, тобто неможливо зводити це право лише до права

¹ Цит. за: Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.38.

² Анисимов Л.Н., Анисимов А.Л. Смертная казнь как востребованное обществом наказание и превентивная мера (международные и внутригосударственные аспекты) // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма “Частное право”, 2004. – С.72-89; Кашепов В.П. Правовой режим смертной казни как исключительной меры уголовного наказания // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма “Частное право”, 2004. – С. 138–147; Торкунов М. О необходимости смертной казни в УК РФ // Уголовное право. – 2005. – № 3. – С. 120–122.

злочинця¹. Ми безумовно згодні, що у жертви є право на життя, однак, разом з тим, слід зазначити, що прибічники смертної кари, стверджуючи, що не слід забувати про наявність цього права у жертви злочину, не зважають на це право у відношенні до особи, що вчинила злочин. Дійсно, закон забороняє позбавляти життя іншу людину, однак це не означає, що закон повинен дозволити позбавити права на життя особу, яка вчинила злочин. Особи, які засуджені за вчинення злочину, обмежуються в правах, що передбачено законодавством, що ж стосується права на життя, як ми вже зазначали, то воно не може бути обмежено.

Противники смертної кари виводять непорушність людського життя та несправедливість смертної кари із природного права. Згідно цього права людина, як істота, що наділена розумом та свободою, має право на існування, до того ж у тому вигляді, в якому вона створена. Таким чином, власність особи, або людини як творіння Божого, складають: життя, свобода, діяльність та розум; ці блага всім рівно належать, вони священні та невідчужувані. Якщо людина безсила захистити своє життя від нападів, на допомогу їй приходить суспільство. Однак втручання суспільства має свої природні межі, за які воно не повинно переходити; межа цього є охорона та гарантія права, а не порушення його².

Що стосується доводів проти смертної кари на сучасному етапі, які, на наш погляд, є більш переконливими, аніж доводи за смертну кару, і ми це спробуємо аргументувати. Вони мають викладений далі вигляд. По-перше, досить чітко простежується світова тенденція не просто з обмеження смертної кари, а її повної відміни (в тому числі і в Україні). За даними дослідження М. Квашиса, до квітня 1999 р. кількість країн, що відмовилися від смертної кари, перевищила кількість країн, де вона практикується: 108

¹ Лысков О.К., Машкаренко С.О., Федорова М.П. Студенческая дискуссия о смертной казни // Правоведение. – 1998. – № 1. – С.236.

² Кистяковский А.Ф. Исследования о смертной казни: (Монография). – 2-е изд. – СПб: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1896. – С.35-36.

проти 87¹. По-друге, смертна кара суперечить міжнародно-правовим стандартам у галузі прав людини. Встановлення заборони на застосування смертної кари у сучасному міжнародному праві пов'язане з упровадженням, як основоположного, принципу поваги прав та основних свобод людини і загальним визнанням абсолютного права на життя. Як зазначає О. Лепешкіна, станом на 31 грудня 2002 р. учасниками Другого факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадські та політичні права 1966 р. стало вже 49 держав, до того ж не лише економічно розвинутих. Норма про заборону смертної кари на сьогодні визнана майже всіма (44 з 46) державами – членами Ради Європи. Крім того в рамках цієї організації 29 держав ратифікували і 14 підписали Протокол № 13 до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., який на відміну від протоколу № 6 (стосовно відміни смертної кари) не припускає можливості застосування смертної кари під час війни або при неминучій загрозі війни. Світова спільнота також відмовилася від застосування смертної кари за міжнародні злочини. Наприклад, Устав Міжнародного Кримінального Суду 1998 р. як найбільш суворий вид покарання передбачає довічне позбавлення волі (п. «а» ст. 47)². По-третє, відмова від смертної кари зумовлена офіційним визнанням пріоритету прав людини перед інтересами суспільства і держави. Ще у XIX столітті Н.Д. Сергієвський базуючись на таких критеріях правомірності тих чи інших видів покарання, як статус особи у державі, їх етична оцінка, дійшов висновку, що смертна кара не повинна займати місце на сходинці покарань у сучасному суспільстві³.

По-четверте, смертна кара за своєю природою не відповідає такій меті покарання, як виправлення засудженого (ч. 2 ст. 50 КК України), і, відповідно, має морально негативну оцінку. І тут ми не можемо погодитися з

¹ Квашиш М. Смертная казнь: глобальные тенденции и перспективы // Уголовное право. – 2001. – № 3. – С.103-109.

² Лепешкина О. Наказание в виде смертной казни // Уголовное право. – 2005. – № 3. – С.41.

³ Сергеевский Н.Д. Лишение жизни, как уголовное наказание // Юридический вестник. – 1879. – № 6. – С.832, 848.

позицією В.А Ніконова, який є прибічником смертної кари, і, критикуючи наведений аргумент, зазначає, що виправлення як мета покарання викликає великі сумніви і пропонує виділяти більш загальну мету, а саме, спеціально-попереджувальний ефект¹. Передбачена законодавством мета покарання – не лише кара, але й виправлення, і покарання повинно їй відповідати. По-п'яте, *виконання смертної кари на відміну від інших заходів кримінального покарання незворотне* і тому виключає можливість виправлення судової помилки відносно особи, що необґрунтовано засуджена. Ми не можемо погодитися з такою категоричною заявою В.А. Ніконова, що можливість судової помилки та порушення принципу відновленості покарання є аргументом проти будь-якого покарання взагалі: карати не можна, оскільки можлива помилка². Дійсно, поновити роки, проведені за ґратами неможливо, однак залишається можливість виправлення судової помилки; коли ж засуджена особа позбавляється життя такі дії неможливі взагалі. По-шосте, збереження смертної кари може слугувати основою для відмови в задоволенні прохання країни про екстрадицію. Згідно з Європейською конвенцією про видачу 1957 р., якщо злочин, у зв'язку з яким запитується видача, карається смертною карою згідно законодавству Сторони, що висловлює запит, і якщо відносно такого злочину смертна кара не передбачається законом Сторони, якій адресовано запит або звичайно не приводиться до виконання, у видачі може бути відмовлено, якщо Сторона, що висловлює запит не надасть таких гарантій, які Сторона, якій адресовано запит вважає достатніми, про те, що смертний вирок не буде виконаний. По-сьоме, довічне позбавлення волі відповідає цілям кримінального покарання і, як показує світовий досвід, є адекватною альтернативою смертній карі. Як ще у XVIII столітті зазначав Ч. Бекарія, не суворість, а тривалість покарання справляє найбільший вплив на душу людини. Немає такої людини, яка

¹ Ніконов В.А. Есть ли аргументы против смертной казни? // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма "Частное право", 2004. – С.150-151.

² Ніконов В.А. Есть ли аргументы против смертной казни? // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма "Частное право", 2004. – С.148-149.

свідомо погодилась би на повну та вічну втрату свободи, – які б вигоди не надавав злочин. Довічне рабство, що замінює смертну кару, стало б достатньо суворим покаранням, щоб утримати від злочину і найрішучішу людину. Воно навіть страшніше, аніж смертна кара¹. По-восьме, не можна залишити поза увагою і досвід використання суспільної думки. Домінуюче в суспільстві ставлення до смертної кари (згідно з телевізійним голосуванням, що проводилося в передачі «Батьківські збори» (м. Харків, Сьомий телеканал від 20.04 2006 р.) на питання: «Чи потрібна смертна кара?» відповіло «Так» 60 % респондентів), зумовлюється історичною спадщиною тоталітарної держави, в якій ця міра покарання досить широко використовувалася для захисту політичного режиму, відсутністю необхідних знань та низькою правовою поінформованістю. Автором було проведено опитування методом анонімного анкетування (див. Додаток Г). Отримані результати проведеного нами опитування з деяких питань суттєво відрізняються від результатів опитування, яке проводилося у 1994 році у місті Києві², а з деяких питань майже повністю збігаються. Результати, отримані у ході опитування, показали, що більша частина опитаних – 94 % (97 % – в дужках наводяться дані опитування, що проводилось у 1994 році) стурбована станом злочинності в Україні, а 75 % (97 %) респондентів не впевнені у своїй безпеці. 64 % (79 %) опитаних вважають за необхідне введення більш жорстких каральних заходів. 61 % (94 %) вважає, що судові органи не застосовують достатньо суворі засоби покарання. «Так» на питання, чи схвалюєте Ви смертну кару як міру покарання, відповіли 63 % (81 %) респондентів. І лише 47 % (90 %) опитаних вважають доцільним застосування смертної кари за злочини, що пов'язані з позбавленням життя людини. Проте більша частина опитаних – 57 % – вважає, що застосування смертної кари може суттєво знизити рівень злочинності в країні і лише 32 %

¹ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Сост. и предисл. В.С. Овчинского – М.: ИНФРА-М, 2004. – вып. VI. – С.126-127.

² Нужна ли Украине смертная казнь? / Харьковская правозащитная группа; Под общ. ред. Е.Е. Захарова. – Харьков: Фолио, 1997. – С.46-47.

(53 %) висловили сумнів з цього приводу. Вважали неприпустимим застосування смертної кари до неповнолітніх – 64% (87%), до осіб похилого віку – 51 % (50 %), до жінок – лише 31% (60 %), 50 % респондентів відповіли, що до жінок припустимо застосовувати смертну кару, 19 % не змогли визначитися. Більша частина респондентів 73 % (81 %) вважає, що смертна кара, як міра покарання, здатна здійснювати превентивний вплив на осіб, які схильні до вчинення злочинів. Щодо виховного впливу смертної кари, то 63 % (77 %) опитаних вважають, що вона здатна здійснювати такий вплив на населення в цілому і 54 % (46 %) вважають, що така міра покарання здатна здійснювати виховний вплив на них самих. При цьому 98 % (79 %) зазначили, що існують злочинці, яких не можливо виправити та реабілітувати. Більшість респондентів – 73 % – заперечують застосування смертної кари тоді, коли існує можливість судової помилки, лише 10 % (65 %) допускає у таких випадках застосування такої міри покарання, при цьому 17 % (21 %) не змогли визначитися. Більшість опитаних – 52 % – не вважають, що смертна кара носить характер відплати за вчинений злочин, 43 % (80 %) вважають, що виключна міра покарання носить такий характер. Лише 37 % (79 %) опитаних згодні з тим, що довічне позбавлення волі є альтернативою смертній карі. 59 % (78 %) респондентів вважають, що законодавчі органи у питанні застосування виключної міри покарання повинні виходити із суспільної думки. Ми бачимо, що за 13 років суспільна думка зазнала деяких змін, і населення вже не так категорично висловлюється щодо питання можливості застосування смертної кари. Крім того цікавим є те, що серед респондентів різного віку спостерігається досить різне ставлення до смертної кари: серед осіб віком від 18 до 35 років лише 55 % опитаних схвалюють смертну кару як міру покарання, серед осіб віком від 35 до 65 років смертну кару схвалює 82 %. Це ще раз підтверджує: ставлення до смертної кари, яке переважає у суспільстві зумовлене історичним розвитком нашої держави. І ми згодні з А.Ф. Кістяковським, який відмічав, що «С воззрениями народными необходимо во многих случаях

считаться, но считается с ними без разбору, только потому, что они народные – значило бы иногда обречь все успехи цивилизации на совершенную гибель»¹.

По-девяте, щодо аргументу, нібито смертна кара є дешевшою аніж утримання ув'язненого довічно, то і цей аргумент є досить хитким. В Україні досліджень, щодо комплексного підрахунку таких витрат не проводилося, тому ми можемо послатися на досвід США: підраховано, що утримання однієї особи, засудженої не до смертної кари, обходиться у 1,8 млн. доларів, а смертна кара «коштує» більше 3 млн.². У штаті Північна Кароліна одна страта обходиться платникам податків у 2,6 млн. доларів, у штаті Техас – в 3,3 млн., у Флориді – 3,2 млн., у Теннессі – 5 млн., у Меріленді – 7 млн., що у 13 разів дорожче 40 років тюремного ув'язнення. У цілому ж по країні, як з'ясувалося, вартість однієї страти у три рази вища, аніж витрати на довічне утримання³.

Узагальнюючи викладені передумови, ми можемо сформулювати загальний висновок, що на даному етапі розвитку нашого суспільства існує більше аргументів проти смертної кари аніж на її застосування. І ми погоджуємося з Г.Б. Романовським, що держава сильна не кількістю смертельних вироків, що приведені до виконання. Слова про те, що кожне життя цінне для держави, повинні бути сповнені тим, що кожного разу, коли вчинено вбивство, повинно бути поставлене досить логічне запитання: що було зроблено для того, щоб цього вбивства не сталося. Легше всього відреагувати на вчинок, що вже стався – оголосити винним одного вбивцю. Вбиваючи його, держава тим самим знімає з себе відповідальність за власне безсилля перед обличчям потерпілого⁴.

¹ Кистяковский А.Ф. Исследования о смертной казни: (Монография). – 2-е изд. – СПб: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1896. – С.69.

² Костицкий В. Проблемы смертной кари в Украине // Право Украины. – 1997. – № 3. – С.28.

³ Савченко А. Застосування смертної кари та позбавлення волі у США // Право України. – 2005. – № 6. – С.122; Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.351.

⁴ Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – С.356-357.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

У дослідженні здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз проблематики кримінально-правової охорони права людини на життя, в результаті якого сформульовано ряд висновків.

- Констатовано необхідність розробки проекту Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя як елементу національної Програми забезпечення та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя являє собою систему таких елементів: кримінально-правова політика держави, закон про кримінальну відповідальність, кримінальна відповідальність та заходи кримінально-правового характеру; враховує практику застосування кримінально-правових норм. Головна мета Концепції полягає: по-перше, у переосмисленні об'єкта кримінально-правової охорони з позицій прав і свобод людини і громадянина; по-друге, у першочерговому захисті та охороні права людини на життя і максимальному підвищенні рівня та якості ефективності забезпечення охорони права людини на життя у кримінальному праві як на законодавчому рівні, так і на практиці.

- Загальним об'єктом злочину необхідно визнавати права та свободи людини і громадянина. Конкретні права чи свободи (або їх сукупність) виступають родовим або безпосереднім об'єктом злочину (право на життя, на здоров'я, на працю, на житло, на безпечні умови життєдіяльності в цілому та ін.).

- Концептуальне наповнення поняття “охорона” є ширшим, ніж поняття “захист”, і, відповідно, охорона полягає як в попередженні порушень прав і свобод, так і в їх захисті. Поняття “захист” є складовою частиною поняття “охорона”. Виходячи із завдань, що стоять перед кримінальним правом, охоронна функція повинна визнаватися однією з головних функцій кримінального права, вона полягає у захисті правоохоронюваних інтересів шляхом встановлення кримінально-правової заборони та у застосуванні норм кримінального права у випадках вчинення злочину.

• Право людини на життя – це природне невід’ємне право, що забезпечує природне існування людини як фізичної особи та одиниці громадянського суспільства і є захищеним нормативно-правовими актами – міжнародно-правовими, конституційними та актами інших галузей права. До ознак права людини на життя належать:

- право людини на життя є природним невід’ємним правом, людина має це право лише в силу того факту, що вона є людиною;

- право людини на життя виникає з моменту появи самого життя і втрачається зі смертю людини;

- виникнення права людини на життя не залежить ні від волевиявлення власника цього права, ні від держави, яка лише має змогу констатувати наявність такого права та забезпечити його охорону і захист;

- право людини на життя може мати абсолютний або відносний характер (законодавство України ґрунтується на принципі, що право людини на життя є відносним);

- право людини на життя є правом, яке не передається в силу своєї особливої природи;

- право людини на життя неможливо поновити у випадку його втрати з будь-яких причин, оскільки людське життя не підлягає відновленню.

• Життя людини виникає ще в утробі матері на 22 тижні вагітності, відповідно, і право людини на життя виникає саме в цей період. Беручи до уваги дійсний початок життя людини, необхідно забезпечити повноправну кримінально-правову охорону життя людського плоду і його права на життя на пізніх місяцях внутрішньоутробного розвитку, криміналізувавши незаконні пізні аборти та інше умиртвлення плоду із сформованим головним мозком як злочини проти життя. Таким чином, умисне умиртвлення плоду віком понад 22 тижні (в утробі матері чи поза нею), повинно вважатися вбивством. На нормативному рівні пропонується:

- по-перше, внести зміни до ст. 117 КК України “Умисне вбивство матір’ю своєї новонародженої дитини”. Диспозицію статті доцільно було б

викласти таким чином: *“Умисне вбивство матір’ю дитини, яку вона виношує, у період понад 22 тижні вагітності, під час пологів або відразу після пологів”*;

- по-друге, у зв’язку із запропонованими змінами до ст. 117 КК виникає потреба у роз’ясненні питання: кого ж необхідно вважати потерпілим (“предметом”) у разі вчинення злочинів проти життя. Це роз’яснення необхідне для того, щоб виключити непорозуміння при застосуванні інших норм Кримінального кодексу. Це питання пропонується вирішити таким чином: доповнити ст. 115 КК України приміткою, в якій зазначити, що *“людиною в статтях цього Кодексу необхідно вважати дитину віком понад 22 тижні вагітності, новонароджену дитину, іншу фізичну особу до настання смерті”*.

- по-третє, потребують змін п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, оскільки вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності є обтяжуючою обставиною при вчиненні вбивства; та ч. 1 ст. 121 КК (в межах однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження, а саме переривання вагітності). Ці норми потребують доповнення, а саме: п. 2 ч. 2 ст. 115 КК *“вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності строком не більше аніж 22 тижні”* і ч. 1 ст. 121 КК: *“переривання вагітності, строк якої не перевищує 22 тижнів”*.

- Кримінально-правова політика – науково обґрунтований напрямок діяльності органів державної влади та громадськості, що полягає у визначенні основних напрямків, цілей і засад впливу на злочинність (є фундаментом (основою) формування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства), регулюванні практики їх застосування, розробці й реалізації заходів, спрямованих на охорону прав і свобод людини і громадянина та попередження злочинності. Обґрунтовується *необхідність* виділення найважливішого напрямку у кримінально-правовій політиці, а саме забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Кримінально-правова політика як елемент Концепції

кримінально-правової охорони права людини на життя покликана в першу чергу охороняти та забезпечувати право людини на життя.

- Законодавство про кримінальну відповідальність як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя відображає головну ідею політики у сфері охорони права людини на життя і покликане забезпечити всебічну, повну і першочергову охорону природного права людини – права на життя. Являючи собою нормативний акт, прийнятий уповноваженим органом державної влади, воно містить юридичні норми, що встановлюють підстави та принципи кримінальної відповідальності за злочинні посягання на право людини на життя, визначають коло суспільно небезпечних діянь, які є злочинами проти права людини на життя та покарання, які передбачені за їх вчинення.

- З урахуванням розуміння прав та свобод людини і громадянина як об'єкта злочину, необхідно переосмислити завдання КК України, що передбачене у ч. 1 ст. 1 Загальної частини КК: “Кримінальний кодекс України повинен мати своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам”.

Новий погляд на об'єкт злочину як права і свободи людини і громадянина є підставою для нової систематизації Особливої частини Кримінального кодексу. Особлива частина Кримінального кодексу України повинна відкриватися розділом I КК України з назвою “Злочини проти права на життя та здоров'я особи”.

- Безпосередньою формою кримінально-правової охорони права людини на життя є самозахист (ст. 27, ч. 5 ст. 55 Конституції України). Залежно від характеру діяння, виділено такі види самозахисту: активний і пасивний. При *активному самозахисті* особа активно протидіє суспільно небезпечному діянню, захищаючи своє життя та здоров'я або життя та здоров'я інших осіб. *Пасивний самозахист* означає, що особа не вчиняє дій, які вимагаються від

неї законом і іншими нормативно-правовими актами, і які загрожують її життю та здоров'ю.

- Кримінальна відповідальність як елемент Концепції кримінально-правової охорони права людини на життя розглядається як інститут кримінального права, який стоїть на сторожі захисту прав та свобод людини і громадянина, і – в першу чергу – права людини на життя. Винна особа підлягає кримінальній відповідальності тому, що посягає на права і свободи інших людей і громадян.

- Не усяке позбавлення людини життя є свавільним і, відповідно, таким, що порушує закон. Евтаназія не може розглядатися як свавільне позбавлення людини життя, оскільки сама людина дає згоду на таке діяння, отже, евтаназія не суперечить ст. 27 Конституції України. Легалізація евтаназії видається *неприпустимою*, оскільки вона: по-перше, може призвести до зловживань стосовно хворих та людей похилого віку; по-друге, право розпорядитися своїм життям делегується іншій особі, що неприпустимо.

- Визначено основні умови здійснення людиною права на життя у кримінальному праві: реальна можливість людини вимагати від держави виконання свого обов'язку – захищати право людини на життя (що проявляється у встановленні в законі кримінальної відповідальності за позбавлення потерпілого життя); правильна кваліфікація діяння та притягнення до кримінальної відповідальності згідно з діючим законодавством особи, яка вчинила злочин та призначення їй справедливого покарання; детальна регламентація у кримінальному законодавстві права людини на необхідну оборону, крайню необхідність тощо (тобто регламентація права людини на самозахист життя).

- При побудові конкретних складів злочинів необхідно виходити із розуміння об'єкта злочину як прав та свобод людини і громадянина і при цьому враховувати значущість того чи іншого права або тих чи інших свобод. Право людини на життя очолює ієрархію прав та свобод і тому повинно виступати основним безпосереднім об'єктом. Склади злочинів, що

передбачають відповідальність за умисне посягання, в яких право людини на життя виступає додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом, повинні бути декриміналізовані (статті 112, 348, 379 КК України). Відповідно, статтю 115 КК України доцільно доповнити особливо кваліфікуючою ознакою вбивства: *“Вбивство державного чи громадського діяча (Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії), працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного, чи їх близьких з метою протидії законній діяльності зазначених осіб або з помсти за таку діяльність, – карається...”*.

- Право людини на життя повинно виступати як найвища соціальна цінність, особливо право на життя новонародженої дитини. Цьому положенню не відповідає практика застосування ст. 117 КК України, коли умисел на позбавлення новонародженої дитини життя виник до моменту пологів. При встановленні такого факту доцільно притягувати до кримінальної відповідальності матір-дітовбивцю за ст. 115 КК. Ця прогалина може бути подолана при прийнятті нової Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи” (на сьогодні діє Постанова від 07.02.2003 р. № 2 “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи”) шляхом викладення п. 21 цієї постанови у такій редакції: *“Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини слід кваліфікувати за ст. 117 КК у випадку, коли умисел на його вчинення виник під час пологів або одразу ж після них і якщо воно вчинено під час пологів або одразу ж після них...”*.

- Кримінальний кодекс України не закріплює положення щодо рівності прав і свобод потерпілих та осіб, що вчинили злочин. У законі про кримінальну відповідальність не знайшов свого відображення принцип рівності людей у своїх правах, проголошений ст. 21 Конституції України. Введення до Загальної частини КК України норми, яка б закріплювала принцип рівності людини та громадянина перед законом, сприятиме належній охороні прав засуджених до позбавлення волі. Ця норма може бути закріпленою у ст. 1-1 КК України і мати таку редакцію: *“Особи, що вчинили злочини, рівні перед законом і підлягають кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового та службового стану, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об’єднань, а також інших обставин”*.

- Поновлення смертної кари у законодавстві є неприпустимим, оскільки смертна кара є порушенням права людини на життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулаев М.И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 322 с.
2. Агафонкин А.С. Правонарушение и юридическая ответственность по Русской Правде // Динаміка наукових досліджень – 2004: III Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпропетровськ, 24 травня 2004 р. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Т.4.: Право. – С. 3–6.
3. Агафонов А. Личность как объект уголовно-правовой охраны // Уголовное право. – 2004. – № 2. – С. 6–8.

4. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка / Под ред. Л.А. Чешко. – 2-е изд., стереотип. – М.: “Советская энциклопедия”, 1969. – 600 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2 т. – М.: Юридическая литература, 1982. – Т 2. – 359 с.
6. Алексеев С.С. Философия права. – М.: Издательство НОРМА, 1997. – 336 с.
7. Амрахов Надир Исламзаде Оглы. Права и свободы человека и гражданина как объект уголовно-правовой охраны: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Государственный ун-т. – Высшая школа экономики – М., 2006. – 26 с.
8. Анатольєва О.І. Кримінально-правові аспекти забезпечення прав неповнолітніх // Від громадянського суспільства до правової держави: І Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 25 квітня 2006 р. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – С. 175–177.
9. Анисимов Л.Н., Анисимов А.Л. Смертная казнь как востребованное обществом наказание и превентивная мера (международные и внутригосударственные аспекты) // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма “Частное право”, 2004. – С. 72–89.
10. Аниязц М.К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик. – М.: “Юридическая литература”, 1964. – 213 с.
11. Антонович М. Еволюція поняття прав людини // Право України. – 2005. – № 12. – С. 16–20.
12. Ареднар А. Деякі філософські аспекти права на життя і смертної кари // Право України. – 1995. – № 5–6. – С. 47.
13. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2001. – № 6. – Ст. 167.

14. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и формы ее реализации. Общая часть: Курс лекций. – Одеса: АО БАХВА, 1996. – 192 с.
15. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание. – Минск: “Вышэйша школа”, 1976. – 383 с.
16. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. – Донецк: Пороги, 1992. – 168 с.
17. Балагуров О.В. История становления прав человека в Украине // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 36. – С. 270–273.
18. Баліцька О. Як я розумію право на життя // Право України. – 1999. – № 7. – С. 89–92.
19. Баулін Ю.В. Захист кримінальним законом права людини на життя // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2000 р.: У 2 ч. – Харків, 2000-2002. – Ч.2 / За ред. М.І. Панова. – С. 122–125.
20. Безуглов А.А. Человек и закон. – М.: “Советская Россия”, 1974. – 112 с.
21. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Сост. и предисл. В.С. Овчинского – М.: ИНФРА-М, 2004. – вып. VI. – 184 с.
22. Беляев В.Г., Свидлов Н.М. Вопросы квалификации убийств: Учеб. пособ. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – 60 с.
23. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1986. – 177 с.
24. Бердичевский Ф.Ю. Уголовная ответственность медицинского персонала за нарушения профессиональных обязанностей. – М.: “Юридическая литература”, 1970. – 128 с.
25. Беседкина Н.И. Права неродившегося ребенка // Государство и право. – 2006. – № 4. – С. 54–60.

26. Благов Е.В. Пределы реализации уголовной ответственности при назначении наказания // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: Межвуз. сб. науч. тр. / Воронежский государственный ун-т им. Ленинского комсомола. – Воронеж: Издательство Воронежского ун-та, 1989. – С. 132–137.
27. Бойцов А.И. Содержание уголовной ответственности // Вопросы уголовной ответственности и наказания: Межвуз. сб. – Красноярск: Издательство Красноярского ун-та, 1986. – С. 66–75.
28. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 790 с.
29. Борзенков Г.Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья: Учеб.-практ. пособ. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2005. – 144 с.
30. Борисов В.И., Куц В.Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. – Харьков: НПКФ “КОНСУМ”, 1995. – 104 с.
31. Борисов В.И. Решение вопросов Особенной части в новом Уголовном кодексе Украины // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: Лекс Эст, 2002. – С. 76–81.
32. Боровиков С.А. О месте принудительных мер воспитательного воздействия в системе мер уголовно-правового характера // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. – 2006. – №3. – С. 34–37.
33. Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. – М.: “Юридическая литература”, 1977. – 240 с.
34. Бородин С.В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. – М.: Юристь, 1994. – 204 с.
35. Бородин С.В. Преступления против жизни: Практ. пособ. / Институт государства и права РАН. – М.: Юристь, 1999. – 356 с.
36. Бородин С.В. Преступления против жизни. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – 467 с.

37. Босхолов С.С. Основы уголовной политики: Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. – М.: Центр “ЮрИнформ”. – 1999. – 293 с.
38. Бояров С. Проблемы определения начала жизни человека в уголовном праве // Уголовное право. – 2004. – № 4. – С. 13–14.
39. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М.: “Юридическая литература”, 1963. – 275 с.
40. Брайнин Я.М. Уголовный закон и его применение. – М.: “Юридическая литература”, 1967. – 240 с.
41. Булеца С.Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична акад. – Одеса, 2005. – 22 с.
42. Быкодорова Л.В. Линии законности в уголовной политике и направления дальнейшего совершенствования уголовного законодательства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ставропольский государственный ун-т. – Ставрополь, 1999. – 22 с.
43. Введение в политологию. Наука о политике. Учеб. пособ. / Под общ. ред. проф. Н.И. Горлача, доц. Г.Т. Головченко: В 2-х ч. – Харьков: Региональный университет: Харьковский коллегіум, 1994. – Ч.2 – 464 с.
44. Вдовина Г.А. Концепція природних прав людини та її відображення у Конституції України // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, 1-3 черв. 2000 р. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 102–106.
45. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
46. Відомості Верховної Ради СРСР. – 1954. – №11. – Ст. 221.
47. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 4. – Ст. 20.
48. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1999. – №35. – Ст. 303.

49. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.
50. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – №40. – Ст. 356.
51. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2006. – №14. – Ст. 116.
52. Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан. – 1995. – №1. – (1225).
53. Ведомости Меджлиса Туркменистана. – 1997. – № 2. – Ч. II. – Ст. 9.
54. Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1997. – № 15-16. – Ст. 211.
55. Витрук Н.В. Сочетание общественных и личных интересов в правах и обязанностях граждан СССР // Советское государство и право. – 1984. – № 9. – С. 3–10.
56. Волкова Т. Правовая защита права на жизнь новорожденного // Законность. – 2004. – № 4. – С. 6–10.
57. Волчан О.Ф. Политика как феномен общественной жизни // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 36. – С. 161–166.
58. Вольдимарова Н.Г. Уголовная ответственность за убийство при превышении пределов необходимой обороны: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, – М., 2003. – 220 с. – Библиогр.: с. 205–220.
59. Вольнова Г. Кто они самоубийцы? // Известия. – 1990. – 3 янв. – С.3.
60. Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. – № 11. – 2000. – С. 4–14.
61. Гарник Н. Требуєт изменений и дополнений (Новый Уголовный кодекс Украины: достижения, проблемы, пути совершенствования) // Голос Украины. – 2002. – № 68 (2819) (11 апр.). – С. 4.
62. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. – М.: Центр “ЮрИнформ”, 2001. – 315 с.
63. Гаухман Л.Д. Уголовно-правовое значение “согласия потерпевшего” на причинение смерти или телесных повреждений // Труды Киевской школы МВД СССР. – К., 1976. – Вып. X. – С. 92–101.

64. Гафурова Г.Д. Предупредительные начала российского уголовного права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Казанский государственный ун-т. – Казань, 2004. – 22 с.

65. Гіждіван Л. Про деякі питання адаптації законодавства України з громадянських прав людини до норм Ради Європи // Право України. – 1999. – № 11. – С. 27–29.

66. Герцензон А.А. Уголовное право и социология. (Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики). – М.: “Юридическая литература”, 1970. – 286 с.

67. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений: (Объект и квалификация преступлений). – Л.: Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1979. – 127 с.

68. Глушков В.А. Проблемы уголовно-правовой ответственности за общественно опасные деяния в сфере медицинского обслуживания: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Киевский национальний ун-т ім. Тараса Шевченка – К., 1990. – 42 с.

69. Годфруа Ж. Что такое психология: В 2 т. / Пер. с фр. / Под ред. Г.Г. Аракелова. – 2-е изд. стер. – М.: Мир, 1996. – Т.2. – 370 с.

70. Головченко В. Права людини у додержавну та ранньодержавну добу історії України (спроба порівняти реальності їхнього захисту та прогнозу на майбутнє) // Право України. – 1997. – № 3 – С. 73–77.

71. Гориславський К. Гарантії права людини на самозахист життя та здоров'я // Право України. – 2001. – № 12. – С. 35–38.

72. Гориславський К.О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 17 с.

73. Грищук В. Перспективи удосконалення Кримінального кодексу України // Юридичний Вісник України. – 2007. – № 19. – С. 1, 6–7.

74. Гродзинский М.М. Преступления против личности. – М.: “Право и жизнь”, 1924. – 68 с.
75. Грохольський В.Л. Деякі проблеми реалізації конституційних прав, свобод і гарантій людини і громадянина на сучасному етапі // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Наук. конф. Харків, 21-22 черв. 2001 р. – Харків: Право, 2001. – С. 213–216.
76. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К: Либідь, 1993. – 288 с.
77. Гурська Т. Охорона здоров'я та репродуктивні права жінок (цивільно-правовий аспект) // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 23–26.
78. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: (Монографія). – Харків: Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ, 2001. – 384 с.
79. Даль В. Толковый словарь живого русского языка: В IV т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – Т. I. – 700 с.
80. Даль В. Толковый словарь живого русского языка. В IV т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – Т. IV. – 684 с.
81. Денисова Т.А. Функции уголовного наказания: (Монография). – Харьков: НУВД, 2004. – 420 с.
82. Дмитриев Ю.А. Конституционное право человека в Российской федерации на осуществление эвтаназии // Право и политика. – 2000. – № 7. – С. 127–130.
83. Дмитриев Ю.А., Шленева Е.В. Право человека в Российской Федерации на осуществление эвтаназии // Государство и право. – 2000. – №11. – С. 52–59.
84. Довбуш О. Право на гідну смерть // Право України. – 2002. – № 10. – С. 122–125.

85. Домбровська О. Забезпечення реалізації суб'єктивного права на життя людини (теоретико-правовий аспект) // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 98–101.

86. Домбровська О. Захист прав людини і громадянина // Право України. – 2002. – № 5. – С. 37.

87. Домбровська О.В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна акад. внутрішніх справ України. – К., 2005. – 19 с.

88. Егоров В. Меры обеспечения в уголовном праве // Уголовное право. – 2005. – № 4. – С. 23–25.

89. Ераксин В.В. Ответственность за преступление. – М.: Юридическая литература, 1979. – 88 с.

90. Жильцов С.В. Смертная казнь в истории России / Отв. ред. В.С. Комиссаров; Московский государственный ун-т им. М.В. Ломоносова. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – 460 с.

91. Загальна теорія держави і права / За ред. академіка АПрН України, докт. юрид. наук, проф. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.

92. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.

93. Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. – М.: Юридическая литература, 1961. – 279 с.

94. Загородников Н.И., Стручков Н.А. Направления изучения советского уголовного права // Советское государство и право. – 1981. – № 8. – С. 49.

95. Загоруй И.С. Конституционные гарантии права на жизнь и проблемы смертной казни в Украине // Вісн. Луганського ін-ту внутрішніх справ. Спец. випуск: У 4-х ч. – Луганськ: Ін-т внутрішніх справ МВС

України, 1999. – Ч.2: Наук.-теор. журнал: Проблеми вдосконалення законодавства та практика його застосування з урахуванням прогнозу злочинності. – С. 207–213.

96. Закон України про міліцію від 25.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1991. – № 4. – Ст. 20.

97. Закон України про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини від 16.15.1999 р. №1007 – XIV – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.

98. Зубкова В.И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России. – М.: Норма, 2005. – 256 с.

99. Иванюшкин А.Я. Профессиональная этика в медицине (философские очерки) / АМН СССР. – М.: Медицина, 1990. – 220 с.

100. Ивченко О.С. Уголовная ответственность за эвтаназию в России // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – С. 139–144.

101. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості. Затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. № 179. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.

102. История политических и правовых учений: Учеб. для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – 2-е изд. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 727 с.

103. Казановская Ю.А. Право на жизнь и смертная казнь: проблемы конституционно-правовой регламентации в Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2004. – 26 с.

104. Каліцька О. Як я розумію право на життя // Право України. – 1999. – № 7. – С. 89–92.

105. Капинус О.С. Убийство: мотивы и цели. – М.: Изд-во ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2003. – 312 с.

106. Капинус О.С. Эвтаназия в свете права на жизнь: (Монография). – М.: Издательский дом “Кармен”, 2006. – 480 с. – Библиогр.: с. 463–479.
107. Кашепов В.П. Правовой режим смертной казни как исключительной меры уголовного наказания // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма “Частное право”, 2004. – С. 138–147.
108. Квашиш М. Смертная казнь: глобальные тенденции и перспективы // Уголовное право. – 2001. – № 3. – С. 103–109.
109. Кистяковский А.Ф. Исследования о смертной казни: (Монография). – 2-е изд. – СПб: Издание Л.Ф. Пантелеева, 1896. – 302 с.
110. Кленова Т. О совместимости публичного и частного интересов в уголовном праве // Уголовное право. – 2006. – № 2. – С. 41–45.
111. Ковалев М.И., Воронин Ю.А. Криминология и уголовная политика: Учеб пособ. – Свердловск: Уральский государственный ун-т, 1980. – 58 с.
112. Ковалев М.И. Право на жизнь и право на смерть // Советское государство и право. – 1992. – № 7. – С. 68–76.
113. Козаченко И.Я. Санкции за преступления против жизни и здоровья: обусловленность, структура, функции, виды. – Томск: Издательство Томского ун-та, 1987. – 232 с.
114. Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів // Право України. – 2005. – № 10. – С. 41–43.
115. Козлов А.П. Механизм построения уголовно-правовых санкций. Красноярск: Издательство Красноярского государственного ун-та, 1998. – 406 с.
116. Козлов А.П. Понятие преступления. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 819 с.
117. Коментар до Конституції України / Інститут законодавства Верховної Ради. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 1998. – 410 с.

118. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. доктора юрид. наук, Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 880 с.

119. Кондратьєв Я.Ю. Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Міжнар. наук. конф. Харків, 21-22 черв. 2001 р. – Харків: Право, 2001. – С. 537–546.

120. Кони А.Ф. К материалам о врачебной тайне // Врачебное дело. – М., 1928. – № 6. – С. 10.

121. Конституции зарубежных государств: Учеб. пособ. / Под ред. В.В. Маклакова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство БЕК. 1997 – 586 с.

122. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького / Ю.С. Шемшученко (відп. ред.), І.О. Кресіна (упоряд.). – К., 2001. – 400 с.

123. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. – К.: Концерн Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 368 с.

124. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Харків: Видавництво “Право”; К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 808 с.

125. Конституція України. Офіційний текст: Коментар законодавства про права та свободи людини і громадянина: Навч. посіб. / Автор-упоряд. М.І. Хавронюк. – К., 1999. – 728 с.

126. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Феміна, 1996. – 64 с.

127. Конституционный статус личности в СССР. – М.: Юридическая литература, 1980. – 256 с.

128. Коржанський М. Визначення окремих понять у Кримінальному кодексі України // Право України. – 2002. – № 10. – С. 83–88.
129. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: Навч. посіб. – 2-е вид. – К.: Атака, 2002. – 640 с.
130. Коржанский Н.И. Объект уголовно-правовой охраны. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – 249 с.
131. Коробеев А. Простое убийство и сложности его квалификации // Уголовное право. – 2001. – № 2. – С. 18.
132. Короленко М. Об'єкт злочинів проти життя людини // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 4. – С. 29–31.
133. Костицький В. Проблеми смертної кари в Україні // Право України. – 1997. – № 3. – С. 26–29.
134. Костюк М.Ф. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступностью в исправительных учреждениях: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Акад. управления МВД России – М., 2000. – 34 с.
135. Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана политических, гражданских и иных конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 2000. – 99 с.
136. Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. – Саратов: ОАО “Полиграфист”, 1996. – 211 с.
137. Кримінальний кодекс. В редакції 8 червня 1927 р. – Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УРСР, 1927. – 152 с.
138. Кримінальний кодекс УРСР. Офіційний текст із змінами та доповненнями за станом на 1 грудня 1962 р. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. – 138 с.
139. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Банківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

140. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. – 415 с.

141. Кримінальне право України. Особлива частина. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 891 с.

142. Кропачев Н.М., Прохоров В.С. Механизм уголовно-правового регулирования: Уголовная ответственность: Учеб. пособ. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный ун-т, 2000. – 60 с.

143. Крылова Н.Е. Эвтаназия: уголовно-правовой аспект // Вестник Московского ун-та: Серия. 11. Право. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – № 2. – С. 17–37.

144. Кудашев Ш. Дифференциация уголовной ответственности и наказания // Уголовное право. – № 5. – 2006. – С. 60–64.

145. Кузнецова Н.Ф. Профилактическая функция уголовного закона // Уголовное право. – 1998. – № 1. – С. 11.

146. Курляндский В.И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. – М.: “Юридическая литература”, 1965. – 143 с.

147. Курс российского уголовного права. Особенная часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спартак, 2002. – 1040 с.

148. Курс уголовного права. Общая часть: Учеб. для вузов: В 5 т. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Том 1: Учение о преступлении / Под ред. док. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. – 624 с.

149. Курс уголовного права. Особенная часть: Учеб. для вузов: В 5 т. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Том 3 / Под ред. док. юрид. наук, проф. Г.Н. Борзекова и канд. юрид. наук, проф. В.С. Комиссарова. – 470 с.

150. Куц В.М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. – Харків: Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 1999. – 204 с.

151. Ларін М. Право на гідну смерть // Юридичний вісник України. – 2003. – № 41 (11–17 жовт.). – С. 11.
152. Леонтьев О.В. Нарушение норм права в медицине. – СПб.: СпецЛит, 2002. – 63 с.
153. Лепешкина О. Наказание в виде смертной казни // Уголовное право. – 2005. – № 3. – С. 41–43.
154. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 400 с.
155. Лихова С.Я. Конституційно-правовий інститут основних прав і свобод людини як об'єкт кримінально-правової охорони // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, 1-3 черв. 2000 р. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 174–179.
156. Локк Дж. Избранные философские произведения: В 2-х т. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – Т.2. – 532 с.
157. Лопашенко Н.А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. – СПб: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 339 с.
158. Лысков О.К., Машкаренко С.О., Федорова М.П. Студенческая дискуссия о смертной казни // Правоведение. – 1998. – № 1. – С. 236.
159. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна акад. внутрішніх справ України. – К., 2003. – 20 с.
160. Мазуров А.В. Право на жизнь и конституционно-правовые основы смертной казни // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма “Частное право”, 2004. – С. 104–112.
161. Максимов С.В., Чучаев А.И. Цель в уголовном праве: методологические аспекты / Министерство образования Российской Федерации. – Ульяновск: Ульяновский государственный ун-т, 2002. – 147 с.

162. Малая медицинская энциклопедия: В 6-ти т. / Гл. ред. В.И. Покровский; Российская Академия медицинских наук. – М.: “Медицина”, 1996. – Т. 4. – 576 с.

163. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. – 2 изд., испр. и доп. – М.: МЗ–Пресс, 2001. – 243 с.

164. Малеина М.Н. О праве на жизнь // Советское государство и право. – 1992. – №1. – С. 50.

165. Малиновский А. Имеет ли человек право на смерть? // Российская юстиция. – 2002. – № 8. – С. 54–55.

166. Малыш размером с авторучку // Имею право. – 2007. – № 9 (28 февр.-6 марта.). – С. 24.

167. Мальцев В.В. Введение в уголовное право. – Волгоград: Волгоградский юридический ин-т МВД России, 2002. – 202 с.

168. Матузов Н.И. Актуальные проблемы российской правовой политики // Государство и право. – 2001. – № 10. – С. 5–12.

169. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 1972. – 293 с.

170. Матузов Н.И. Право на жизнь в свете российских и международных стандартов // Правоведение. – 1998. – № 1. – С. 27.

171. Международная защита прав и свобод человека: Сб. документов. / Сост. и авт. вступ. ст. Г.М. Мелков. – М.: Юридическая литература, 1990. – 661 с.

172. Мельникова Ю.Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания. – Красноярск: Издательство Красноярского ун-та, 1989. – 120 с.

173. Мендельсон Г.А. Уголовная ответственность за убийство и телесные повреждения. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962. – 39 с.

174. Милуков С.Ф. Российское уголовное законодательство. Опыт критического анализа / Санкт-Петербургский ин-т внешнеэкономических связей, экономики и права; Общ-во “Знание” Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб.: СПб ИВЭСЭП, 2000. – 276 с.

175. Миронова Г. Етичні засади права людини на життя // Право України. – 2005. – № 9. – С. 19–22.

176. Миронова Г. Право людини на життя: проблемні питання українського законодавства // Право України. – 2006. – № 9. – С. 52–55.

177. Модельный закон об оружии. Принят на десятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ / Постановление № 10-11 от 6 декабря 1997 г. – Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок с экрана.

178. Монтескье Ш. Избранные произведения / Пер. с фр. – М.: Политиздат, 1955. – 799 с.

179. Мочкош Я. Необхідна оборона в кримінальному праві України: від ідеї до реальності // Право України. – 2006. – № 10. – С. 95–99.

180. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

181. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г.: У 2-х ч. – К.: “ФОРУМ”, 2001. – Ч. 1. – 395 с.

182. Наумов А.В. Введение в уголовное право (лекция) // Государство и право. – 1993. – № 11. – С. 71–80.

183. Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. (По материалам следственной и прокурорско-судебной практики): Учеб. пособ. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1973. – 175 с.

184. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. – М.: Бек, 1996. – 550 с.

185. Неклюдов Н.А. Руководство к Особенной части русского уголовного права: Преступления и проступки против личности – СПб.: Типография Павленкова, 1887. – 555 с.
186. Нерсисянц В.С. Философия права: Учеб. для вузов. – М.: Инфра-М-Норма, 1997. – 647 с.
187. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – 229 с.
188. Никонов В.А. Есть ли аргументы против смертной казни? // Право на смертную казнь: Сб. статей / Под ред. А.В. Малько. – М.: Юридическая фирма “Частное право”, 2004. – С. 150–151.
189. Новиков В. Українців стало менше. Чому? // Урядовий кур’єр. – 2005. – № 226. – 26 лист. – С. 7.
190. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 1998. – Т.3. – 862 с.
191. Новоселов В.И. Способы защиты прав и свобод, гарантированных Конституцией СССР // Советская юстиция. – 1979. – № 18. – С. 7.
192. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. – М: Издательство НОРМА, 2001. – 198 с.
193. Новые конституции стран СНГ и Балтии: Сб. док. / Межпарламентская ассамблея СНГ, Центр публич. права; Сост. Ю.А. Дмитриев, Н.А. Михалева; Отв. ред. и авт. предисл. Н.А. Михалева. – 2-е изд. – М.: Манускрипт, 1997. – 663 с.
194. Нужна ли Украине смертная казнь? / Харьковская правозащитная группа; Под общ. ред. Е.Е. Захарова. – Харьков: Фолио, 1997. – 96 с.
195. Нуркаева Т.Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами: вопросы теории и практики. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2003. – 254 с.
196. Общая теория государства и права: В 2 т. / Отв. ред. М.Н. Марченко; Московский государственный ун-т им. М.В. Ломоносова. – М.: Зерцало, 1998. – Т.2. – 620с.

197. Общая теория прав человека / В.А. Карташкин, Н.С. Колесова, А.М. Ларин и др.; Рук. авт. коллектива и отв. ред. Е.А. Лукашева; Ин-т государства и права Рос. акад. наук. – М.: Норма, 1996. – 509 с.
198. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 14-е изд., стереот. – М.: Русский язык., 1983. – 816 с.
199. Олейник О. Этические и правовые аспекты эвтаназии // Юридическая практика. – 2001. – № 48 (206). – С. 11.
200. Ольховик Л.А. Право на життя // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С. 160–167.
201. Орлеан А. Уголовно-правовая охрана человека до момента его рождения на Украине // Юридическая практика. – 2005. – № 17. – С. 12–13.
202. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. з подальшими змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.
203. Основы и задачи советской уголовной политики / Под ред. Е.Г. Ширвиндта. – М.-Л.: Государственное издательство, 1-я образцовая типография в Москве, 1929. – 155 с.
204. Остапенко Л. Визначення поняття “життя” як об’єкта кримінально-правової охорони // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С. 105–108.
205. Остапенко Л.А. Умисне вбивство матір’ю своєї новонародженої дитини // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – К., 2002. – Випуски 45-48. – С. 149–153.
206. Островская И.В. Медицинская этика: Сб. док.: [Справ. пособ. для студ. мед. колледжей и училищ] / В. Г. Лопатников. – М.: АНМИ, 2001. – 247 с.
207. Очерк истории смертной казни в России, читанный на годичном акте Императорского университета ордин. проф. Н.П. Загоскиным // Известия и ученые записки Казанского университета. – Казань, 1892. – № 1. – 83 с.

208. Павленко Т.А. Визначення початкового моменту кримінально-правової охорони життя людини (права людини на життя) // Зб. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Право. – Харків, 2004. – Вип. 8. – С. 129–134.

209. Павленко Т.А. Проблеми кримінальної відповідальності за вбивство з мотивів співчуття // Зб. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Право. – Харків, 2004. – Вип. 4. – С. 137–140.

210. Павленко Т.А. Щодо кримінально-правової охорони права людини на життя // Зб. наук. пр. Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Право. – Харків, 2006. – Вип. 7. – С. 113–122.

211. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття // Право України. – 2001. – № 8. – С. 36–40.

212. Пархоменко С.В. Деяния, преступность которых исключается в силу социальной полезности и необходимости. – СПб.: Издательство Р.Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. – 267 с.

213. Пермяков Ю.Е. Введение в основы уголовной политики: Учеб. пособ. / Самарский государственный ун-т; кафедра уголовного права и криминологии. – Самара: Самарский государственный ун-т, 1993. – 103 с.

214. Пинаев А.А. Вина и уголовная ответственность // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: Межвуз. сб. научн. трудов. – Воронеж: Издательство Воронежского ун-та, 1986. – С. 46–51.

215. Пинаев А.А. Уголовное право Украины. Общая часть. – Харьков: “Харьков юридический”, 2005. – 664 с.

216. Пионтковский А.А., Меньшагин В.Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть: – М.: Госюриздат, 1955. – Т.1. – 800 с.

217. Пионтковский А. Система особенной части уголовного права // Советское право. – 1926. – № 2. – С. 43–63.

218. Пионтковский А.А. Уголовное право РСФСР. Часть Общая. – М.: Государственное издательство, 1924. – 235 с.
219. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Уголовно-правовое и криминологическое исследование. – Воронеж: Издательство Воронежского ун-та, 1965. – 205 с.
220. Політологічний словник / За ред. проф. В.І. Астахової та проф. М.І. Панова. – Харків: Прапор, 1997. – 199 с.
221. Попов А.Н. О начале уголовно-правовой охраны жизни в новом тысячелетии // Уголовное право в XXI веке: Междунар. науч. конф. Москва, 31 мая – 1 июня 2001 г. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. – С. 200– 203.
222. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – 465 с.
223. Попов А.Н. Убийство при отягчающих обстоятельствах. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – 898 с.
224. Порошук С.Д., Онуфрієнко О.В. Право людини на життя як об’єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Наук.-теор. журнал. – Луганськ: Ін-т внутрішніх справ МВС України, 1998. – Вип. 2. – С. 3–18.
225. Постанова Верховної Ради України “Про прийняття за основу проекту Закону України про зброю” від 4 березня 2004 р. № 1588-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>. – Заголовок з екрану.
226. Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи” від 07.02.2003 р. №2 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №1(35). – С. 37–42.
227. Похмелкин В.В. О восстановительной функции советского уголовного права // Правоведение. – 1990. – № 2. – С. 40 – 47.

228. Права людини в Україні – 2005. Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини; Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2006. – 350 с.

229. Права человека: Учеб. для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 560 с.

230. Права человека. Учеб. для вузов / Отв. ред. – член-корр. РАН, доктор юрид. наук Е.А. Лукашева – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 560 с.

231. Примаченко В.Ф. Проблеми евтаназії в кримінальному праві України // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 109–112.

232. Прохоров В.С. Преступление и ответственность. – Л.: Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1984. – 136 с.

233. Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – 297 с.

234. Рабец А.М. Право на жизнь и проблемы гражданско-правовой ответственности за его нарушение // Юрист. – 2001. – № 6. – С. 59–72.

235. Рабінович П.М. Права людини: діалектика універсалізації та урізноманітнення // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2001. – № 4 (27). – С. 16–20.

236. Разгильдиев Б.Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализация. – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 1993. – 226 с.

237. Рогова О. Право на життя: розвиток законодавства і суспільно-правової практики // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 2004. – № 2 (37). – С. 206–213.

238. Рогова О. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз // Вісник академії правових наук України. – Харків: Право, 2005. – № 4 (43). – С. 198–206.

239. Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – 370 с.
240. Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т.1: Законодательство Древней Руси.– 430 с.
241. Российское законодательство X–XX веков: В 9-ти т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1986. – Т.4: Законодательство периода становления абсолютизма. – 511 с.
242. Ростовщиков И.В., Ростовщикова О.В. О юридических гарантиях прав и свобод человека // Российский юридический журнал. – 2000. – № 14 (28). – С. 26–33.
243. Савченко А. Застосування смертної кари та позбавлення волі у США // Право України. – 2005. – № 6. – С. 120–123.
244. Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. – Л.: Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1982. – 97 с.
245. Саркисова Э.А. Предупредительная роль уголовного закона. – Минск: Наука и техника, 1979. – 144 с.
246. Сарыев Б. Ответственность за преступления против жизни и здоровья / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.А. Куринова. – Ашхабад, “БЫЛЫМ”, 1973. – 247 с.
247. Саченко С. Виняткова міра покарання як головне обмеження права на життя (теоретико-правовий аспект) // Право України. – 2005. – № 8. – С. 126–129.
248. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917–1952 гг.) / Под ред. И.Т. Голякова. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1953. – 460 с.
249. Свида Т.О. Деякі аспекти співвідношення міжнародно-правового і національного регулювання права на життя і свободу людини та забезпечення міжнародних стандартів цих прав і свобод людини в Україні // Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика: Міжнар. наук.-

практ. конф. Ужгород, 1-3 черв. 2000 р. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 231–235.

250. Свод законов Российской империи. Издание 1857 г. – СПб., 1857. – Т.15: Законы уголовные: В 2 кн. – Книга первая: Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – 118 с.

251. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: (Монографія). – К.: Видавничий Дім “ІнЮре”, 2002. – 730 с.

252. Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні // Право України. – 1997. – № 10. – С. 8–18.

253. Сенаторов М.В. Питання боротьби зі злочинністю // 36. наук. Праць – Харків, 2003. – Вип. 7. – С. 84.

254. Сенцов А.С. Уголовная ответственность и ее роль в реализации советской уголовной политики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Московская высшая школа милиции МВД СССР. – М., 1985. – 24 с.

255. Сергеевский Н.Д. Лишение жизни, как уголовное наказание // Юридический вестник. – 1879. – № 6. – С. 829–860.

256. Серебренникова А.В. Преступные деяния против жизни по УК ФРГ // Вестник Московского ун-та: Серия. 11. Право. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – № 3. – С. 57–63.

257. Синьов О.В. Права людини як об'єкт адміністративно-правової охорони // Право і безпека. – 2005. – № 4'2 – С. 28–31.

258. Смирнов В.Г. Функции советского уголовного права. (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования). – Л.: Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1965. – 188 с.

259. Смирнова Е. Дело об эвтаназии // Эхо планеты. – М., 1993. – № 19-20. – С. 37.

260. Соборное уложение 1649 года: текст, комментарии / АН СССР; Руковод. авт. колл. А.Г. Маньков. – Л.: Наука, 1987. – 448 с.

261. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.
262. Соловйов А.В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка – Львів, 2004. – 17 с.
263. Соломин В., Пахомов А., Калмыков М. и др. Быть или не быть? Вот в чем вопрос... // Эхо планеты. – 2000. – № 50. – С. 50–51.
264. Спасович В.Д. Учебник уголовного права: Учеб.: В 2 т. – СПб: Типография Иосафата Огризко, 1863. – Т.1. – Вып. 1. – 428 с.
265. Справочник фельдшера / Под ред. А.Н. Шабанова. – М.: “Медицина”, 1976. – 664 с.
266. Статут Великого княжества Литовского / Под ред. акад. К.И. Яблонскиса. – Минск: Издательство Академии наук БССР, 1960. – 253 с.
267. Сташис В.В. Засади формування та реалізації кримінальної політики держави Конституцією України: (“Круглий стіл”: Сташис В., Борисов В., Грошевий Ю., Баулін Ю., Зеленецький В.) // Право України. – 1997. – № 9. – С. 18–21.
268. Сташис В.В., Бажанов М.І. Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи: Конспект лекцій. – Харків: Юридична академія, 1992. – 52 с.
269. Сташис В.В., Бажанов М.І. Личность – под охраной уголовного закона – Глава III Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Симферополь: Таврида, 1996. – 220 с.
270. Сташис В.В., Бажанов М.І. Уголовно-правовая охрана личности. – Харьков: “Вища школа”, Издательство при Харьковском ун-те, 1976. – 220 с.
271. Страхов Н.Н. Права человека и права гражданина: историко-правовой аспект // Права людини і правова держава (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Наук. конф. Харків, 10-11 груд. 1998 р. – Харків: Національна юридична акад. України, 1998. – С. 23–26.
272. Строилова Н.П. Развитие норм об уголовной ответственности за убийство // История государства и права. – 2002. – № 6. – С. 30–35.

273. Сугачев Л.Н. Ответственность за преступления против жизни и здоровья по советскому уголовному праву: Конспект лекций. – Харьков: Харьковский юридический ин-т, 1965. – 37 с.

274. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Часть Общая.: В 2 кн. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1874. – Книга 1: Учение о преступлении. – Вып. 1: Курс лекций. – 284 с.

275. Таганцев Н.С. О преступлениях против жизни по русскому праву. – СПб: Типография Н.А. Незнамова, 1870. – 324 с.

276. Тарбагаев А.Н. Пределы уголовной ответственности // Вопросы уголовной ответственности и наказания: Межвуз. сб. – Красноярск: Издательство Красноярского ун-та, 1986. – С. 61–66.

277. Тасаков С. Нравственные начала уголовного закона о необходимой обороне // Уголовное право. – 2006. – № 5. – С. 80–83.

278. Тасаков С., Шумилов А. Искусственное прерывание беременности (аборт). Уголовно-правовой аспект // Уголовное право. – 2004. – №2. – С. 67–69.

279. Таций В.Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву: Учеб. пособ. – Харьков: Юридический ин-т, 1982. – 101 с.

280. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів “захист” та “охорона” у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини // Право України. – 2005. – № 9. – С. 33–36.

281. Темченко В.І. Поняття та зміст форм забезпечення прав людини і основних свобод в міжнародних та національних правових актах // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 82–85.

282. Теорія держави і права: Експериментальний підручник / О.Ф. Скаун, М.К. Подбerezський. – Харків, 1996. – 326с.

283. Ткаченко Е. Кто гарантирует гражданину право? // Юридическая практика. – 2005. – №16. – Режим доступа: <http://www.yurpraktika.com/>. – Заглавие с экрана.

284. Тоболкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм. – Свердловск: Средне-Уральское книжное издательство, 1983. – 177 с.

285. Тодика Ю.М., Марцеляк О.В. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян: (Монографія). – Харків: “Лібра”, 1998. – 107 с. – Бібліогр.: с. 87–106.

286. Тодика Ю.Н. Конституционно-правовой статус иностранцев и беженцев в Украине: Учеб. пособ. – Харьков: Факт, 1998. – 104 с.

287. Торкунов М. О необходимости смертной казни в УК РФ // Уголовное право. – 2005. – № 3. – С. 120–123.

288. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления // Право і безпека. – № 1. – 2002. – С. 81–88.

289. Трубников В.М., Чеботарьова Ю.А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі: (Монографія). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – 372 с.

290. Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. ст. докт. юрид. наук Ю.В. Голика / Пер. с норвежского А.В. Жмени. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – 375 с.

291. Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Науч.-практ. конф., посвящ. памяти проф. А.Н. Красикова. Саратов, 20-21 марта 2003 г. / Под ред. д.ю.н., проф. Б.Т. Разгильдиева. – Саратов: Издательство Саратовской государственной акад. права, 2003. – 325 с.

292. Уголовный кодекс Австрии / Пер. с нем. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – 144 с.

293. Уголовный кодекс Голландии / Науч. ред. докт. юрид. наук Б.В. Волженкин / Пер. с англ. И.В. Мироновой. – 2-е изд. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – 510 с.

294. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З.К. Бигвава / Пер. с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2002. – 409 с.

295. Уголовный кодекс Дании / Науч. ред. и предисл. С.С. Беляева / Пер. с датского и англ. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – 230 с.

296. Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с предисл. докт. юрид. наук Н.Ф. Кузнецовой и докт. юрид. наук Ф.М. Решетникова. – М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.

297. Уголовный кодекс Литовской республики / Науч. ред. докт. юрид. наук В. Павилониса; предисл. канд. юрид. наук. Н.И. Мацнева / Пер. с лит. канд. филос. наук В.П. Казанскене. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2003. – 470 с.

298. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Предисл. проф. Б.В. Волженкина; Обзорн. ст. А.В. Баркова. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – 474 с.

299. Уголовный кодекс Республики Болгария / Науч. ред. канд. юрид. наук А.И. Лукашова / Пер. с болгарского Д.В. Милушева, А.И. Лукашова. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – 298 с.

300. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук А.И. Лукашов, докт. юрид. наук Н.Ф. Кузнецова / Пер. с польского Д.А. Барилович. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2001. – 234 с.

301. Уголовный кодекс советских республик: Комментарий к законодательству. – 2-е изд. – К.: Госиздат Украины, 1925. – 596 с.

302. Уголовный кодекс Украины. – Харьков: ООО “Одиссей”, 2002. – 256 с.

303. Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – 208 с.

304. Уголовный кодекс Швейцарии / Науч. ред., пред. и пер. с немецкого канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – СПб.: Издательство “Юридический центр Пресс”, 2002. – 350 с.

305. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: Учеб. пособ. / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Издательский дом “Кармен”, 2004. – 528 с.

306. Уголовное право. Общая часть: Учеб. для вузов / Козаченко И.Я., Незнамова З.Я. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1997. – 503 с.

307. Уголовное право России. Общая часть / Под ред. И.Э. Звечаровского. – М.: Юристъ, 2004. – 458 с.

308. Уголовное право России: Часть общая: Учеб. для вузов / Отв. ред. Л.Л. Кругликов. – М.: БЕК, 1999. – 559 с.

309. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / Под. ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.В. Здравомыслова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – 479 с.

310. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учеб. / Под ред. засл. деятеля науки и техники Украины, докт. юрид. наук, проф. Е.Л. Стрельцова. – Харьков: ООО “Одиссей”, 2002. – 672 с.

311. Уголовное право Украины. Общая часть: Учеб. для студ. юрид. вузов и фак. / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др. / Под ред. профессоров М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков: Право, 1998. – 400 с.

312. Уголовное уложение, высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – СПб.: Государственная Канцелярия, 1903. – 284 с.

313. Удовенко Г. День прав человека в стране, выбравшей свободу // Голос Украины. – 2005. – № 235 (10 груд.). – С. 1, 9.

314. Удовенко Г. Станет ли День прав человека праздником в Украине? // Голос Украины. – 2004. – № 234 (10 груд.). – С. 7.

315. Утевский Б.С. Уголовное право. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Государственное издательство юридической литературы; Типография им. Евгении Соколовой в Ленинграде, 1950. – 280 с.

316. Федюк Л. Право на життя в цивільному законодавстві // Право України. – 2004. – № 9 – С. 107–109.

317. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину // Право України. – № 6. – 1999. – С. 75–78.

318. Фефелов П.А. Механизм уголовно-правовой охраны (основные методологические проблемы). – М.: Наука, 1992. – 229 с.

319. Фефелов П.А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности: основные методологические проблемы – М.: Юридическая литература, 1972. – 151 с.

320. Фефелов П.А. Уголовно-правовая концепция борьбы с преступностью: Основы общей теории. – Екатеринбург: Издательство Уральского ун-та, 1999. – 251 с.

321. Филимонов В.Д. Охранительная функция уголовного права / Рец.: Ю.В. Голик, С.А. Елисеев; Ассоциация “Юридический центр”. – СПб.: “Юридический центр Пресс”, 2003. – 196 с.

322. Философский энциклопедический словарь / Сост.: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 576 с.

323. Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1912. – 415 с.

324. Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. – Посмертное 7-е изд., доп. и пересмотренное А.А. Жижиленко. – СПб.: Типография М. Меркушева, 1916. – 439 с.

325. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атака, 2005. – 332 с.

326. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: (Монографія) / За заг. ред. М.В. Костецького. – К.: Атака, 2005. – 124 с.

327. Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Свердловский государственный ун-т – Свердловск, 1971. – 43 с.

328. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: (Монографія). – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с. – Бібліогр.: с. 990 – 1048.

329. Химченко С.А. Эвтаназия: проблемы легализации, правовое регулирование и ответственность // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 17. – С. 101–110.

330. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. для студ. юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т.2: Лютий 1917 р.–1996 р. – 800 с.

331. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: Учеб. пособ. / Сост. В.Н. Садилов; Под. ред. проф. З.М. Черниловского. – М: Фирма Гардарика, 1996. – 413 с.

332. Чиркин В.Е. Общечеловеческие ценности, философия права и позитивное право // Право и политика. – 2000. – № 8. – С. 4–13.

333. Шарапов Р. К вопросу о начале уголовно-правовой охраны жизни человека // Уголовное право. – 1999. – № 4. – С. 33.

334. Шарапов Р. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 75–77.

335. Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1953. – 109 с.

336. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. – М.: Издательство министерства юстиции СССР, 1948. – 510 с.

337. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної традиції. – К.: Реферат, 2006. – 848 с.

338. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе / Под ред. Л.Д. Воеводина. – М.: Издательство Московского государственного ун-та, 1987. – 342 с.

339. Ярмыш Н.Н. К вопросу о родовом объекте преступлений против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности // Актуальні питання правотворчої та правозастосувальної діяльності: Темат. зб. наук. праць / Відп. ред. М.І. Панов. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 83–88.

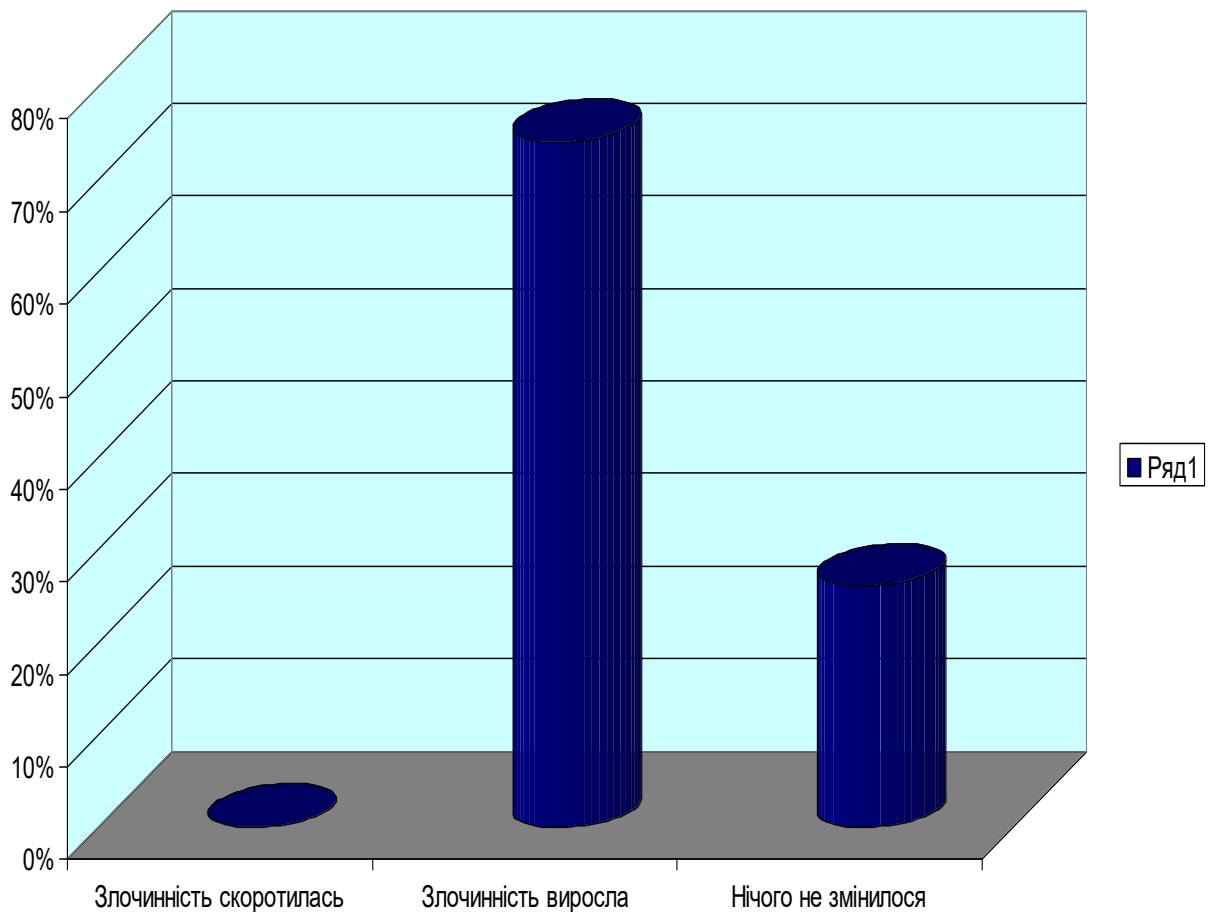
340. Ярмыш Н.Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства: Дис. ... канд. юрид наук: 12.00.08, – Харьков, 1992. – 222 с. – Библиогр.: с. 210–222.

341. http://revolution.allbest.ru/law/00008867_0.html. – Заголовок з екрану.

Додаток А.1
Результати опитування співробітників правоохоронних
органів у місті Харкові*

Розподіл відповідей на запитання: “Чи змінилася за останній рік
ситуація із злочинністю в місті Харкові?”, %

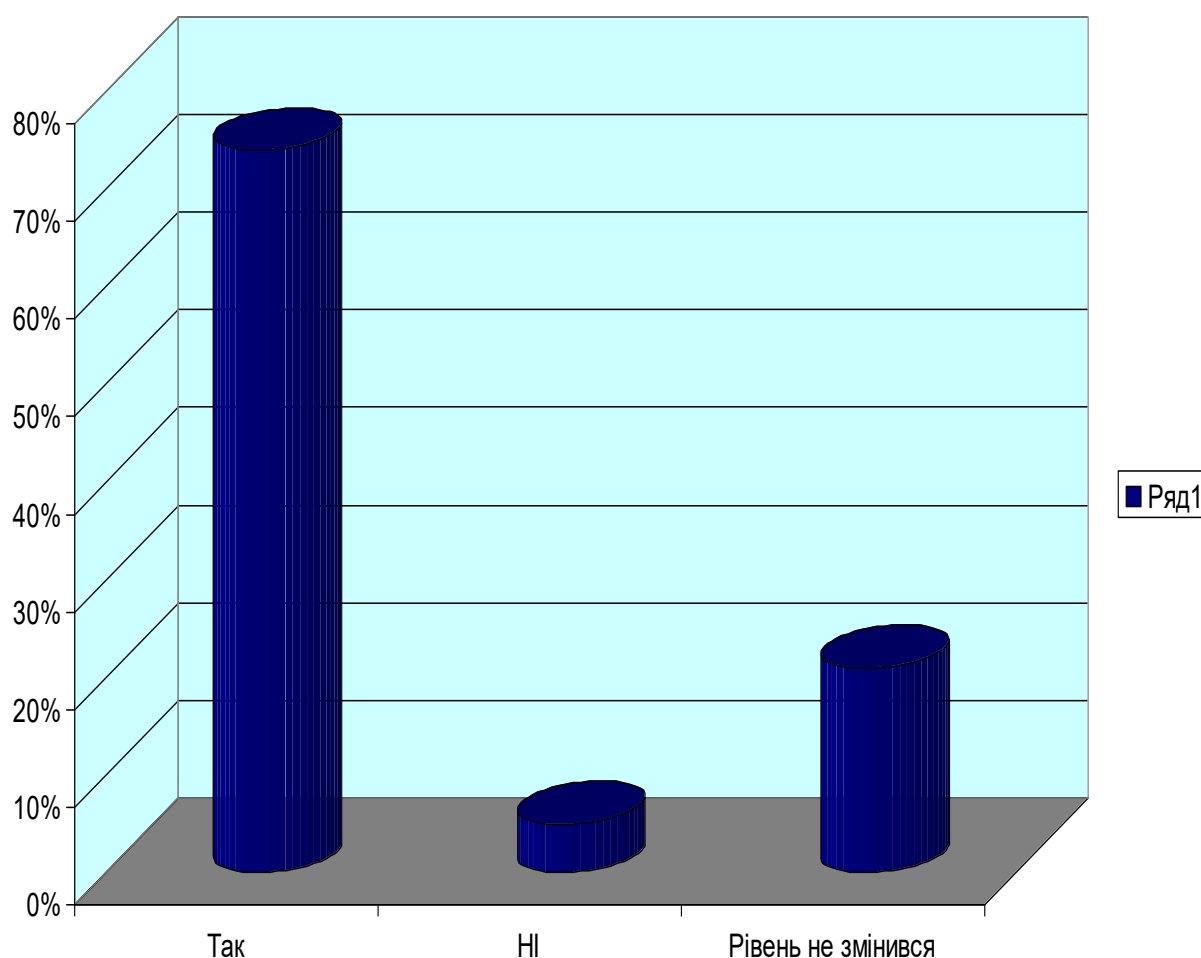
1.

**Метод опитування.* Опитування проводилось у 2007 році методом анонімного опитування 100 респондентів – працівників правоохоронних органів: різного віку (від 27 до 58 років), зі стажем роботи в органах МВС від 4 до 40 років.

Додаток А.2
Результати опитування співробітників правоохоронних
органів у місті Харкові*

Розподіл відповідей на запитання: “Чи зріс рівень злочинів проти життя за
останній рік у місті Харкові?”, %

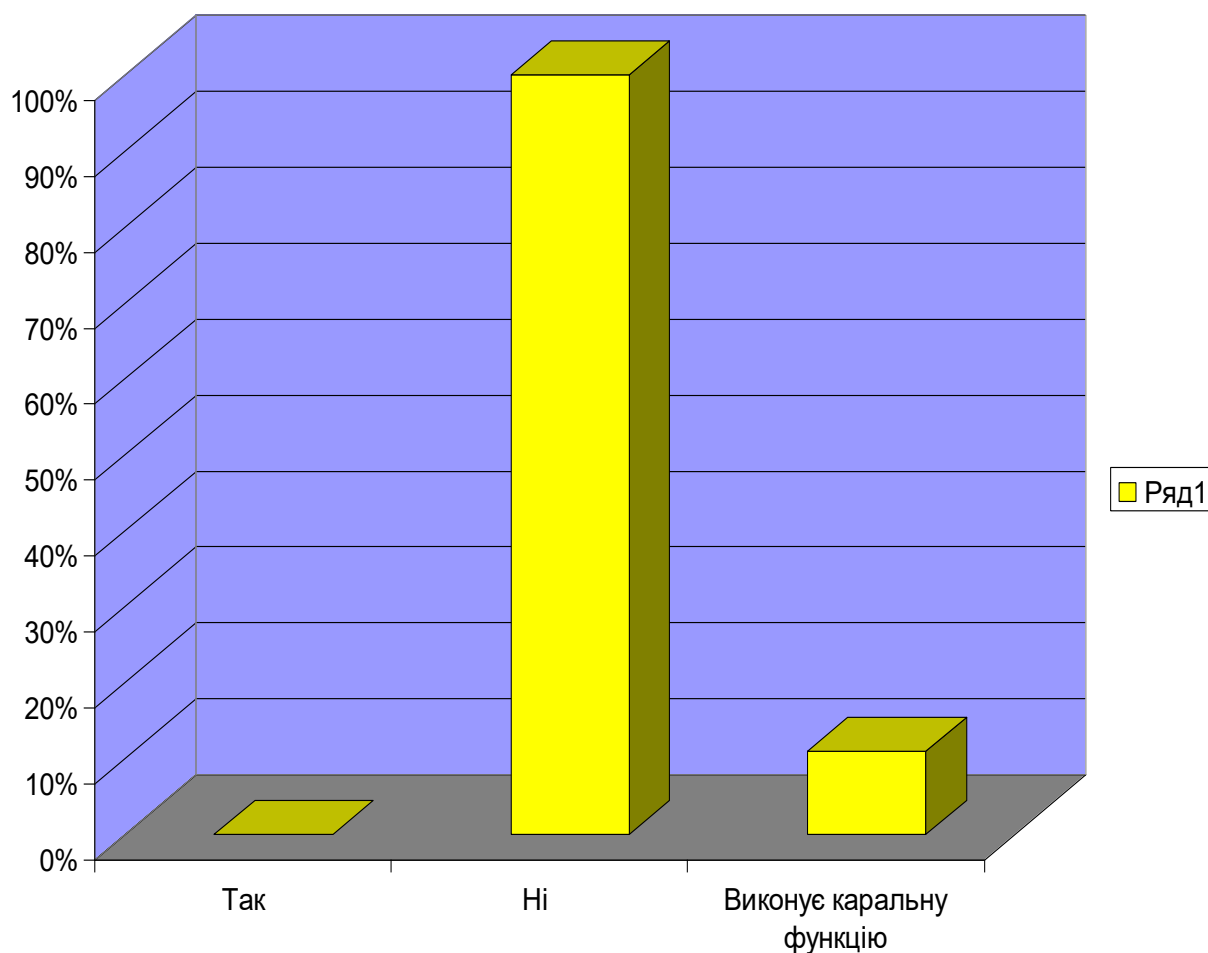

**Метод опитування.* Опитування проводилось у 2007 році методом анонімного опитування 100 респондентів – працівників правоохоронних органів: різного віку (від 27 до 58 років), зі стажем роботи в органах МВС від 4 до 40 років.

Додаток А.3

Результати опитування співробітників правоохоронних органів у місті Харкові*

Розподіл відповідей на запитання: “Як Ви вважаєте, чи дійсно в рамках загального попередження злочинності діюче кримінальне законодавство виконує охоронну функцію?”, %

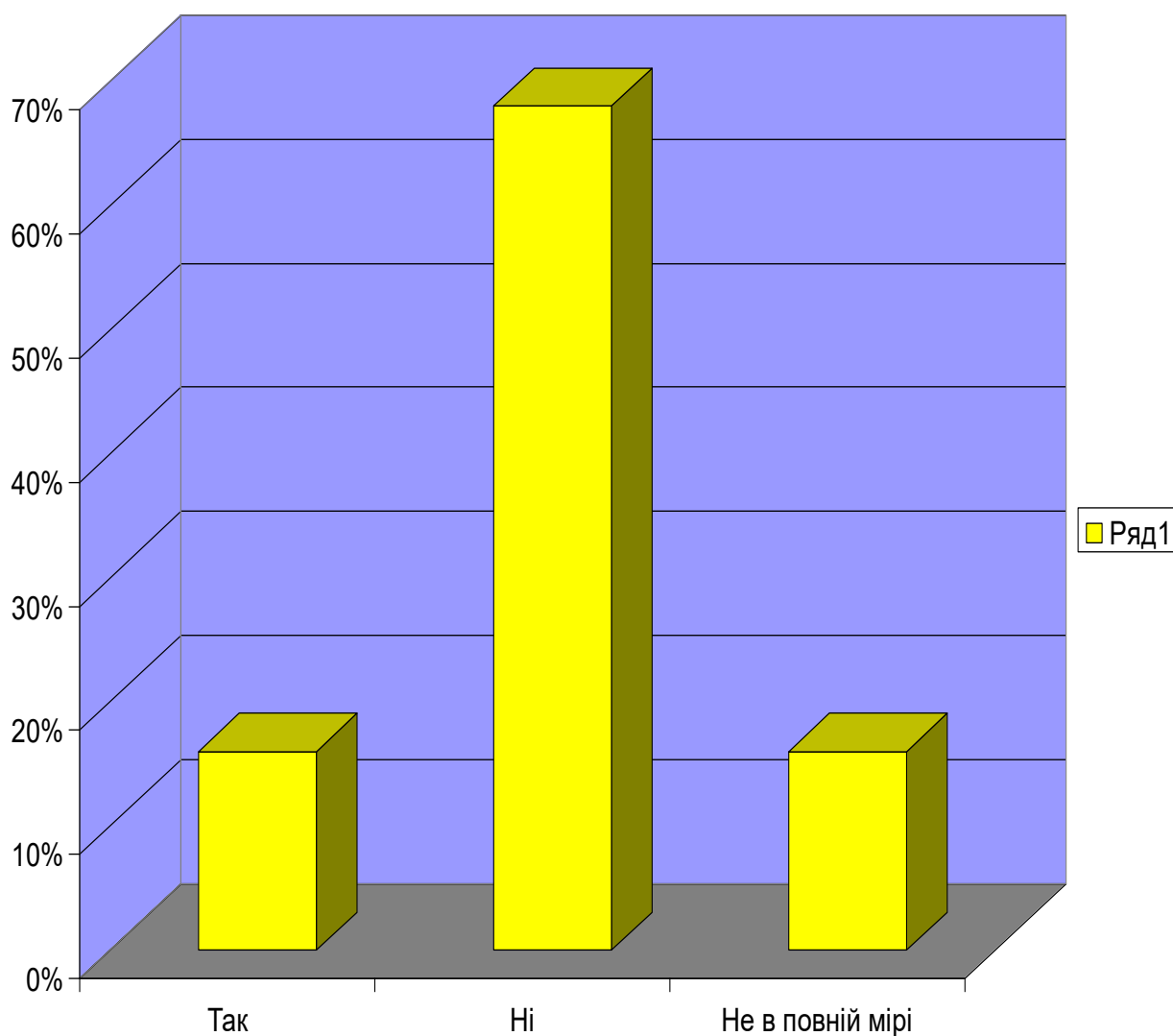
Примітка. Оскільки респондент міг обрати декілька варіантів відповідей, сума не дорівнює 100%.

**Метод опитування.* Опитування проводилось у 2007 році методом анонімного опитування 100 респондентів – працівників правоохоронних органів: різного віку (від 27 до 58 років), зі стажем роботи в органах МВС від 4 до 40 років.

Додаток А.4

Результати опитування співробітників правоохоронних органів у місті Харкові*

Розподіл відповідей на запитання: “Чи виконує ст.115 КК України функцію загального попередження? Якщо так, то в якій мірі? ”, %

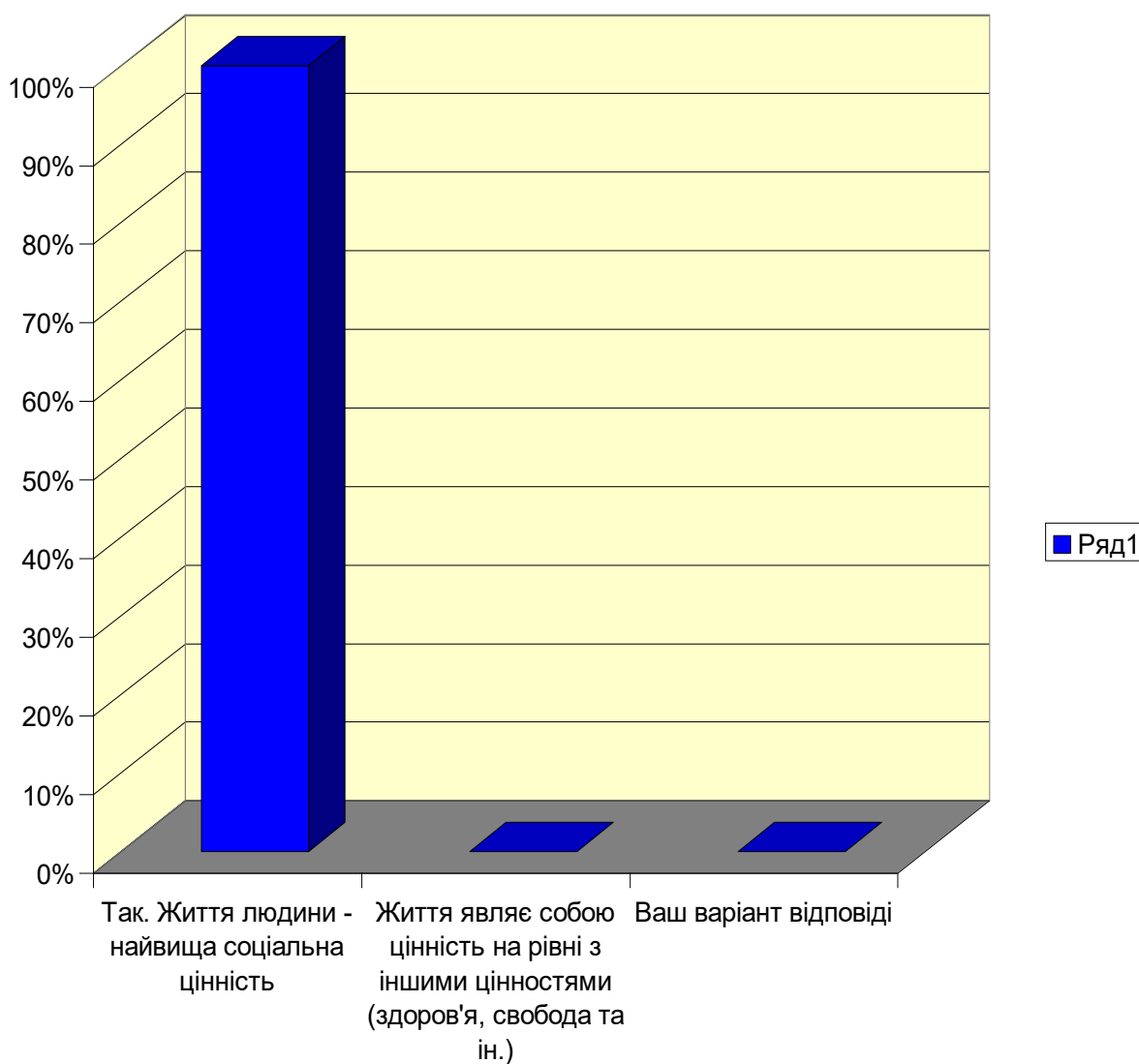

**Метод опитування.* Опитування проводилось у 2007 році методом анонімного опитування 100 респондентів – працівників правоохоронних органів: різного віку (від 27 до 58 років), зі стажем роботи в органах МВС від 4 до 40 років.

Додаток А.5

Результати опитування співробітників правоохоронних органів у місті Харкові*

Розподіл відповідей на запитання: “Чи вважаєте Ви життя людини найвищою соціальною цінністю?”, %

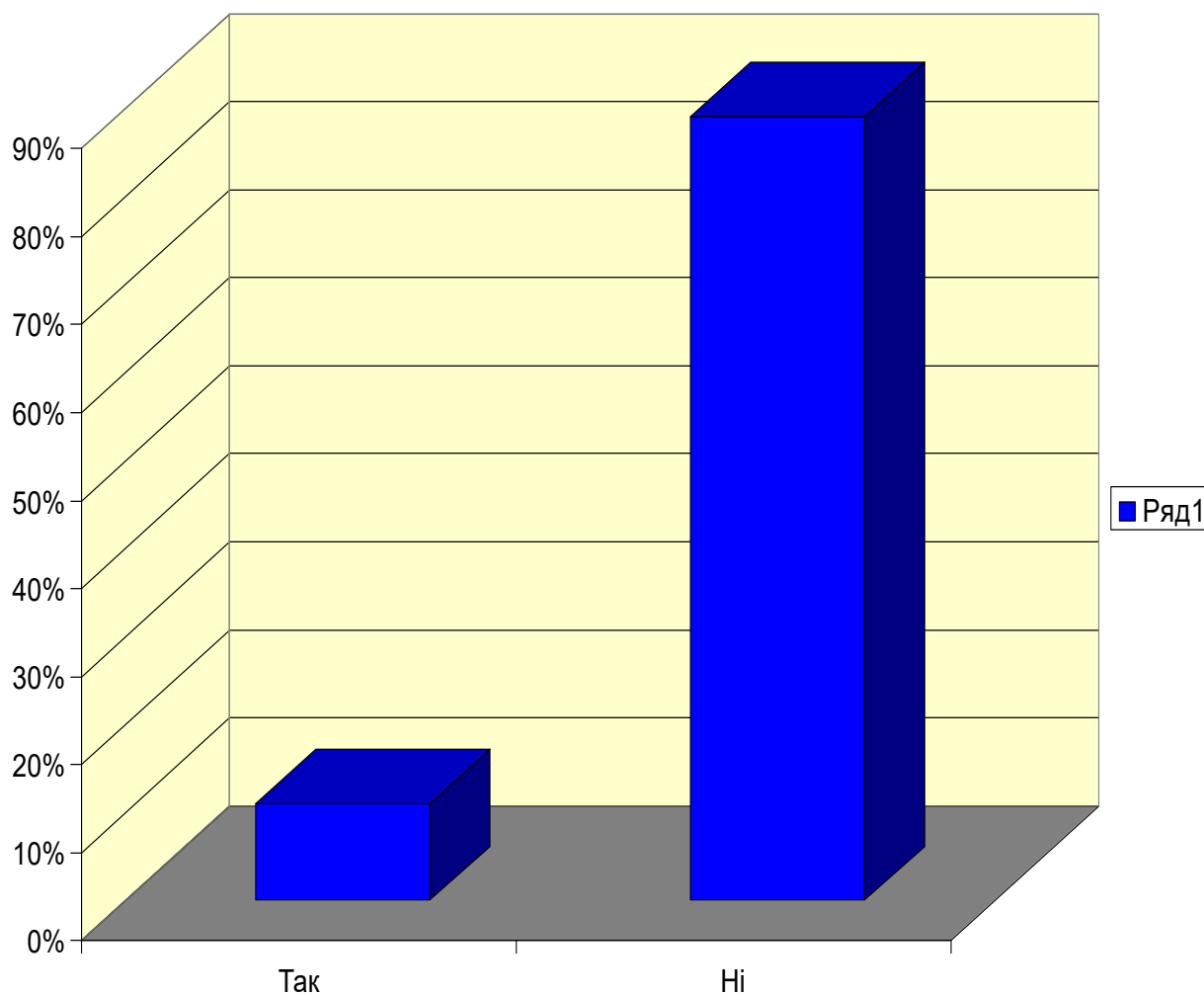

**Метод опитування.* Опитування проводилось у 2007 році методом анонімного опитування 100 респондентів – працівників правоохоронних органів: різного віку (від 27 до 58 років), зі стажем роботи в органах МВС від 4 до 40 років.

Додаток А.6

Результати опитування співробітників правоохоронних органів у місті Харкові*

Розподіл відповідей на запитання: “Чи вбачаєте Ви різницю між «правом людини на життя» та «життям людини» як об’єктами кримінально-правової охорони?”, %

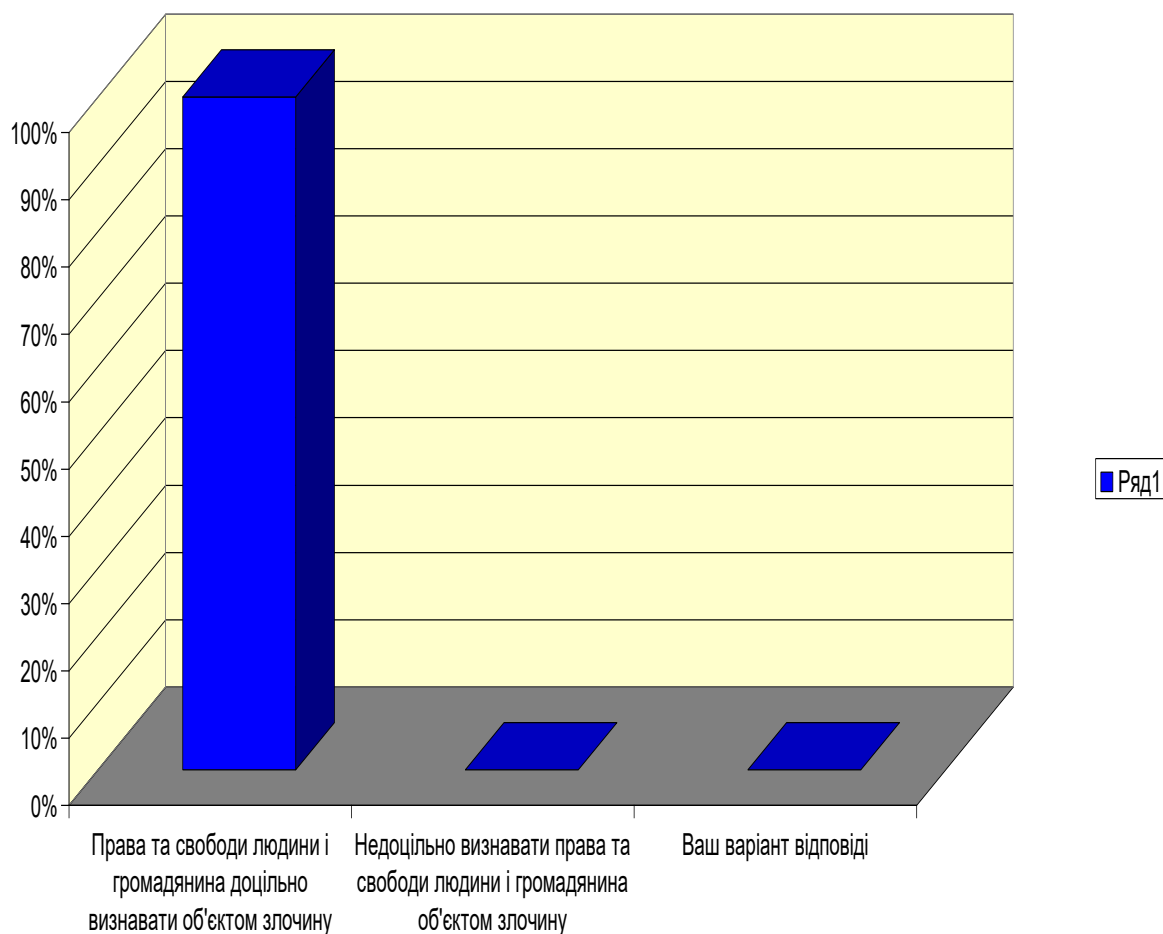

**Метод опитування.* Опитування проводилось у 2007 році методом анонімного опитування 100 респондентів – працівників правоохоронних органів: різного віку (від 27 до 58 років), зі стажем роботи в органах МВС від 4 до 40 років.

Додаток А.7

Результати опитування співробітників правоохоронних органів у місті Харкові*

Розподіл відповідей на запитання: “Яка Ваша думка з приводу того, щоб об’єктом злочину визнавати не суспільні відносини, а права та свободи людини і громадянина?”, %

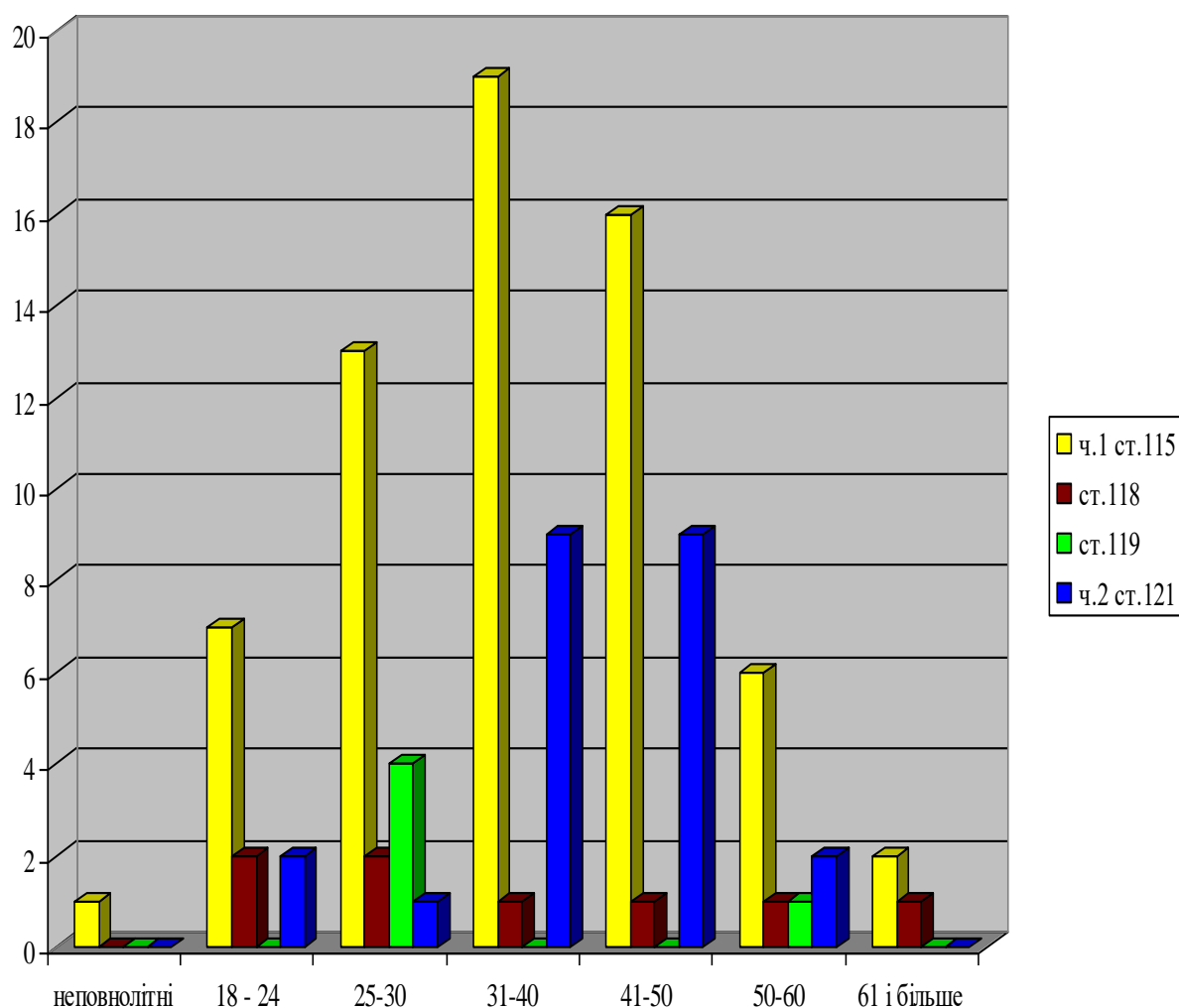

**Метод опитування.* Опитування проводилось у 2007 році методом анонімного опитування 100 респондентів – працівників правоохоронних органів: різного віку (від 27 до 58 років), зі стажем роботи в органах МВС від 4 до 40 років.

Додаток Б.1

Характеристики осіб, які вчинили посягання на життя людини, за результатами розгляду кримінальних справ місцевими судами м. Харкова за 2002-2006 рр.*

Статистика за віком

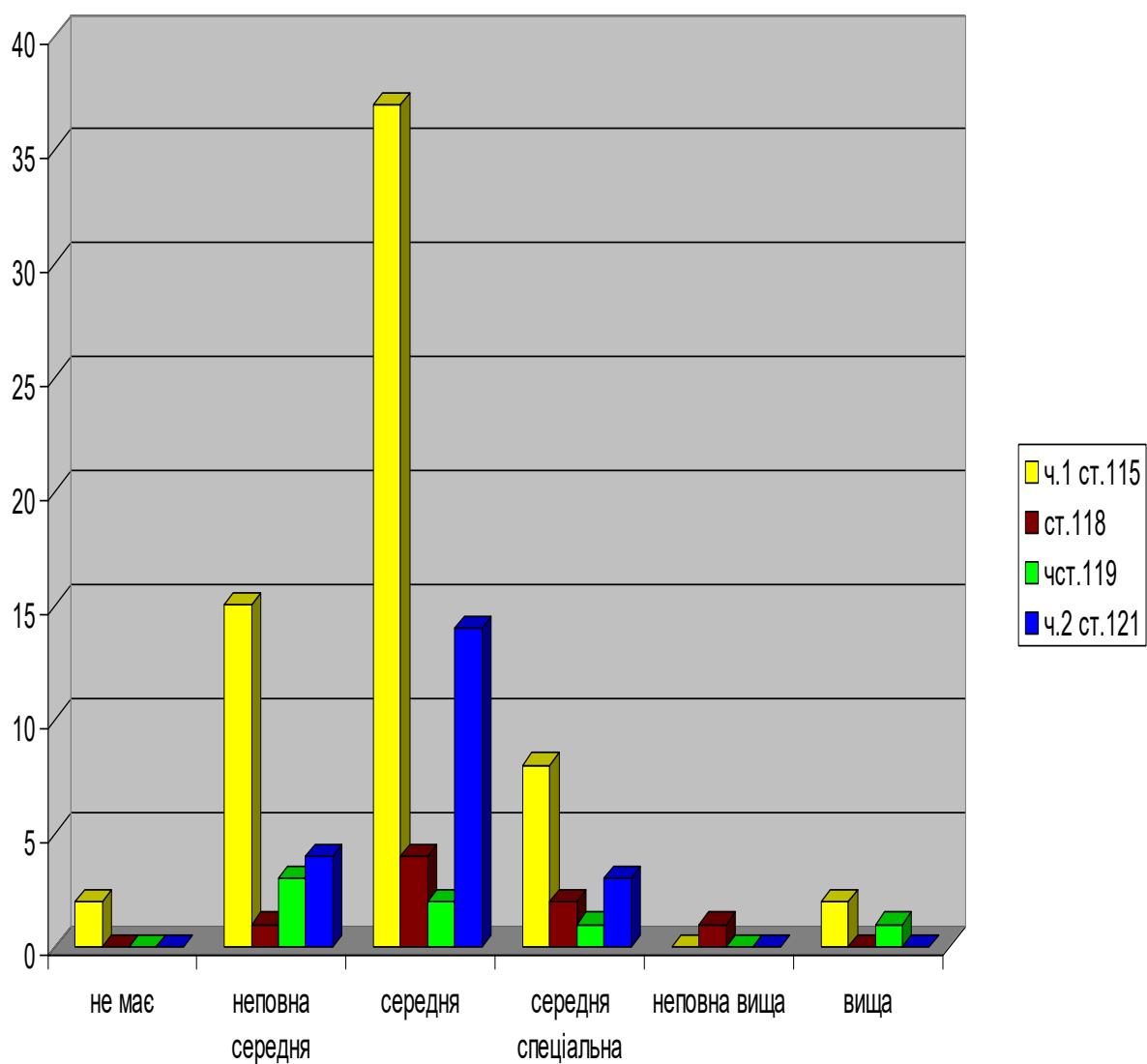

*Авторська розробка

Додаток Б.2

Характеристики осіб, які вчинили посягання на життя людини, за результатами розгляду кримінальних справ місцевими судами м. Харкова за 2002-2006 рр.*

Статистика за освітою

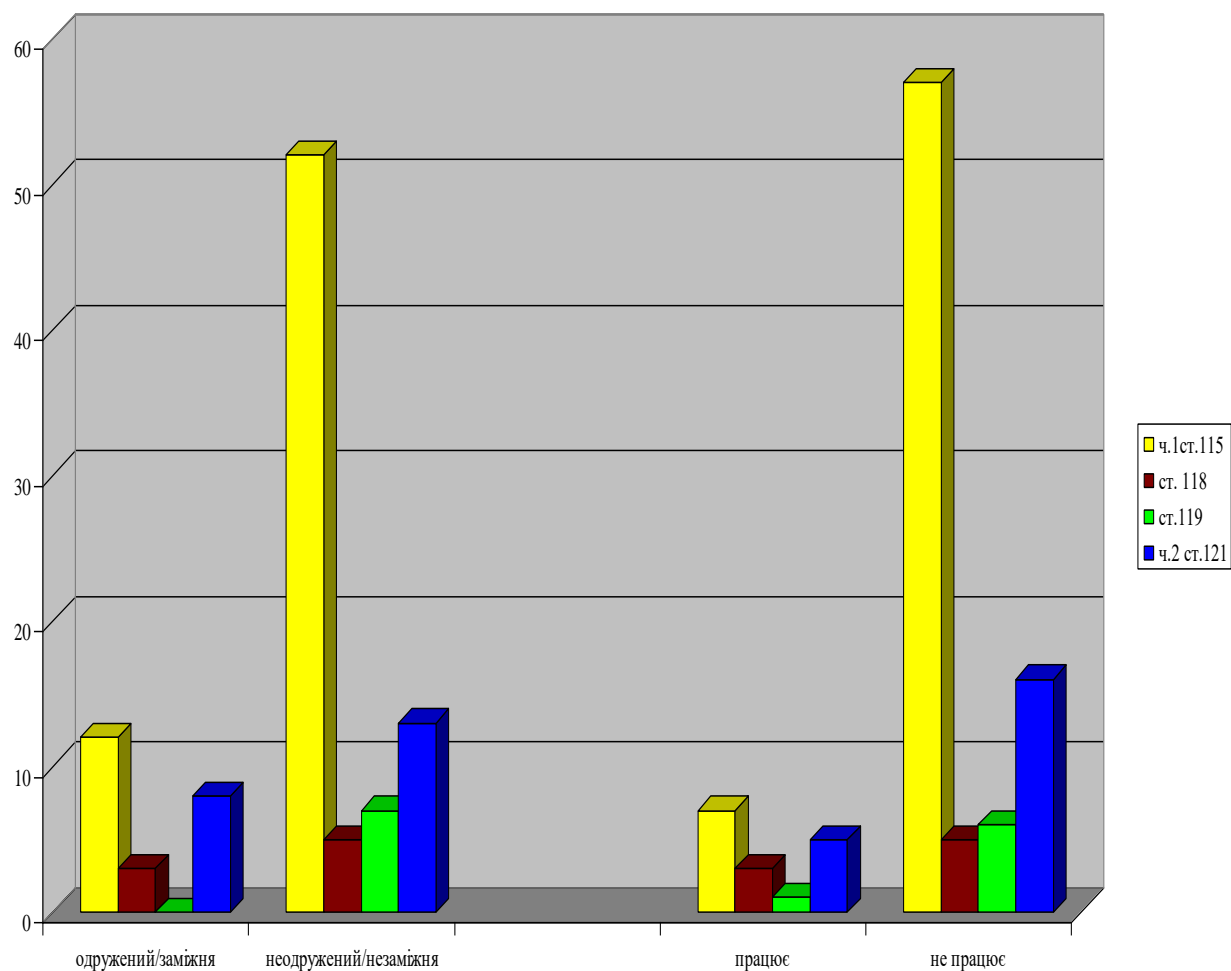

*Авторська розробка

Додаток Б.3

**Характеристики осіб, які вчинили посягання на життя людини, за
результатами розгляду кримінальних справ місцевими судами
м. Харкова за 2002-2006 рр.***

Сімейний стан, ставлення до праці

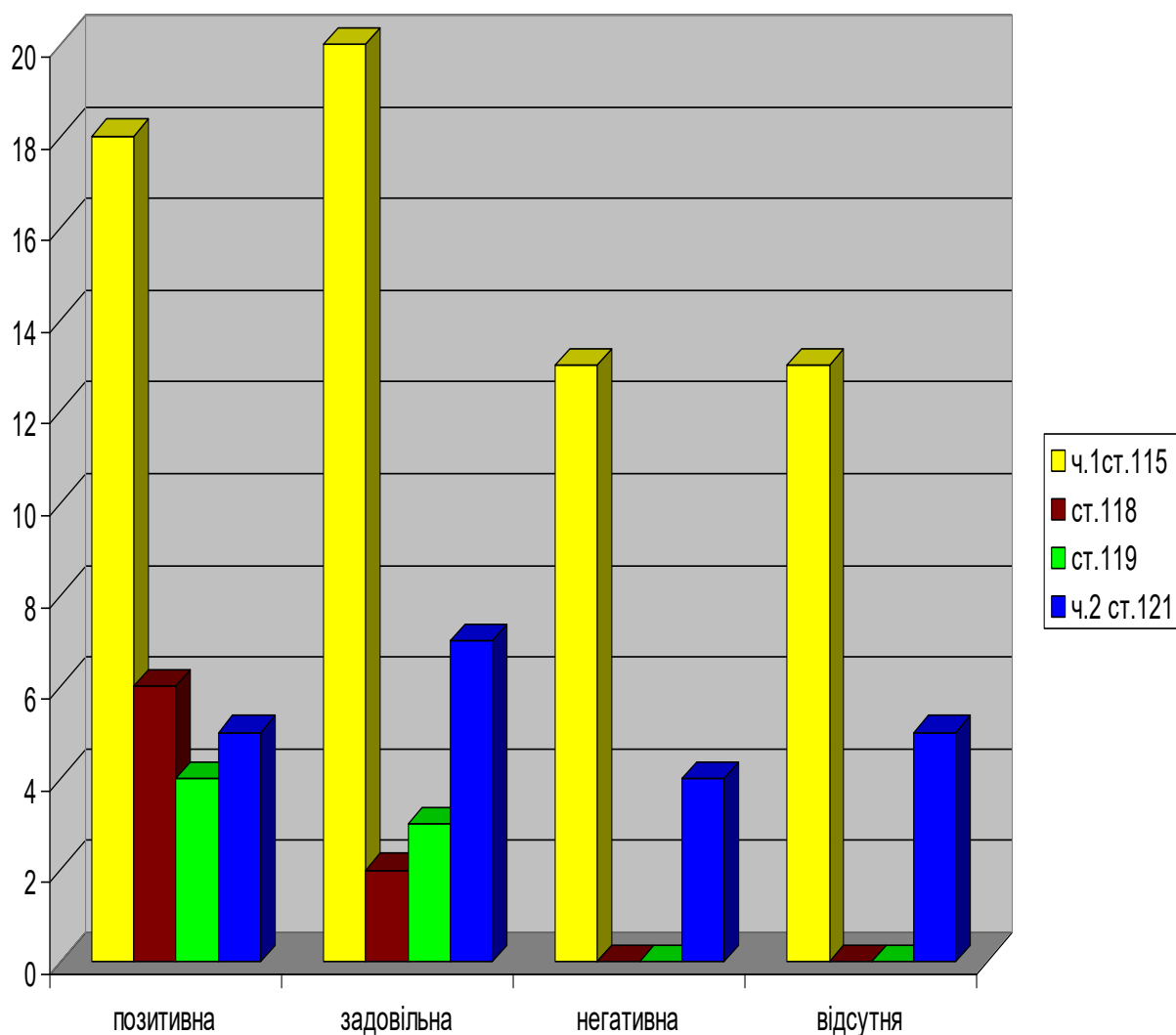

*Авторська розробка

Додаток Б.4

**Характеристики осіб, які вчинили посягання на життя людини, за
результатами розгляду кримінальних справ місцевими судами
м. Харкова за 2002-2006 рр.***

Характеристика особи

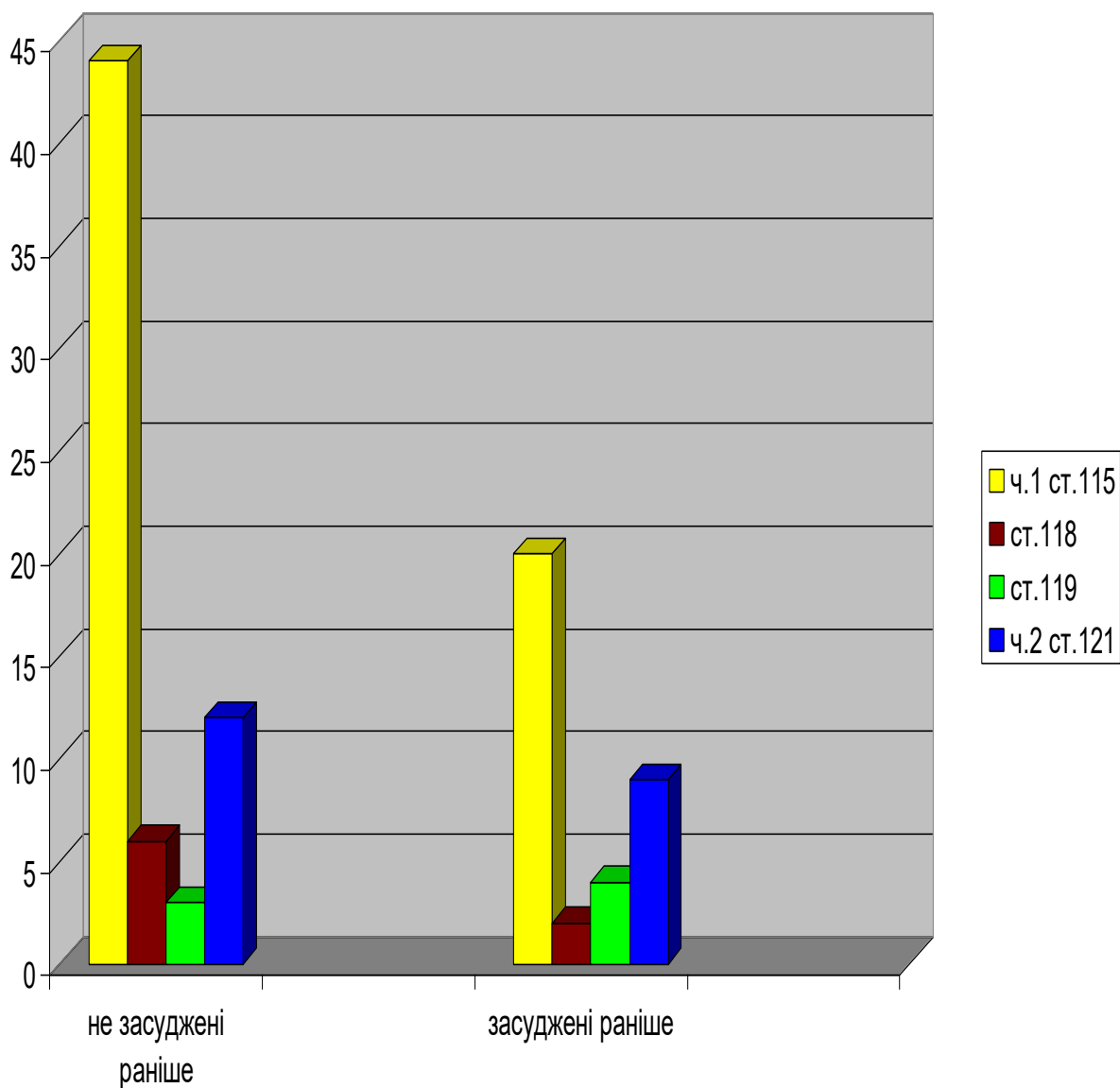

*Авторська розробка

Додаток Б.5

**Характеристики осіб, які вчинили посягання на життя людини, за
результатами розгляду кримінальних справ місцевими судами
м. Харкова за 2002-2006 рр.***

Судимість

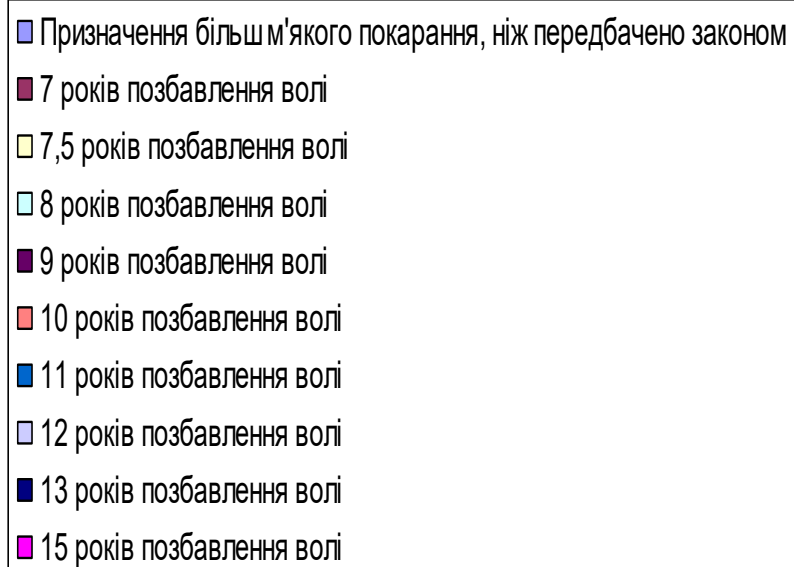
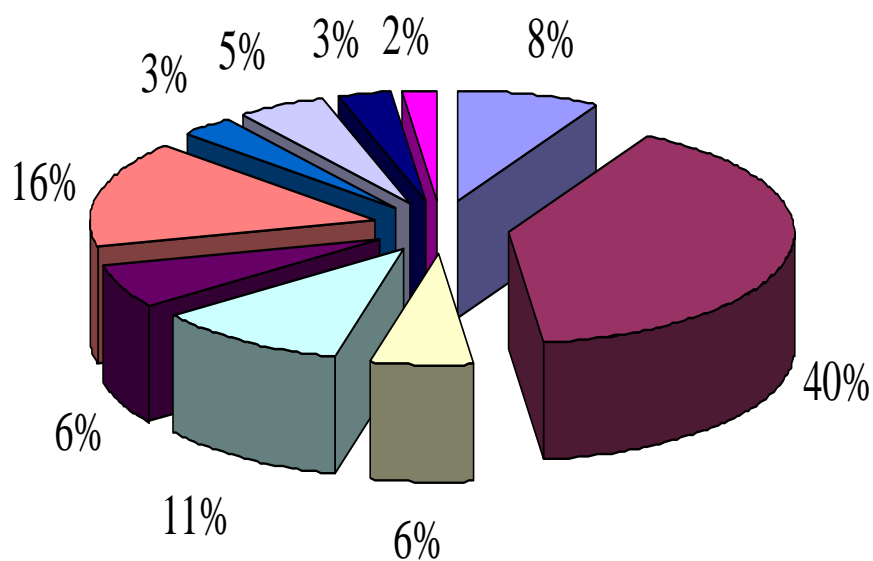
*Авторська розробка

Додаток В.1

Узагальнення призначення покарання за посягання на життя людини місцевими судами м. Харкова за 2002-2006 рр.*

Призначення покарання у виді позбавлення волі за умисне вбивство без обтяжуючих та без пом'якшуючих обставин (в тому числі і за замах)

(ч.1 ст.115 КК України)

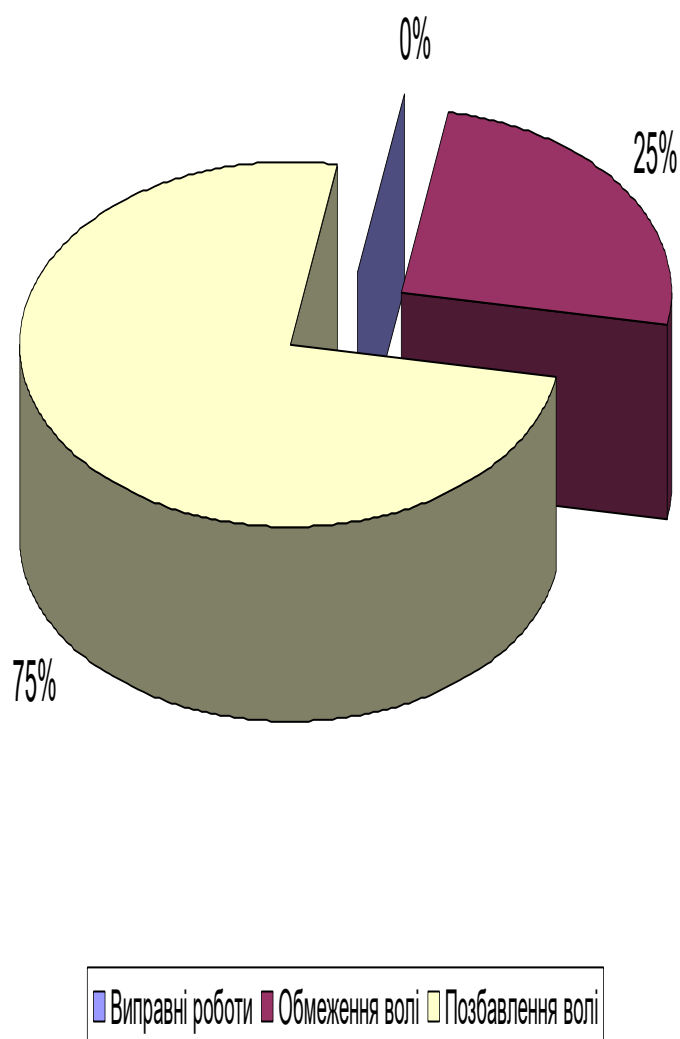

*Авторська розробка

Додаток В.2

**Узагальнення призначення покарання за посягання на життя людини
місцевими судами м. Харкова за 2002-2006 рр.***

Призначення покарання за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст.118 КК України)

*Авторська розробка

Додаток Г

Аналіз суспільної думки щодо застосування смертної кари

як міри покарання

Метод опитування. Опитування проводилось у 2007 р. методом анонімного опитування 200 респондентів – жителів м. Харкова (з них 57% жінок): осіб різного віку (від 18 до 65 років), професій. При опитуванні застосовувались варіанти відповідей «так», «ні», «не можу відповісти» без попередньої співбесіди.

Тематика опитування. Виявлялось ставлення респондентів до смертної кари за такими темами:

- схвалення застосування виключної міри покарання в цілому, а також щодо конкретних видів злочинів та кола осіб, зокрема;
- вплив смертної кари на вирішення проблеми злочинності у державі;
- мета застосування виключної міри покарання;
- докази на користь застосування смертної кари;
- альтернатива виключній мірі покарання.

Табл. Г

№ п/п	Питання, які були поставлені респондентам	Відповіді респондентів, %
1	2	3
1.	Стать	чоловіча <u>43%</u> жіноча <u>57%</u>
2.	Ваш вік	_____
3.	Вкажіть рід ваших занять	навчаюсь <u>55%</u>

		працюю <u>40%</u> інше <u>5%</u>
--	--	-------------------------------------

Продовж. табл. Г

1	2	3
4.	Чи хвилює Вас стан злочинності в Україні?	так <u>94%</u> ні <u>6%</u> не можу відповісти –
5.	Чи впевнені Ви у своїй безпеці?	так <u>10%</u> ні <u>77%</u> не можу відповісти <u>13%</u>
6.	Чи в достатній мірі захищені права та свободи людини кримінально-правовими нормами, закріпленими у КК України?	так <u>11%</u> ні <u>75%</u> не можу відповісти <u>14%</u>
6.	Чи вважаєте Ви необхідним введення більш жорстких каральних заходів?	так <u>64%</u> ні <u>25%</u> не можу відповісти <u>11%</u>
7.	Чи застосовують на Вашу думку судові органи достатньо суворі засоби покарання?	так <u>14%</u> ні <u>62%</u> не можу відповісти <u>24%</u>
8.	Чи схвалюєте Ви смертну кару як міру покарання?	так <u>64%</u> ні <u>31%</u> не можу відповісти <u>5%</u>

9.	Чи доцільно на Вашу думку застосовувати смертну кару за злочини, що пов'язані з позбавлення життя людини?	так <u>48%</u> ні <u>43%</u> не можу відповісти <u>9%</u>
----	---	---

Продовж. табл. Г

1	2	3
10.	Чи припустимо на Вашу думку застосування смертної кари щодо жінок?	так <u>51%</u> ні <u>31%</u> не можу відповісти <u>18%</u>
11.	Чи припустимо на Вашу думку застосування смертної кари щодо осіб похилого віку?	так <u>35%</u> ні <u>50%</u> не можу відповісти <u>15%</u>
12.	Чи припустимо на Вашу думку застосування смертної кари щодо неповнолітніх?	так <u>24%</u> ні <u>64%</u> не можу відповісти <u>12%</u>
13.	Чи може на Вашу думку застосування смертної кари суттєво знизити кількість злочинів та вирішити проблему злочинності?	так <u>57%</u> ні <u>30%</u> не можу відповісти <u>13%</u>
14.	Чи здатна смертна кара, як міра покарання, здійснювати превентивний (попереджувальний) вплив на осіб, що схильні до вчинення злочинів?	так <u>73%</u> ні <u>18%</u> не можу відповісти <u>9%</u>
15.	Чи може смертна кара, як міра покарання, здійснювати виховний вплив на населення в цілому?	так <u>64%</u> ні <u>26%</u> не можу відповісти <u>10%</u>
16.	Чи може смертна кара, як міра покарання,	так <u>54%</u>

	здійснювати виховний вплив на Вас особисто?	ні <u>39%</u> не можу відповісти <u>7%</u>
--	---	---

Продовж. табл. Г

1	2	3
17.	Чи є на Вашу думку злочинці, яких не можливо реабілітувати та виправити?	так <u>96%</u> ні <u>4%</u> не можу відповісти —
18.	Чи допускаєте Ви застосування смертної кари і тоді, коли існує можливість судової помилки?	так <u>10%</u> ні <u>74%</u> не можу відповісти <u>16%</u>
19.	Чи має на Вашу думку смертна кара характер відплати за вчинений злочин?	так <u>42%</u> ні <u>53%</u> не можу відповісти <u>5%</u>
20.	Чи згодні Ви з тим, що сьогодні довічне позбавлення волі є альтернативою смертній карі?	так <u>37%</u> ні <u>54%</u> не можу відповісти <u>9%</u>
21.	Чи повинні на Вашу думку законодавчі органи у питанні застосування виключної міри покарання виходити із суспільної думки?	так <u>62%</u> ні <u>23%</u> не можу відповісти <u>15%</u>

